

ЗБІРНИК ІСТОРИЧНО-ЕТНОЛОГІЧНОГО ВІДДІЛУ

УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

Вип. 2.

Проф. ТЕОКТИСТ СУШИЦЬКИЙ

ЗАХІДНО-РУСЬКІ ЛІТОПИСИ

ЯК ПАМ'ЯТКИ ЛІТЕРАТУРИ

Частина I.

У Київі, 1921.

7-ма Державна друкарня, В.-Житомирська. 20. 7.

Дозволяється випустити в світ.

Передмінний Секретар Академії,

академик А. Кримський.

Зміст.

	стр.
I. Огляд літератури	1
II. Списки і редакції західноруського літопису	55
III. Склад і джерела західно-руських літописів	101
А) Аналіз загально-руської частини литовських літописів:	
I) Список Супрасьський	102
Б) Аналіз литовської частини „Избранія літописанія“ (1431— 1446 рр.)	131

Примітка: Через смерть автора та через несприятливі умови друку дальші розділи (IV—VIII) рукопису (Склад литовської хроніки; Аналіз складу другої редакції; Повна редакція її—список Виховця; Повісті й перекази литовського літопису) залишаються недодрукованими.

Редакція.

Розділ перший.

Огляд літератури.

Розвідок, присвячених всебічному вивченню західноруських літописів, не знає ні наука історії, ні наука філологічна. Остання не має не тільки монографії по даному питанню, а навіть і значної статті історично-літературного характеру. Російська ж історична наука значно більше займалась цим відділом своїх джерел. Правда, й тут ми не зустрінемо великих праць про ці пам'ятки. Але до них зверталися історики все таки протягом вже більше, як ста років.

Перші згадки про західноруські літописи в російській історичній літературі відносяться до самого початку XIX віку. Великий *Шлецер*, який почав наукове вивчення староруського літопису¹⁾, не далекий був від того, аби відкидати навіть саму думку про існування західноруських чи, як вони тоді звалися, литовських літописів. Увсякому разі, автор „Нестора“ з недовір'ям віднісся до згадок про них в Хроніці М. Стрийковського²⁾.

Дальші російські історики, чим далі, тим з більшим довір'ям почали звертатися до литовських звісток, які брав Стрийковський з західноруських літописів.

Один лише *Устрялов* приєднався до занадто скептичної думки Шлецера. Він писав: „літописцы Зап. Руси прекратили свои ска-

¹⁾ А. Шахматовъ. Разысканія о древнѣйшихъ русскихъ лѣтописныхъ сводахъ. СПб. 1908 г., стор. III.

²⁾ Kronika Polska, Litewska, Żmudzka wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego видана в Кенігсберзі 1582 р. і в Варшаві 1846 р.* Згадуючи перше з цих видань, Шлецер занотовує про Стрийковського (цітуємо по російському перекладу): „онъ говоритъ, что къ сему сочиненію употреблено имъ 12 Литовскихъ лѣтописей (Литовскихъ? а Литва недавно еще выучилась грамотѣ!), 5 Польскихъ, 5 Прусскихъ, 4 Киевскихъ, 4 Лифляндскихъ, множество Русскихъ, потомъ еще Московскихъ, Булгарскихъ, Славенскихъ... Куда онъ дѣвались? Если впередъ кому вздумается рассмотреть его критически, то, вѣрно, найдется, что вся истинная древняя исторія взята имъ, какъ и Длугошемъ, у Русскихъ“. „Несторъ“, ч. I, переводъ Д. Языкова, СПб. 1809, стор. рлг-рлд.

занія въ XIV столѣтїи, или, справедливѣе, труды ихъ продолжателей истреблены временемъ, оставивъ слѣдъ въ полубаснословной исторїи Стрийковскаго "... І далі в тому ж скептичному напрямі: „Литовское княжество не имѣетъ своего національнаго историка. Все, что узнала о немъ ученая Европа, все почерпнуто изъ мутнаго источника, отъ польскихъ лѣтописцевъ не старѣе конца XVI столѣтія“¹⁾.

Не приходится доводити, наскільки це категорично-скептичне твердження було далеким від фактичної правди й необережним з методологічного боку. Відсутність в ті часи наукових знахонок в обсягу архівних матеріалів, серед яких перебували невідомі Устрялову пам'ятки литовського літописання, розуміється, ще не є доказ відсутності в минулому литовських літописців.

Уже славетний історик *Карамзин* був більше прозорливим відносно даних літописів. Не поділяючи, очевидно, скептичної позиції Шлецера, він досить часто, а головне—з деяким довір'ям, користується в своїй „Історїї“ литовськими звістками Хроніки Стрийковського, як і взагалі й іншими звістками його про руські події. Залишаючи на боці ці останні²⁾, занотуємо, для прикладу, деякі з перших:

1) про бійку в. кн. Ольгерда та небожів його, Коріятовичів, з татарами, коло Синьої Води, в Подолї³⁾ (пор. „Полн. Собр. Рус. Лѣт.“, т. XVII);

2) про заснування Коріятовичами Каменця та інших міст Подолї⁴⁾;

3) про долю братів Коріятовичів (усі три звістки з покликанням на Литовську Хроніку, кн. XII, розд. 2);

4) про Витовта—глухе покликання: „см. Стриков. Литов. Хрон. кн. XII, гл. 10“;

5) про походи в. кн. Ольгерда на Брянськ, Смоленськ та інші місця⁵⁾;

6) поетичне оповідання про похід Ольгерда на Москву⁶⁾;

1) Див. „Русская исторія“, 5 вид. 1855 р., стор. 442.

2) Пор. „Исторію Государства Россійскаго“. Вид. 5, в 3 книжках,—И. Ейнерлінга, кн. I, СПб. 1842, Примітки до I-го тому—ч. 71 (стор. 27): звістка Стрийковського (кн. IX, гл. 3) про заснування м. Київa 430 р.; ч. 201 (стор. 58): про віру стародавніх слав'ян; ч. 208 (стор. 59): про Купайла в Синопису, куди ця звістка попала від Стрийковського, на думку Карамзина, й т. инш.

3) Ibidem, Примітки до V т., розділу I, кн. II, стор. 8.—4) Ibidem.

5) „Исторія“, кн. II, т. V, розд. I, стор. 11; пор. Примітки, ч. 18: „Стриков. Литов. Хрон. кн. XII, гл. 3“.

6) Ibidem, стор. 19; пор. прим. ч. 30: „Стриков. полагаєть, что Ольгердъ ходилъ къ Москвѣ въ 1332 году!“.

- 7) про віроломство Ягайла, який вдавив Кейстута¹⁾;
 8) про одруження Ягайла²⁾;
 9) про похід Скиргайла з Литвою та Німцями під Полтеськ 1386 р.³⁾;
 10) про жорстокости кн. Св'ятослава Смоленського та інших у Литві⁴⁾;
 11) про „д'їла Литовскія“ взагалі⁵⁾—низка звісток і т. инш.

Одначе, часто покликаючись на литовські звістки Стрийковського, Карамзин далекий від думки вважати їх першоджерелом своєї „Історії“, навіть в відділі про Литву. Рідко він обмежується покликанням лише на одну його Хроніку (наприклад в 1—3, особливо 11, звістках; див. вище). Частіше навпаки—литовські звістки він стареється ствердити також покликанням на руські літописи. Навіть він висуває ці остаці завше на перший план; лише, як доповнення, притягаються також покликання на Стрийковського. Наприклад, оповідаючи про походи Ольгерда на Брянськ та Смоленськ, Карамзин пише: „см. Никон. Лѣт. г. 1369, и Стриков. Литов. Хрон. кн. XII, гл. 3“⁶⁾.

Скептичність Шлецера й Устрялова, як і обережність Карамзина, відносно литовських літописів були цілком природні. То був час, коли доводилося керуватися майже виключно розміром довіря до звісток Стрийковського взагалі, з його покликаннями на велику силу тих літописів. В той час зазначеним історикам, що багато здобули нових матеріялів інших, про литовські літописні тексти ще нічого не було відомо. Очевидно, лише виявлення для науки самих літописів, яко наочних фактів західноруського літописання, могло стати надійною відправною точкою для певної наукової думки про ці пам'ятки. Лише тоді, замість ні для кого необов'язкових догадок, як безпідставних міркувань, стало би можливим ближче вивчення літописання Литви.

Ця можливість, дійсно, й відкрилася для науки вже з першої чвертки XIX в., а саме з 1823 року, коли вперше було видано проф. Московського університету *И. Даниловичем* західноруський літопис.

1) Ibidem, прим. 50.—2) Ibidem, прим. 109: „Стрик. Хрон. Литов. кн. XIII, гл. 5“.

3) Ibidem, прим. 111.—4) Ibidem, прим. 112.

5) Ibidem, т. V, гл. II, стор. 88—91; пор. прим. ч. 160—166 до т. V, з прямими покликаннями на Стриков. кн. XIV, розд. 2—3 (про Подолію текстуально взято С. з литов. літописів); кн. XIV, розд. 4 (про взяття Смоленська); кн. XV, розд. 7 (про першу жінку Витовта) й инш.

6) Примітки до т. V, розд. I, стор. 10. Пор. прим., ч. 160, до т. V, стор. 66: „Въ нашихъ лѣтописяхъ сказано, что онъ (Витовтъ) прежде крестился въ вѣру Греческую, а послѣ сдѣлался Каголикомъ. Далѣе см. Стриков. Хрон. кн. XIV, гл. 2“.

Ще 1820 р., як він пізніше сповіщав, йому „попалась въ руки первая чисто-литовская лѣтопись, дотолѣ никому неизвѣстная“. Вона переховувалася в книгозбірні Базилян Супрасльського монастиря¹⁾. Виявилось, що цей „чисто-литовский“ літопис написано по-руському, що стверджувало, повідомлення Стрийковського та інших польських хроністів, підриваючи скептичні гадки Шлецера та Устрялова, послаблюючи рацію недовіря Карамзина.

Видання проф. Даниловича, однак, не могло бути особливо точним тому, що з'явилося в латинській транскрипції, а саме в польському журналі „Dziennik Wileński“²⁾. Ця вигадка видавця позбавила виданий ним текст наукового значіння для філологів, особливо з лінгвістичного боку. Більш того — ця вигадка привела до цілого ряду помилок, що попусували оригінал, іноді до повного безглуздя. Приведемо приклади, порівнюючи текст Даниловича з перевіреним текстом в XVІІ т. „Полн. Собр. Рус. Лѣт.“: w na wielikом kniazenii (стор. 369) замість ѿ на великомъ кнѣзени (XVІІ т. „П. С. Р. Л.“, вид. Археогр. Ком., СПб., 1907 р., стор. 71); nerolubiłsja imia (370) зам. не полюбилсѣ има; niże (372) зам. и оуже; i niwosztо (375) зам. ни оу во что; prowadit (376) зам. про водить; i żeбу (379) зам. и же бы (76); Воже (385) зам. Бѣ же (78); iż Ufow (389) — И зоуфовъ (фамилія, 80); w Tamoni (392) — в тамани (=отамани, 81); srodu (400) — средоу (63); Korej (400) — конеи (63); jeli Kot, małuch (408) — Єлико ѿ малых (67); i zumasze (410) — изымаше (68); sidosza („Dziennik“ 1824 р., т. I, стор. 49) — седоша (4); możnoju smertiju (404) — ноужною смертию (49) і т. инш.

Пунктуація в виданню Даниловича часто також недодержана, правопис, при виявленні західноруського тексту в чужій транскрипції, значно, але свавільно підновлено, іноді просто попсовано.

Але, крім вищезазначених хиб методологічно-текстуального характеру, що для тих часів не було чимсь виемковим, є у Даниловича й свої заслуги. Видання його збагачено цінними примітками під рядками тексту. Правда, частина з них є елементарно-педагогічного характеру: для читачів журналу з поляків вони є поясненням самого

1) По назві цього монастиря данному списку західноруського літопису присвоєно наукою назву Супрасльського списку.

2) W Wilnie w Drukarni A. Marcinowskiego. Rok 1823, t. III, st. 369, зі вступом, ibidem, стор. 241—265; 1824 р., т. I—III, під заголовком: Latopisiec Litewski, na początku XV wieku, przez bezimiennego pisarza w ruskim języku ułożony, wyjęty z rękopismu 1520, obejmującego dzieje rusko-litewskie, po raz pierwszy dosłownie łacinskimi literami do druku podany.

смыслу українських чи західноруських виразів чи окремих слів, наприклад: Rok uczynili—naznaczyli sobie czas pewny. Але друга, більша частина тих приміток має наукове значіння, даючи цінні паралелі до тексту Супр. літопису з Хроніки М. Стрийковського, по виданню 1582 р. у Кролівці, з потрібними вказівками збігу текстів та відмін між ними. На підставі цього порівняння текстів учений видавець занотує цікавий висновок: користаючися нашим літописом, польський хроніст дозволяє собі часто-густо ампліфікацію оригіналу, приводячи свій виклад до „болтливости“, захоплючися формою віршу й т. инш.

Іноді Данилович виправляє помилки М. Стрийковського на підставі Супрасльського тексту. Він занотує також виправлення Стрийковським текстів Кромера й М. Більського в їх польських хроніках. „Похвалу Витовту“, що викинута зовсім Стрийковським, Данилович вважає промовою на погреб Витовта, правда, лише гадаючи про це, до тогож—добавимо ще—зовсім безпідставно.

Друга заслуга видання Даниловича в тім, що він порівнював свій текст також з т. зв. „Софійським Временником“, іноді доповнюючи звітками останнього західноруський літопис. Такі були звістки за 11 років, між 6843 і 6873 р.р., про війну Литви з моск. кн. Іваном Даниловичем, про смерть Гедимина, боротьбу Пскова, в спільці з Ольгердом, проти Москви, війну Ольгерда з новгородцями та Москвою, Литви з німцями, про вбивство Ольгердом св. Евстафія, про взяття Краковським королем Волинської землі й инш.; далі звістки з 6913 по 6933 р.р., або 1405—1425 р.р.; нарешті з 1428 р. і по 1497 р. цілком з Соф. Временника.

Виданням своїм Данилович скористався для двох статтів про литовське літописання. Перша—невеликий вступ до розглянутого видання (див. стор. 241—265). Вона цінна тим, перш над усе, що категорично відкидає скептичний погляд Шлецера та його школи відносно вказівок Стрийковського. Цю заслугу його було підкреслено вже А. Поповим¹⁾. Правда, Данилович не захоплюється польським хроністом, навіть докоряє йому некритичне копіювання своїх попередників, а також допущені ним анахронізми, непотрібні повторювання. Взагалі він дає обережний висновок про достовірність повідомлень Стрийковського: „прекрасный трудъ его только тогда будетъ критично важнымъ, когда все объ источникахъ, изъ коихъ онъ черпалъ, будетъ ясно... Когда впервые всѣ источники его будутъ

¹⁾ „Учен. Зап. Импер. Акад. Наукъ, по 2-му отдѣлен.“, т. I, СПб. 1854 р. стор., 22—23.

извѣстны, всѣ литовскія дѣла уяснені, тогда можетъ быть уясненъ Стрийковскій¹⁾ — Передаючи звістку останнього про користування його дванадцятима „литовскими“ літописами, Данилович прибавляє: „чтобы въ языкѣ литовскомъ, вѣрить трудно, и никто ничего до- толь, кромѣ книгъ духовныхъ, въ языкѣ томъ ничего не указалъ“.

Далі Данилович підкреслює велике значіння в Литві західно-руської мови, що була офіційною, в дипломатиці та при дворі, на суді, в управлінню й т. инш. Він потрібує критичної оцінки того, як далеко йшов Стрийковський, беручи матеріал з хронік Длугоша, Міховіти, Кромера, М. Більського й инш., та наскільки вірні його покликання на західноруські літописи.

Торкаючися потім самого літопису, ним виданого, Данилович, називаючи його Підляським, по місту винаходу його, описує самий рукопис — копію 1520 р., що писаний рукою Григорія Івановича, сина священика. Невідомого по йменню автора її він вважає сучасником Ягайла та Витовта, самовидцем подій з 1427 р. по 1446 р., бо той був „младъ“, коли отруїли Скиригайла, себ-то 1394 р., очевидно, жив між 1390 та 1446 р.р. Цю дату приймає потім також і І. Ти-хомиров та инш.

Друга стаття проф. Даниловича, під назвою: „О Литовскихъ лѣтописяхъ“, з'явилася значно пізніше²⁾. Вона ширша першої й багатша змістом, бо до того часу з'явилося нове видання, вже другого списку західноруського літопису, що належав Биховцю, про що нижче. Автор спробував, хоча це йому й не вдалося, як слід, зробити, виявити джерела Стрийковського. Він занадто самовпевнено говорить про „первую древнюю Литовскую лѣтопись, которой пользовался Стрийковскій“, та про „прусскую лѣтопись еп. Христіана, разсма-триваемую, какъ источникъ древнѣйшихъ литовскихъ преданій“. Остання, виявляється, не зберіглася. Вона відбилася „съ искаже-ніями и измѣненіями“ в пізніших творах, наприклад — Історії Гру-нова (?), якою, гадає автор, міг користуватися Стрийковський. Чи мав останній копію тексту Христіана чи ні — „неизвѣстно“. Далі він занотовує п'ять місць, узятих хроністом з цього джерела, але сам признається: хоча йому, як він думав, і „удалось открыть слѣдъ, откуда истекають и какой древности³⁾“ достигають преданія о нача-лахъ Литовскаго народа..., но здѣсь еще не видно Палемона“⁴⁾.

1) Op. cit., стор. 245—246.

2) В Ж. М. Н. Пр., 1840 р. ч. XXVIII, стор. 70—114; 1846 р. в вид. Хроніки М. Стрийковського, як передмова.

3) Літопис Христіана — коло 1237 р. Бере сумнів, чи можливе було утворення литовських генеалогічних „баснословіїв“ вже в першій половині XIII в.

4) Op. cit., стор. 75, примітка 6.

Більш вірною буда догадка Даниловича про користування Стрийковського двома литовсько-руськими літописами, що ведуть в Литву італійського князя Палемона, з дружиною в 500 чоловіка римського лицарства, для того, аби вони були пращурами тій династії, що має княжити в Литві. Одному з тих літописів, що саме говорить про побіг Палемона з Риму від жорстокости Неронової коло 57 р. по Р. Хр., Стрийковський більше довіряє, ніж другому літопису, що відтягає цей побіг аж до V в. по Р. Хр. Неточною, одначе, є сумарно висловлена заява автора про те, буцім то польський історик „основывалъ свою лѣтопись преимущественно на двухъ чисто-литовскихъ лѣтописяхъ, изъ соединенія коихъ составилъ свое сочиненіе“¹⁾. Неправдивою є також безпідставна вказівка, що „изъ обѣихъ онъ напечаталъ вступленія, переведенныя буквально съ русскаго на польскій языкъ“²⁾. Протиречить цьому вже повідомлення, що протягом своїх занять хроніст добував з різних місць і інші літописи й за раз же згадував про них в своїому творі. Протиречною є також думка, що перший з зазначених літописів писано „б. м. не ранѣе 1413 г.“, бо „авторъ разсуждаетъ о гербахъ Итальянскихъ выходцевъ, а едва лишь тогда эти гербы приняты были Литвою“³⁾, при дальшому твердженні Даниловича: „изъ этой же лѣтописи (Супрасльской) удостовѣряюсь, что въ XIV в. писали уже отдѣльныя, чисто-литовскія лѣтописи“⁴⁾, — при тому наряду з неодноразовими заявами автора в обох статтях його, що автор літопису писав, як самовидець подій 1394—1446 р.р., сучасник князів Ягайла та Витовта, себ-то не раніше 1446 р.

Повторюючи тут ті повідомлення свої про виданий ним літопис, які він дав в першій статті, Данилович докладніше говорить про літопис Биховця, поділяючи його по складу на чотири частини: 1) про „баснословні“ часи чи події від Палемона до Миндовга, 2) від Миндовга до Гедимина, 3) про ближчих нащадків Гедимина, 4) про часи Казимира. Незрозуміло визначаються джерела першої частини: „въ Литвѣ ходили, вѣрно, древнія народныя преданія; мы находимъ слѣды разбойническихъ нападений Литвы на Русь въ лѣтописяхъ сего народа; изъ всего этого слѣпили первую часть, остальное заимствовали изъ лѣтописей Прусскихъ и Венгерскихъ, а чего не доставало, дополнили выдумками и такимъ образомъ составили исто-

1) *Op. cit.*, стор. 80.

2) *Ibidem*, стор. 80.

3) *Ibidem*, стор. 84.

4) *Ibidem*, стор. 106.

рію епохи". За винятком влучної догадки про народні предання, яке джерело литовського літопису в списку Биховця, вся решта в цій тираді є вигадки.

Таким чином, безперечні заслуги Даниловича такі: 1) видання (найперше) першого списку західноруського літопису, 2) порівняння його тексту з Хронікою Стрийковського та Софійським Временником. Негативні риси його праць: 1) неточність самого видання, 2) відсутність критики тексту і 3) безпідставні гадки про джерела його.

Майже одночасно з працями Даниловича значно двинулася наперед справа видання різних списків західноруських літописів. Вже 1827 р. з'явився передрук видання Даниловича в Вільні „nakładem i drukiem Antoniego Marcinowskiego“¹⁾, з тим самим вступом Даниловича ж та доповненнями з Софійського Временника. Помилки й тут ті ж самі, бо видання Даниловича не було перевірено порівнянням його з справжнім рукописом, а тому й не привнесло воно нічого нового по суті, крім чисто практичного подехшення в користанні літописом, яко окремою одбиткою, яка є тепер раритетом.

Двуразове появлення західноруського тексту литовського літопису в чужому вигляді—ненатуральній для нього латинській транскрипції—не могло не викликати відповідної реакції. 1832 р. в журналі „Воспоминания“ (кн. 4—6) втретє друкується текст того ж Супрасльського списку. Видавець *С. Русов*, відкинувши латинську транскрипцію, задумав повернути західноруському тексту його попередній вигляд. Правда, виконання влучного заміру вийшло нездатно переведеним через ненаукові прийоми видання. Русов не каже, чим він користався для свого видання, одначе й без того ясно: очевидно, не маючи першо-автографа західноруського, треба було переробити з латинської транскрипції на руську. Що це було як раз так, а не інакше, видно з порівняння видань Даниловича та Русова—з одного боку, а також текста справжнього рукопису з другого.

Вид. Даниловича:	Вид. Русова:	Супр. ркп. (пор. вид. Археогр. Ком., стор. 71 й далі):
Welikich' (str. 369)	Великихъ (кн. IV стор. 26)	великихъ (стор. 71).
Litowskoho (369)	Литовскаго (26)	Литовског (71).
imia (370)	имя (26)	има (двійне ч. особ. заім.).

1) Повний заголовок — *Latopisiec Litwy i Kronika Ruska: z rękopisu sławiańskiego przepisane; wypisami z wremennika Sofiyskiego pomnożone; przypisami i objaśnieniami, dla czytelników polskich potrzebnemi, opatrzone; staraniem i pracą Ignacego Daniłowicza, profesora zwyczajnego w cesarskim uniwersytecie Charkowskim, naprzód w Dzienniku Wileńskim roku 1824 częściami ogłaszane; a teraz w jedno zebrane, dokonczone i przedrukowane. W Wilnie nakładem i drukiem Antoniego Marcinowskiego. 1827.*

Вид. Даниловича:	Вид. Русова:	Супр. ркп. (пор. вид. Археогр. Ком., стор. 71 й далі):
wo hory (370)	во горы (27)	во гоуры (72).
kniażiniu (372)	княжиню (30)	кнжнью (73).
nuże (372)	нуже (30)	и оуже (73).
mazowieckoho (377)	Мазовецкого (34)	Мазовског (74).
sztobychom (378)	штобыхомъ (35)	што быхомъ (75).
i żeby (379)	и жебы (36)	иже бы (76).
Kucziok (380)	Кучокъ (37)	Коучюкъ (76).
iz Ufow (389)	изъ Уфовъ (46)	Изоуфовъ (80).
w Tamoni, u Tamonow (392)	в Тамани, у Тамоновъ (I, 146)	втамони, оутамонъвъ (82).
hospodarom (395)	господаромъ (V, 18)	гд̄ремь (82).
srodu (400)	сроду (24)	срдоу (=средоу) (63).
korey pomocy (400)	копей помощи (24)	коней помочи (63).

Крім того, у Русова, услід за Даниловичем, але проти рукопису, скрізь однаково зайві червоні рядки („красная строка“).

Ця головна помилка видавця повела до цілої низки недотешностей. Вже приведені приклади—низка помилок, перенесених з видання Даниловича в журнал Русова. Останній, одначе, кількість подібних помилок значно помножив, прибавивши низку нових, іноді ще гірших, наприклад: бросался (38) замість собрался (77); тоже бысть Богу морско зрѣти (41) зам. мерзко (78); Боже по Давида пророка славу сотвори (42) зам. Богъ же... слову (78); Ива Плаксича (44) зам. Лва (79); бѣгъ тогда младъ (46) зам. бѣх (80); люди ѣли кошъ малыхъ дѣтей (33; пор. jeli kot, maluch, 408) зам. едико от (67); той же на Шіѣ съ Константиномъ (67) зам. на Згѣ (2). Подібні помилки, як бачимо, наближаються до повного безглуздя. Не бракує тут й інших недоречностей, що викликані простою неуважністю видавця; наприклад: Лингнѣвичъ (35) замість Лыньгвеневиць (68); которой волости (28) зам. .которыи волости (72); корола (39) зам. короля (77); Имстиславскую (41) зам. и Мстиславскую (78); невмалашись (32) зам. не вмалящис (67); навезено (32) зам. навчено (67); перворѣчное... мимошедшю (32) зам. первореченое... мимошедшю (67); старѣйшій чамъ Ординскимъ (32) зам. стареишинамъ ѡрдинским (67). Іноді ці неточности нагадують опечатки, доволі, правда, постійні, які виявляють певну постійність, наприклад: ~~сѣна~~ (36) зам. ~~сѣна~~ (69), ~~нѣ~~, ~~нѣ~~, ~~нѣ~~ (36—39) зам. ~~нѣ~~, ~~нѣ~~, ~~нѣ~~ (69). Неохайністю відрізняються також часті пропуски заголовків (стор. 20, 64), а також тексту: тогож лѣта... меть побилъ

Москвичь (33) зам. того же літа царь Михайло Меть побилъ Москвичь (67). Нарешті важлива, недостача видання— в нецвноті тексту: не хватає цілої частини літопису, в розмірі 67 листків, з 3 об. по 70 об. по Супрасльському списку, правда, не литовської, а загальноруської частини.

Таким чином, видання Русова научного значіння не могло мати. Де-яка лише заслуга його в користанні руською транскрипцією, себто в повороті до початкового вигляду тексту, але вже попсованого силою помилок через подвійний перехід—1) від руського тексту до латинської транскрипції й 2) навпаки.

Невеликого значіння також і невеликий вступ¹⁾ до виданого Русовим тексту. Він є крок назад в вивченні нашого літопису після праць Даниловича. Заяву автора вступу— „Литовскую літопись помѣщаемъ мы слово въ слово безъ малѣйшихъ въ текстѣ поправокъ и прибавленій“²⁾—після сказаного нами вище вважаємо мало задовольняючою. Тільки несвідомим змішуванням переписувача та автора літопису пояснюється фраза видавця: „авторъ, писавшій въ нач. XVI ст., представляетъ образецъ русскаго діалекта“...³⁾; або—з Гедимина „Литвинъ Григорій Ивановичъ начинаеть Литовскую свою літопись“⁴⁾. Слабенький, навіть для свого часу, історик Русов „для удобнѣйшаго уразумѣнія читателямъ“ виданого ним літопису дає раніш „Литовской історіи сокращеніе“, в тому вигляді, як він знайшов її в руських та польських літописах. Це є казкове оповідання про те, як Литвою за Св. Володимира управляв якийсь Рохволод (sic! порівн. „Родословія литовських князів“, де йде мова про Рогволода), що прийшов на Русь з-за моря та перебував в Полоцьку; далі про те, що нащадки Ізяслава „всю Литву подѣлили на малые удѣлы,“ що у Вільні ще X ст. був архиерей з грецької церкви, що Рингелд (?), приписуючи собі походження від Палемона, перший став звати себе великим князем Литви, і т. инш.

Через десять років після відкриття Супрасльського списку литовського літопису з'явилися перші відомости про другий список його— Биховця. 1830 р. в „Новорочнику Литовському“ *Н. Климашевського*⁵⁾ видано невеликий уривок—*Z kroniki Litewskiej wyciąg — o smerci Zygmunta Kiejstutowicza*. Начало—*W leto szestoie tysiaczy*

1) *Op. cit.*, стор. 19—25.

2) *Ibid.*, стор. 19.

3) *Ibid.*, стор. 19.

4) *Ibid.*, стор. 25.

5) *Noworocznik Litewski na rok 1831 wydany przez H. Klimaszewskiego*. Wilno 1830, стор., 91—102.

dewiat sotnojie sorok osmoho... (= вид. Археогр. Ком., стор. 532); кінець—i kinulisia k nemu chotiaczy iego ubity u ubili (=Археогр. Ком., стор. 534), себ-то з 93 по 96 стор. сп. Биховця. Видання це неточне. При невеличкому обсягу уривка, помилок в ньому досить: 1) два слова зливаються в одне—neczynili, ońże, nenasytylsia, naostatok, Adowgierd зам. A Dowgierd; 2) є пропуски—teper odyn (стор. 100) зам. teper *piy* odyn (стор. 534); 3) невірні читання—kniaź Wasilij Żygimont (94) зам. kniaź *welikij* Żygimont (533), Vwu-tene зам. w Vtiane; 4) свавільні великі літери—Kniażety u Panety..., Welikomu Kniaziu..., Wojewodoju; 5) інші неточности—rozaiu (94) зам. *rozaiu* (533), pryżożenych bliskich (94) зам. *bliskich* i pryżożo-nych (533).

Видання Климашевського має невеликий вступ, з повідомленням про місто перебування рукопису в книгозбірні Олександра Биховця, про мову його—слав'янську (sic!), стиль його, схожий на державні грамоти часів Ольгерда. Обсяг змісту—від Палемона і до Михайла Глинського, за короля Олександра, з подробицями про Гедиміна, Ольгерда, Витовта та Ягайла. Невідомий автор знав Волинський літопис та литовський, виданий Даниловичем, і, можливо, був джерелом для Хроніки Стрийковського.

Лише пізніше, на 15 років після цього обнародовано увесь текст списку Биховця в виданню, латинською транскрипцією, *Ф. Нарбута*¹⁾. В коротенькій передмові польською мовою²⁾, відрікаючися від критичних коментаріїв до виданого ним тексту, Нарбут обмежується коротким описом рукопису: „писано польськими літерами, почерком не пізніше початку XVII в. й не раніше другої половини XV в. (в кінці видання є facsimile з автографа, а саме 25-ї сторінки); „це наче є переклад з руської мови“ (пор. на стор. 160 сп. Биховця, а в виданню Нарбута стор. 78—приписку письмом іншої руки: *Kronika Litewska z Ruskiego języka na Polski przetłumaczona*). Виправляючи цю неточність, видавець влучно зазначає, що це не переклад, а лише список слово в слово з руського тексту польськими літерами. Це список, по формату in Q, з попсованого оригіналу, бо не має ні початку, ні кінця, з дефектами також і в середині. Писано його на папері другої половини XVI або початку XVII в. Гадаючи про джерела літопису, Нарбут вважає такими: 1) більш давні хроніки, в яких говорилося про початок литовського народу, з виве-

1) *Pomniki do dziejow litewskich*. Wilno, 1846.

2) В ній видавець помилково покликається на *Noworocznik Wileński* чомусь то 1835 р., замість 1831 р., де як раз надруковано потрібне Нарбуту перше повідомлення про літопис Биховця.

денням його від Палемона Римського, 2) Волинські звістки з Іпатської хроніки, 3) державні записи та 4) місцеві повідомлення.

Про характер видання Нарбута в відношенні його до оригіналу докладно судити трудно, з огляду на пропажу для науки рукопису Биховця. При неможливості порівняти його з оригіналом залишається перевірити його по виданню Археографічної комісії. Останнє має де-які одміни від Нарбутового видання, встановлені, очевидно, почасти через критику тексту, а почасти може по догадці. Керуючися цим порівнянням, видання Нарбута можна визнати, хоч, як бачимо, й умовно, досить точним. Воно має, очевидно, лише невеличкі ухиляння від гаданого оригіналу, а саме головним чином в неправильному поділі слів при передачі руського тексту в польсько-латинській транскрипції. Ми налічили коло сотні подібних помилок, але переважно дрібних. Зазначимо для прикладу лише де-які: 1) сполучення двох—трьох слів в одно—на 1 стор. *utom, tamsia, zowsim, prunem, napołnocz, uwerch, stoie przyczyny*; на 2 стор. *welmisia, upuszczu*; 3 стор. *nemili, nemauczy, struboiu*; 5 стор. *powysztiij, wpołoń*; 6 стор. *snim* і т. инш.; трьохскладові слова—*awedże* (22 ст.), *snimże* (48), *nedlatoho* (84), *u wopekusia* (87) й инш.; 2) рідше трапляється навпаки, коли неприродно розірвано одно слово надвое: *Polecza—ne* (9), *so samo—streły* (14), *od—toli, od—toho* (20), *wo—skore* (26), *na tu—już* (91), *oto—szli* (90), *z—losty* (94), *y—dosza* (138), *wysoko—umija* (149) й инш.; 3) ще рідше инша плутанина в поділі слів: *rowu—zry* зам. *row uzry* (59; пор. Археогр. Ком. 511), *Zrylskom* (136) зам. *z Rylskom* (558), *Narpeni* (28) зам. *na Rpeni*; 4) помилкові написи великих літер: *Krowoprolityja* (51), *more maloje* (1) зам. *Małoje* (475), *ruskuui zemlu*, а рядом і *Ruskoj zemli* (9).

*Чи були які инші помилки у Нарбута, при відсутности оригіналу сказати трудно. Занотуємо далі, що ним видано також пропущені в виданню Археогр. Комісії оглави та замітки на маргінесах. В кінці книжки, на стор. 83—90, прикладено також покажчик імен тих осіб, що згадуються в літопису. Не маючи таким чином змоги дати вичерпуючу оцінку видання Нарбута з огляду на пропажу рукопису Биховця, як раз через це останнє слід визнати велику цінність видання ним єдиного списку найповнішої редакції західноруського літопису.

Занотуємо попутно й другу книжку Нарбута, більш ранні його *Dzieje starożytne narodu Litewskiego* (Wilno, 1838)¹⁾. Підготовуючи

¹⁾ Порівн. *Al. Semkowicz. Krytyczny rozbiór dziejów polskich Jana Długosza do roku 1384. Kraków, 1887*; див. рецензію И. А. Лінніченка в *Ж. М. Н. Пр.* 1887, XII, стор. 350—362.

книжку ще 1835 р., він багато, але зовсім некритично користався з матеріялу литовського літопису, збудувавши на ньому легендарний нарис історії стародавньої Литви, починаючи від Палемона і через вигадану генеалогію Литовських князів, чим збив з пантелику, як авторитетний історик, своїх читачів. Але в цій книжці цікаві для нас його *Dodatki*, а між ними особливо *Wiadomość o kronice rękopisnej Litewskiej, cytowanej w tem piśmie pod nazwaniem kroniki Buchowca* (т. III, стор. 578—582). Тут маємо більше докладний, ніж в передмові до видання 1846 р., опис рукопису Биховця, що важно, розуміється, з огляду на пропажу оригіналу. В складі її автор розрізняє три окремих хроніки, вважаючи звістки їх однаково правдивими. Різниця між ними лише в ступіні яскравости викладу. Непевність цих некритичних гадок Нарбута, включно до думки його про складання цієї „народньої хроніки“ за часів Миндовга, є очевидною.

Одночасно з виданням Нарбута з'явилося повідомлення ще про один з текстів західноруського літопису, а саме в статті *О. Бодяньського* „О поискахъ моихъ въ Познанской Публичной Библиотекѣ“¹⁾. Повідомивши тут про Познанську бібліотеку, що належала тоді гр. Едварду Рачинському, автор докладніше говорить (стор. 7—11) про „Літописецъ в. кн. Литовського и Жомойтського“, даючи при цьому такий неточний коментарій: „это чуть-ли не Быховца, открытый г. Ипполитомъ Климашевскимъ въ библи. Александра Быховца“. Поплутавши два різних списка, Бодяньський підкреслює важливість мови знайденого ним рукопису. Тут же він видав де-які уривки, а саме: 1) початок списку, 2) де-кільки невеличких виразів, зв'язаних словами видавця з метою піднести зміст початку літопису, далі 3) одні лише заголовки князів і нарешті 4) уривок про битву Гедимина з руськими князями. Заява автора про тотожність знайденого ним списку з сп. Биховця була, звичайно, голословною. Коли б Бодяньський порівняв уривок Биховця, виданий тим саме Климашевським, на якого сам же й покликається, з відповідним текстом сп. Рачинського, він би переконався, що як раз, навпаки, між ними в цій частині нічого спільного нема. Правда, в обох текстах під 6948 р. говориться про наглу смерть Сигизмунда Кейстutowича, але яка велика різниця: одна лише фраза про це в сп. Рач.²⁾ перетворюється

1) Читано було це повідомлення ще 1842 р., 28 листопаду, а видано в „Чтеніяхъ въ Импер. Общ. Ист. и Древн. Росс.“, М., 1846, рік I, стор. 1—15.

2) Кнѣзь великого Жыкгимонта Кестутевича 8 Трощах зарѣзали 8 вербъную недѣлю перед ѡбѣдом ѡдин з дому кнѣзей Чорторыскихъ але з волею всех панов и кнѣзей Литовскихъ (стор. 338); в сп. Б спершу мова йде про великі жорстокости Си-

в сп. Б в найдокладніше оповідання розміром на дві друковані сторінки. Таким чином, навіть не знаючи в цілому тексті Биховця, вже по виданню Климашевського можна було категорично знати про значну різницю між ними. Очевидно, Бодянський не робив порівняння текстів, яке лише й могло дати підставу певніше говорити про взаємовідношення їх. Не краще справа з виданням уривків сп. Рач. Правда, вони малозначні вже по невеличкому обсягу їх. Крім того, ще й надруковані неточно, наприклад: *есть воплощенное* (7), *замість есть воплощене* (295); шестого зам. шостого; *за часу зам. а часу*; *Володимеру зам. Володымеру*; *вчыниль зам. вчынить*; *пойдетъ зам. пойдеть*; *збила зам. Збила*; *взяли зам. Ззали*; *побежитъ зам. побежыт*; *по немъ княжити зам. почнет княжыти*; *на РѸпени зам. на Ръпени*. Останні два приклади цсують навіть самий смисл, а решта несподівані для автора, який говорить про важливість мови рукопису, а сам же цсує його.

Таким чином, цінність статті Бодянського полягає лише в першому по часу¹⁾ заявленню про існування нового тексту литовського літопису, себ-то вже третього списка його, представника, як побачимо, тої редакції, яка відрізняється як від сп. С, так і від сп. Б.

Незалежно від статті Бодянського, і навіть не відаючи про неї, нове повідомлення про цей же список Рачинського дає в своїй доповіді від березня 1848 р. Археографічній Комісії *Мацевський*, яко член кореспондент її²⁾. Не знаючи про виданий Даниловичем Супр. сп., він по непорозумінню гадав, буцім то вперше ним знайдено цей „важний манускрипт“ книгозбірні Рачинського, називаючи його третім списком литовської хроніки, після сп. Биховця і хроніки в Радзивилівськiм Архiвi. Останню, однакову з сп. Рач., як це можна було бачити навіть по уривку, виданому в збірнику Муханова, *Мацевський* даремне пробував відрізнити від сп. Рач., про який він писав: „не знаю, откуда покойный гр. Рачинский приобрѣлъ и потомъ уступилъ городской познанской библиотекѣ“.

гизмунда, подібні Тройденовим, що довго терпіла шляхта; але він задумав навіть зовсім знищити її, посадивши багатьох під сторожу, інших забивши на сеймі. Три пани склали угоду проти нього та в'їхали з 300 возів сіна, з козаками на них під сіном, в замок Троки, де й вбили Сигизмунда (стор. 532—534).

¹⁾ Правда, ще 1836 р. в Москві надруковано Збірник Муханова (2-е видання його в СПб. 1866; див. № 87, стор. 140—141), де видано, й дуже неточно, невеличку виписку з Литовської історії, писаної „на литовско-русскомъ нарѣчiи“ (по рукопису, що переходується в Радзивилівськiм Архiвi), але без потрібної назви списка. Ця виписка—епізод про королеву Варвару (стор. 353—354 видання Археогр. Ком.).

²⁾ Видано цю доповідь 1848 р. значно пізніше, в Протоколах засідань Археогр. Ком. 1841—1849 р.р., вип. II, СПб. 1886, стор. 384—385.

Перебільшив автор і значіння сп. Рач., кажучи, що ця хроніка „могла бы занять первое мѣсто въ собраніи Литовскихъ лѣтописцевъ...; чѣмъ теперь есть Несторъ для Руси, тѣмъ она могла бы быть для Литвы“¹⁾.

Скоро, однако, надруковано було ще одного, четвертого списка західноруського літопису, виданого *А. Н. Поповим*, під заголовком: „Лѣтопись великихъ князей Литовскихъ“²⁾. В невеликім вступі, який попереджує видання тексту, автор вказав на звістки про литовські літописи у Стрийковського, сумнівнi Шлецера й видання Даниловича, докладно описує новий текст, який належить гр. А. С. Уварову і перейшов до нього від І. П. Сахарова. „Совершенно сходный съ Супрасльскимъ спискомъ“, він в багатьох місцях доповнює цей останній, а в де-яких випадках сам доповнюється ним. Датувавши рукопис XV-м віком, час складання літопису автор відніс до часів між 1385—1450 р.р. Порівнюючи свій текст зі сп. Б, Попов вважає першим джерелом другого, визнаючи і сп. У не первісним. При виданні його проводилось порівняння зі сп. С, з вказівкою „разнорѣчій“ в примітках під рядками тексту. Видавець заявляє, що „рукопись печатается буква въ букву“, лише розкриваючи иноді титла і навіть з охороною правопису рукопису, цікавого і як „пам'ятникъ исторической и вмѣстѣ съ тѣмъ какъ образецъ языка Литовско-русскаго XIV в.“. Одначе, ця заява не зовсім справджується порівнянням видаваного тексту з рукописом. В ньому ціла низка таких помилок: 1) Багато пропусків—а) окремих літер—Витебскъ замість Витебьскъ; къ дотце зам. к дотьце (27); раздѣлили зам. розъделили; нелюботъ зам. не люботь (28); поможе зам. поможет (36); бы зам. быс (38) ослушати зам. шслушатис (49); княжи зам. кнѣжиѣ (50) (очевидно Попов не дочитував літер, що були по над рядками); б) цілих складів—Витовтоу зам. Витовтовоу (29); творили зам. сотворили (35); то тыи зам. тогда тыи (44); в) окремих слів—Тактамышъ [сним] своимъ дворомъ (42); братъ ихъ [А] князь (44); ко Царюграду [на митрополію] (56); сынъ его [Мамоутакъ] (57); г) цілих виразів і навіть фраз—Брянскихъ [или Смоленскихъ] (43); братьи [его оу Подольской земли] не стало (45), даль имъ [инога цѣла именемъ] малого Сал-

1) Опис рукописів зі сп. Познанським див. у Брюкнера, Archiv f. Slav. Phil., t. IX.

2) В Наукових Записках другого відділу Імпер. Академії Наук, кн. I, СПб. 1854 р. від. III, стор. 21—58.

дана (49), Святославичъ [не во мнозѣ ѡн же чтивѣ] и дарив (41) та инш. Ці й подібні помилки ведуть іноді до повного цесування тексту і навіть безглуздя, коли 2) зам. ѡблесть читається лесть (41), зам. оумꙋ ровали—оумедровали (44), зам. и спроста рекꙋ—и что ста реку (49) та инш. Цілу низку звісток (6955, 6995, 6928, 6929, 6940, 6943, 6919 р.р.) уміщено чомусь не в тексті, а в примітках. Нарешті найбільший дефект видання А. Попова—в ньому дається лише одна, по сп. У перша частина, відповідна в сп. С. другій, себ-то чисто-литовський літопис, а друга частина, загально-руська, осталась ненадрукованою до 1894 р., коли її було видано архим. Леонидом, про що нижче.

Таким чином, видання Попова і неповне і неточне. Цінність його все ж таки велика, тому що він ввів в науку дуже важний текст, що дало новий рух до дальшого вивчення західноруського літопису¹⁾.

Всіма трьома, виданими Даниловичем, Нарбутом і Поповим, списками західноруського літопису скористався для свого загального начерку про „Бѣлорусскія лѣтописи“ *М. І. Костомаровъ*²⁾. Білоруський літопис він правдиво вважає „сводом“, складеним із декількох уривків. Вказавши на видання двох списків короткої редакції (С і У), одного — найповнішої (В), а також на статтю Бодянського про четвертий список повної редакції (Рач), він визначає обсяг першої (1340—1440 рр., від смерти Гедимина до смерти Сигизмунда Кейстutowича), яка увійшла до складу повнішої редакції В. Продовження першої (по 1446 р.)—уривок загубленого смолейського літопису, з його прихильністю до Москви, а не до Литви. Повніша редакція починається з „баснословной історії о пришествїи Палемона“ і оповідає про долю поганської Литви. Починаючи з смерти Гедимина, вона погоджується з короткою, де-що прикладаючи та де-що викидаючи, а після смерти Сигизмунда Кейстutowича розходиться з нею і самостійно йде через увесь XV в., кінчаючись 1507 р. Автор короткої редакції писав в першій половині XV в., бо заявляє, що був молодим в часи смерти Скиргайла. Третю редакцію Костомаров бачить в сп. С, плутаючи поняття списку й редакції. І в цьому сп. С є місця, які уявляють з себе уривки загинувшого смоленського літопису, себ-то увесь сп. С, складений з двох частин: Біло-

¹⁾ Як текст, ним виданий, так і вступ до нього були перекладені на німецьку мову *F. Neuman-omъ* (див. XVII т. П. С. Р. Л., II стор.) в *Altpreussische Monatsschrift*, т. XIV, 1887 р., стор. 419—458.

²⁾ Лекції по російській історії *М. І. Костомарова*. Видав П. Гайдебуров ч. I „Источники русской истории“. СПб. 1861 г. (1862), стор. 53—59.

руського літопису і Смоленського, з ріжною мовою, старішою в останньому. „Сказаніє о Витольдѣ“—випадкове оповідання, похвальне слово йому. Костомаров приймає всі висновки Даниловича, відкрившого, по його розумінню, всі джерела, якими користувався Стрийковський, і таким чином знявшого з нього незаслужене обвинувачення з боку Карамзина і де-яких його наслідників за ніби то умисне псування історії і вигадки фактів.

Ітак, Костомарову належить заслуга в тому, що він 1) чуттям вгадав присутність в відомих йому списках західноруського літопису зводів, об'єднавши де-кільки літописів, в тому числі загублений Смоленський; 2) намітив три редакції—коротку, повну і найповнішу, хоча і поплутав їх поділення. Останнє цілком зрозуміле, коли пригадати, що видання Попова було неповним і не дало тої загально-руської частини, яка була в сп. С і яка показала Костомарову особливую редакцію.

В 1880-х роках з'являється ціла низка польських розвідок про західноруський літопис. Серед них першою по часу була праця львівського вченого *І. Шараневича*¹⁾. Тут вперше широко ставиться питання про наші літописи. Автор намічає три періоди в південно-руській історіографії, до якої він відносить і литовські літописи XV—XVI в.в., доби переважно русько-литовської історіографії. Перший період—це Нестор, хроніка Київська і Волинська, кінчаючи звістками 1292 р. (X—XIII в.в.); другий—литовський, з половини XIV в. і до половини XVII в.; третій—^{1/2} XVII—^{1/2} XVIII в.в. Очевидна тут перерва між кінцем XIII в. (Волинський літопис кінчається 1292 р.) і 1446 р., коли кінчається литовський літопис, не заповнюється ні одною руською хронікою. Цей пропуск почасти і заповнюють собою литовські літописи, як зводи 4—5 більш-менш місцевих хронік. Перелічивши п'ять з них відомих йому літописів (Супрасльський, виданий Даниловичем, Супрасльський, виданий кн. Оболенським, сп. Биховця, виданий Нарбутом, і ще два рукописи; див. нижче), а також і видання де-яких з них, користуючись між иншим двома рукописами (а саме—1) „Літопись Воляня и Украйны“, к. XVII в., і 2) „Літописець вел. княжества Литовскаго и Жомоитскаго“²⁾), Шараневич вперше вимагає широко вживати історично-порівнюючий метод для вивчення тексту при аналізі литовського літопису. Необхідно по-

¹⁾ O latopisach i kronikach ruskich XV i XVI wieku, a zwłaszcza o latopisie „wielikoho kniazstwa litowskoho i zomoitskoho (Rękopism w Poznaniu w bibliotece publicznej Raczynskich...) Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń Wydziału historyczno-filozoficznego Akademii Umiejętności. Tom XV. W Krakowie. 1882, 351—413.

²⁾ Це Познанський рукопис або інакше список Рачинського, XVI в.

рівняти останні з північноруськими (автор даремне забув про старовинні південноруські) літописами та польськими хроніками, з яких взято цілу низку відомостей про Литву південноруськими хроністами. Повне з'ясування хроніки Стрийковського можливе лише після вивчення взаємовідношення литовських літописів та хронік. Вказавши обсяг відомих йому літописів Литви, Шараневич джерелом їх вважає Смоленську хроніку місцевого характеру, нікчемний лишок колись то багатой хронікографії в Смоленську. Схожість різних літописів до 1446 р. свідчить про загальне першоджерело їх. Усі вони є вже зводи, але як місцеві хроніки, або близькі до них, хоча й мають на увазі говорити про цілу державу литовську, займаючи таким чином середину між державними та фамільними пам'ятками. Лише „Літописець вел. княжества Литовскаго и Жомойтскаго“, з 1550 р. й до кінця, уявляє з себе пам'ятку великокнязівського двору Литовського.

Аналізуючи докладніше од попередників склад литовських літописів, Шараневич гадає, що, крім Смоленського літопису та літописця великих князів Литовських, в обсяг їх ще увійшли цілими відділами такі місцеві літописи: 1) Волинська хроніка Іпатського рукопису¹⁾, 2) Київський літопис в рукописному збірнику літописів Волині та України, 3) Київський літопис Супрасльського рукопису і 4) Хроніка Поділля²⁾. Відносно авторів литовських літописів львівський вчений думає, що ці зводи писано різними особами, що жили не одного часу та могли писати в різних місцях. Читаючи ці літописи, відчуваємо в ролі складача їх то манаха, то свіцьких людей XV та XVI вв., про що догадуємося на підставі сучасних записів їх від XV і XVI в.в.

Особливо виділяється яскравістю сучасних фарб свого оповідання автор тієї частини літопису в кн. Литовського, де йде мова про князівство та смерть Сигизмунда I. Подобиці опису бійки під Клецьком 1506 р., де точно зазначено день, ранок, південь та вечір відповідних подій, руху військ і т. инш., свідчать, що автор був самовидцем бійки. Інші докладности доводять, що він був в своїх почуттях на боці кн. Михайла Глинського. Це все знаходимо в т. зв. „Хроніці литовській“. Зовсім инше в т. зв. „Літопису в. князівства Литовського“: автор тут инший, і він описує точно, яко самовидець, подобиці смерті Сигизмунда I, день і час її, а також час приходу звістки про неї з Кракова до Вільни, саме до Сигизмунда Августа, та инш. Ясно, що цей автор з кола панів, шляхти чи рицарства

¹⁾ З цієї хроніки узято повідомлення про Миндовга, про напад татар на Луцьк. Володимир. Рівно й Корець наприкінці XV в.

²⁾ З Подільської хроніки запозичено історію про Поділля, а саме—про завоювання її Ольгердом, прихід Корьатовичів на Поділля й инш.

польсько-литовського. Він—противник кн. Михайла Глинського та прихильник королів Олександра I й Сигизмунда I: тричі він підкреслює незадоволення литовських панів тактикою й поведженням Глинського (див. під 1505, 1508 та 1514 р.р.). Крім загальних джерел, він користувався й спеціальними. До них належали: 1) польські хроніки, які він тричі називає в своєму тексті (див. під 1512, 1514 і 1525 р.р.), 2) метрика смерти чи надгробовий напис, 3) якісь громадські та урядові акти¹⁾, 4) придворні хроніки чи записи²⁾. На підставі цих джерел автор написав історію правління Сигизмунда I. Попередню історію Литви до 1446 р. він скомбінував, як компіляцію, на підставі якоїсь старої литовської хроніки, що охоплювала найстарший час. Далі він зв'язав цю найстаршу історію Литви з хронікою м. Смоленська. Нарешті цей автор круто повернув свою увагу до Казимира та його синів, з яких молодший Сигизмунд став для літописця зразком монархів Європи.

Зхарактеризувавши так литовські літописи, Шараневич перевіряє хронологію їх і знаходить її досить точною, виправляючи лише деякі дрібниці.

На жаль, Шараневич не поглиблює питання докладним дослідженням тексту, аналізом окремих частин літописів. Він обмежується лише загальним начерком. Одначе, в межах піднятих ним питань він висловлює правдиві й для наших часів думки, але лише як гадки, без відповідних доказів. Праця його цінна для свого часу вже незвичайним притягненням аж п'яти літописів. Для сучасних нам вимог нарис його перестарівся вже через збільшення втрое самих джерел західноруських літописів. Щож до найближчих до нього дослідників, їм залишалось, виходячи з намічених ним тез, поглиблювати їх. Треба було також і перевіряти ці тези та доповнювати, притягаючи невикористаний Шараневичем матеріял, як сп. Уварова, виданий ще раніше Поповим, а також й інші, нововідкриті для науки, пам'ятки літописання Литви.

Одначе, зазначене завдання залишилось невиконаним в повному розмірі ні польською, ні російською наукою, хоча з часу видання праці Шараневича пройшло більше 35 років. Правда, за ці часи згадування вчених істориків та статті їх про литовські літописи не тільки не зменшуються, а навіть збільшуються. Але в значній кіль-

¹⁾ Він добре знає, де, коли й кому дано більшу владу в князівстві, коли помер славетний литвин; він точно сповіщає про дні коронацій литовських князів та польських королів, роки правління їх, навіть місяці, тижні, дні й инш.

²⁾ Точно зазначається, де й коли родилося те чи инше з дітей короля, а також про дні заручин, смерти та похоронів королів й т. инш.

кости своїй ці згадування були досить випадковими, в кращому разі частковими. Вони не охоплювали усього матеріялу й питань про наші літописи в цілому.

— Серед цих праць приємно виділяються лише розвідки проф. *В. Б. Антоновича*¹⁾ та проф. *М. Дашкевича*²⁾, а в польській науці— *С. Смольки*³⁾. Перших два, не займаючися спеціально західноруськими літописами, все таки дали досить точну характеристику де-яких з них. Так, Антонович особливо пильно звернув свою увагу на сп. Биховця. Він вважає цю хроніку „темной, исполненной анахронизмовъ и искусственныхъ сближеній, неудачныхъ компиляторскихъ приемовъ изложения“. Значіння її, одначе, в тому, що автор-компілятор „собралъ множество легендъ, сложившихся въ качествѣ мѣстныхъ и родовыхъ преданій многихъ областей и фамилій литовскихъ, но, вмѣсто того, чтобы передать матеріаль въ томъ видѣ, въ какомъ онъ его собралъ, онъ подвергнулъ его насильственной искусственной группировкѣ“. Він переніс на найдавнішу добу історії Литви сучасні йому думки про широкі межі литовської території. Все ж таки, не вважаючи на всю невдатність своєї спроби, що викликала хронологічні суперечки та непорозуміння, сп. Биховця дає корисний матеріал, на думку Антоновича. „Матеріаль, которымъ онъ пользовался, составляетъ единственный дошедшій до насъ отголосокъ преданій обь історії Литвы за время, предшествовавшее возникновению Литовскаго государства“. Цей вихідний принцип в поглядах Антоновича на звістки сп. Биховця дає йому ґрунт для використання цього історичного матеріялу. Вживаючи його для накреслення найстарішої історії Литви, автор йде шляхом величезної методологічної обережності, аби не прийняти літературно-поетичний матеріал за документальні факти. Висновки його такі: 1) „преданія, дошедшія до составителя лѣтописи Быховца, были заимствованы имъ или изъ существовавшихъ еще въ половинѣ XVI столѣтія, хотя значительно искаженныхъ вымыслами и неясныхъ мѣстныхъ топографическихъ преданій, или изъ фамильныхъ преданій знатныхъ литовскихъ родовъ. 2) Фамильные преданія, записанныя составителемъ лѣтописи изъ родовыхъ воспоминаній литовскихъ сановниковъ XVI вѣка, можетъ быть изъ ихъ

1) „Очеркъ історіи великаго княжества Литовскаго до смерти В. К. Ольгерда“, — спершу в Київ. „Унив. Извѣстіяхъ“ за 1878 р., потім в I-му томі „Монографій по історію Западной и Юго-Западной Россіи“, К. 1885, стор. 1—132.

2) „Замѣтки по історіи Литовско-Русскаго государства“, — спершу в Київ. „Унив. Извѣстіяхъ“ за 1882 р., потім окремо, К. 1885.

3) *S. Smolka*, Najdawniejsze pomniki dziejopisarstwa rusko-litewskiego. Rozbiór krytyczny. Krakow, 1889, або Pamiętnik Akademii Umiejętności w Krakowie. Wydział: filologiczny i historyczno-filozoficzny. Tom VIII, 1890, 1—55.

фамільныхъ записокъ и документовъ, свідѣльствуютъ, что каждый знатный коренной Литовскій родъ сохранялъ еще въ XVI столѣтїи воспоминаніе о томъ, что его предки были нѣкогда самостоятельными владѣтелями извѣстнаго участка литовской території. 3) Не смотря на попытку составителя расположить всѣхъ этихъ мѣстныхъ князей древней Литвы въ послѣдовательномъ порядкѣ и въ генеалогической связи другъ съ другомъ, мы, изъ его же розказа, видимъ, что они были современниками¹⁾.

Згідно з цим твердженням в критичній оцінці своїй сп. Биховця, Антонович притягає його, як і сп. Супр., до числа інших джерел своїх, поруч з літописами Іпатським, Лаврина й инш. Таким чином, для нашого критика найстаріша історія Литви до XIV в. в сп. Биховця мала ще де-яке історичне значіння. Але вже й йому цей літопис здавався не збіркою фактів, а лише відгуком легенд, що виникли з місцевих чи фамільних предань та переплутані фразами оповідання літописця.

Услід за Антоновичем, того ж напрямку в критичній оцінці наших літописів держиться й проф. М. Дашкевич. Але він йде ще далі й рішуче відкидає думку про історично-документальне значіння стародавньої історії Литви в цих літописах. Він дивиться на цю „історію“, як на цілком літературно-поетичний матеріал. „Преданія обь основанїи различныхъ городовъ, изложенныя литовской лѣтописью, по большей части позднѣйшіе книжные вымыслы, происхождение которыхъ весьма ясно: это—эпонимныя легенды“.

Таким чином, обережність Антоновича відносно значіння „фамільныхъ преданій“ переходить у Дашкевича в скептичність. Він вважає їх за пізніші генеалогічні вигадки, звичайні для XV—XVI в.в. Лише окремі ймення, можливо, перейшли з народніх предань. Висновок з цього був ясний: перекази про старшу добу литовської історії в наших літописах походженням своїм не належать до часів перед заснуванням литовської держави. Зокрема звістки про перші литовські завоювання на Русі, що так високо оцінювалися попередніми істориками, але були значно обмежені Антоновичем, для Дашкевича „совершенно недостоверны“. Він приймає лише, як факт, звістку про заволодіння Полоцьком, Новгородом та Гродно. Перекази літопису про наступників Мингайла для нього є вигадка, про завоювання литовцями руських земель в половині XIII в.— „мутный источник“ і т. инш. Він має сумніви навіть що до „фамільныхъ преданій“ (думка Антоновича), додаючи тут скоріше

1) „Очеркъ“..., стор. 14—15.

книжні вигадки, уривки легендарних генеалогій. Словом, найдавніша по заміру літописця частина його твору, по сп. Биховця, не історичний документ, а лише літературно-поетична пам'ятка на історичну тему. Такий висновок напрошується сам собою в освітленню питання Дашкевичем, хоча його чомусь яскраво й не висловлено автором. Згідно з цими твердженнями останній, багато користаючися, наприклад, Іпатієвським літописом, як джерелом старших литовських звісток, до часів Гедиміна зовсім не спірається на литовські літописи. Правда, і в дальших викладах литовської історії він особливо обережно, з недовір'ям звертається до їх звісток, взагалі очевидно вважаючи їх непевними.

Услід за де-якими вказівками Дашкевича на уривки західно-руських та південно-руських літописів в рукописному відділі інститута Осолінських у Львові, проф. Антонович удруге звернувся до цього питання, а саме з боку нових матеріалів. Наслідком було нове цінне видання в 1888 р.¹⁾ низки українських літописів. В докладному вступі Антонович звертає увагу на витяг з місцевого Смоленського літопису (1162—1492 р.р.). В ньому дві частини: докладне оповідання про події в Смоленську та короткі звістки литовські, київські й московські. Літопис цей є складова частина „Літописца Волини и Оукраины“, писаного західно-руським почерком XVII в. (рукопис Осолінських, № 2168, на жаль, не виданий цілком Антоновичем). В українському літопису А. М. Лазаревського Антонович теж зазначає уривок Смоленського літопису. В тому ж вступі автор покликається на інший уривок з короткими звітками про події в Литві від 1394 й до 1572 р.р., нарешті—на короткий місцевий Київсько-Волинський літопис (1393—1611 р.р.). За вступом йде „Збірник літописів“. Тут видано Вітебський літопис, по рукоп. XVIII в. (б. Имп. Публ. Б-ки, IV, Q, № 105), складений Михайлом Панцерником; в ньому є, між іншим, звістки, витягнуті з західно-руських літописів, наприклад, під 1323 р. легенда про заснування м. Вільни Гедиміном, з образом вовка, що завиває уві сні, й инш. Видано в „Збірнику“ і Київський літопис (1241—1621 р.р.), де немало литовських звісток, почасти спільних з сп. Тихонравова (див. нижче, 2-й розділ)²⁾. Видання Антоновича має значіння, як виявлення матеріялу для думки про існування окремого Смоленського літопису, а також як виявлення пам'яток для ілюстрації не наміче-

1) „Сборникъ лѣтописей, относящихся къ исторіи Южной и Западной Руси“, К. 1888; издание Комисіи для разбора древнихъ актовъ...

2) В Рум. Музеї, зібрання проф. Тихонравова, № 408, 1636 р.

ного ще ніким питання про вплив західноруських літописів на українське київське літописання XVII в., взагалі про долю литовських літописів по-за межами впливу їх на польську хронографію. Але, на жаль, хоч ці питання напрошувалися на підставі матеріялів „Збірника“, одначе не були не тільки вирішені, а навіть поставлені.

Правда, про смоленське літописання підняв голос другий після Шараневича, галицький дослідник західноруських літописів, краковський професор *С. Смолька*¹⁾. Це перша праця, що торкається наших пам'яток на підставі філологічного методу. Крім того, точніше—саме через це автор виявляє особливу увагу до тексту літописів. Тому то праця Смольки заслуговує на особливий аналіз.

В першому (стор. 1—4) з восьми розділів розвідки сповіщається про два видання наших літописів—Даниловича (сп. Супр.) й Попова (сп. Увар.), і про різниці між ними. Аналізуючи склад їх, автор визнає „Избрание літописания ізложено вкратце“ Володимирським літописом, бо з початку, в середині та в кінці його згадується м. Володимир на Клязьмі. Припускаючи разом з Смолькою, що першоджерелом звісток в цій частині літопису, дійсно, міг бути Володимирський літопис, вважаємо одначе недостатньою настільки загальну вказівку; протограф Супр. та Увар. списків литовського літопису скоріше можливо возводити не прямо до Володимирського літопису, а спершу до загальноруського зводу 1423 р.

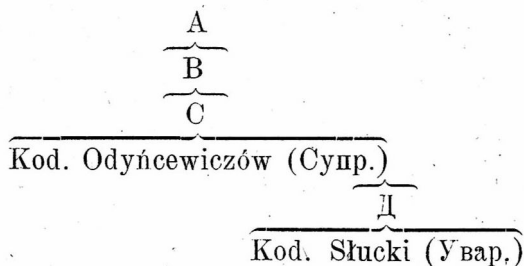
В другому розділі (стор. 5—16), підкресливши різницю двох частин нашого літопису, одної власне літописної, з описом пізніших подій, та другої хронікарської, з описом старіших подій, дослідник аналізує першу з них. Переконуюче доводить він присутність в її складі місцевого Смоленського літопису (1432—1446 р.р.), а також хроніки про Витовта і Сигизмунда, що разом з т. зв. у нього Володимирським літописом утворюють три окремих пам'ятки. Далі він помилково гадає, що „Похвала Витовту“ не має характера окремого панегирика, а є лише вступом до історичного оповідання, яке має піддержати брата Витовтового на великокнязівському столі. Помилка польського вченого є очевидною після надрукування акад. Соболевським окремої пам'ятки²⁾, що була джерелом „Похвали“, краще сказати—була першою редакцією її.³⁾ Потім він пояснює різницю розміщення

1) Najdawniejsze pomniki dziejopisarstwa rusko-litewskiego. Rozbiór krytyczny. Krakow, 1889, або Pamiętnik Akademii Umiejętności w Krakowie. Wydział: filologiczny i historyczno-filozoficzny. T. VIII. Kraków. 1890, st. 1—55.

2) В збірнику слів Ісаака Сирина 1428 р. (рукоп. б. Импер.-Публ. Б-ки. Ф. I. 476); видано в „Чтеніяхъ въ Общ. Нестора-Лѣтописца“, IX кн.: „Запись начала XV вѣка“.

3) Див. *М. С. Грушевський*, Похвала в. кн. Витовту, кілька уваг про склад найдавнішої русько-литовської літописи, Зап. Наук. Тов. ім. Шевченка, т. VIII, 1895 р., у Львові, стор. 1—16.

„Похвали Витовту“ в списках Супр. та Увар. Длв цього, з метою вяснити цю й інші рїжницї, а також походження в „Похвали“ *інтерполяцій* про море, Смолька влучно утворює генеалогїчну табличку восходження обох списків до їх загального протографа. Табличка ця має вигляд такої схеми:

В сп. Супр. автор. добачає, і цілком справедливо, більш певний одгук протографа, ніж у сп. Увар.¹⁾

В третьому розділі (стор. 16—20) йде мова про Смоленський літопис 1432—1446 р.р. та про хронїку м. Смоленська, писану скоро після 1436 р. Ця остання починається „Похвалою“, яко вступом, та виявляє історію боротьби Свидригайла й Сигизмунда. Між літописом і хронїкою Смоленськими автор не визнає генетичного споріднення, що нам вважається безпідставним, бо навпаки, багато звісток першого повторюється в другій, иноді навіть в таких же само виразах. Правдоподібнішою здається нам гіпотеза дослідника про ведення західноруського літопису в м. Смоленську, а саме при участі мітр. Герасима. На жаль, Смолька торкнувся цього питання лише побїжно, в загальних рисах, обмежившись теоретичними міркуваннями²⁾. Лише пізніше, з виданням запису в збірнику слів Ісаака Сирина, що сповіщав про літературну працю, яку в Царгороді, по замовленню еп. Герасима, вів писар Тимофій (потім ніби то він теж писав книжки в Смоленську для Герасима, уже еп. Смоленського), наші знання про це стали більш фактичними. Цей же запис дозволяє своєю датою (1420 та 1428 р.р.) вважати початок праці над літописом раніш, ніж гадав Смолька, й не при соборі Смоленському, як йому здавалося, а в монастирі св. Спаса, про який докладні подробиці сповіщає Смоленський літопис 1432—1446 р.р.

В четвертому розділі (стор. 20—26) гадки автора відносно Смоленського літопису 1395—1418 р.р. здаються нам не доведе-

¹⁾ Заперечення І. Тихомирова Смольці тут не справджується; див. Ж. М. Н. Пров., 1891 р., кн. II, стор. 402.

²⁾ Цим, очевидно, й викликано було неправдоподібні заперечення І. Тихомирова проти Смоленського літописання при мітр. Герасимові; *ibid.*, стор. 403—404.

ними не лише тому, що звістки цих років не стільки близькі до Воскресенського літопису, до якого наближає їх Смолька, скільки до Никоновського зводу (пор. XVII т. „П. С. Р. Л.“, стор. 45—58). Звістки ці дослідник не аналізував докладно. Такий аналіз виявив би цілу низку оригінальних звісток, не виключно литовських, а й звязаних з особою мітр. Фотія та його подорожами в Литву й діяльністю у Москві, а також відносинами до в. кн. Московського. Це дає нам право на визнання участі мітр. Фотія чи співробітників його в складанні того зводу, яким скористався компілятор західноруського літопису. Словом, в загальноруській частині литовського літопису, на яку Смолька, як і інші дослідники його, не звернули потрібної уваги, заховується немало дуже цінних вказівок на походження західноруського літописання та на відношення останнього до літописання загальноруського взагалі.

„Сказаніє о Подоліи“ Смолька справедливо вважає окремим твором, хоча й не дає докладного аналізу його. Датує він його 1432 роком на тій підставі, що кінчається воно звісткою про смерть Витовта († 1430 р.) й нічого не говорить про криваві події при заволодінню Поділлям в осени 1432 р. Очевидно, утворено його скоро після смерті Витовта. Складене воно по свіжій пам'яті добре свідомим автором, хоч тайних документів, можливо, він і не знав.

В п'ятому розділі (стор. 27—34), починаючи аналіз хронікарської частини нашої пам'ятки, а саме „Літописи великихъ князей Литовскихъ“, Смолька вважає звістку про шлюб московського князя Василя Димитровича з дочкою Витовта Софією вставкою. Ця остання, на думку автора, також має невелику вставку про подоріж княжни Софії з Гданська через Псков та Новгород в Москву. Пізнішою вставкою визнає він також і звістку про отруту Скиргайла у Києві, з покликанням тут на особу автора, тоді ще „молодого“ (1397 р., коли помер Скиргайло, а не 1392 чи 1394 р.р., як думали раніше). Правда, переконуючих доводів на користь цих своїх тверджень автор не дає, в чому є дефект п'ятого розділу.

В шостому розділі (стор. 34—43) вчений досліджує історію боротьби між Ягайлом та Кейстутом. Її він влучно вважає окремою частиною „Літописи в. кн. Литовскихъ“, доводячи свою думку порівнянням тексту з „Origo regis Jaguelo et Wytholdi ducum Lithuaniae“. Услід за А. Прохаскою¹⁾, який знайшов та проаналізував цей латинський переклад з руського тексту загубленого литовського літо-

¹⁾ Przekład ruskiego latopisca ks. litewskich na język łacinski. Kwartalnik historyczny. Rocznik II, we Lwowie, 1888, II, Materiały, стор. 196—205.

пису, Смолька визначає його, як механічну копію. Але текст його повніший, ніж списки Супр. та Увар. На думку нашого автора, він був джерелом для Длугоша. Всупереч Прохасці, Смолька вважає *Origo* не уривком, яким ледве чи задовольнився б Длугош, а суцільним окремим переказом („сказаніємъ“). Останній був незалежним від літопису, в склад якого увійшов пізніше. По змісту він уявляє з себе історію боротьби між литовськими князями 1381—1382 р.р., кінчаючи побігом Витовта з полону Ягайлового. Історію цю поповнено вступом, який з нею зв'язаний звісткою про початок взаємовідносин між Ягайлом та Кейстутом. Характерна особливість даної частини літопису—точність звісток про Витовта, іноді таємних, відомих лише йому та Кейстуту, в їх умові проти Ягайла. Присутність таких звісток свідчить про утворення їх в колах, близьких до Витовта. Прихильники Ягайла, що не перебірали засобів боротьби з Витовтом, прикрасили би оповідання про полон останнього. В звістці про смерть Кейстута вони говорили б, згідно з офіціальним повідомленням, про самовбивство його у в'язниці, а не про задавлення „коморниками“ Ягайла. В головному ці тези Смольки можуть бути прийняті і в наші часи.

В сьомому розділі (стор. 43—49) польський вчений притягає до розвідки меморіал Витовта, складений, на його думку, під проказом князя коло 1390 р., коли він вдруге перебував у німців. Тут є звістки 1382—1390 р.р., близькі до *Origo*, але коротші, хоча є також і інші повідомлення. Очевидно, обидві пам'ятки виходять з одного джерела, яким і міг бути сам Витовт. Мета утворення обох: по-перше—виправдити Витовта, його поведження в боротьбі з Ягайлом, коли перший, замість нападати з Кейстутом на Вільну, одійшов в Дрогичин, по-друге—довести права Витовта на великокнязівський престол. Складено ці пам'ятки не раніше 1393 р., бо тут читаємо: „Олгирдъ, королевъ отецъ, а великого князя отец Кейстутій“. Висловлені в цьому розділі думки є правдоподібні, лише не доведені докладним аналізом відповідного текстуального матеріялу.

В восьмому й останньому розділі (стор. 49—55) аналізується друга частина „Літописи в. кн. Литовскихъ“, де оповідається про литовські події до 1396 р. Автор літопису мало свідомий в сучасних подіях: він навіть не знає, хто був батьком Ядвиги, і називає її дочкою Казимира Великого. Багато тут і смоленських звісток; їх викладено прихильним загально-литовських інтересів. Автор був людиною, яка мала особливі симпатії до Витовта та вороже ставилася до оборонця м. Смоленська кн. Святослава. Стоячи взагалі на боці Гедиміновичів і проти руських князів, в боротьбі перших між

собою він співчуває лінії Кейстутівій. І все ж таки ця частина літопису відрізняється від попередньої: там докладні відомости, що виходять від Витовта, а тут лише симпатія до нього, але без точних звісток. Вказівок на автора в тексті нема, але перевага смоленських звісток показує на Смоленськ, яко місто утворення даної частини літопису. Її наближують до Смоленської хроніки 1432—1436 р.р. місцевий смоленський характер її, а також і лояльність поглядів на Литву та її династію, нарешті симпатія автора до роду Кейстута. Відміни ж в стилі пояснюються недостаткою відомостів у автора цієї частини при занадто великій кількості їх в хроніці 1432—1436 р.р. Мета утворення першої—заповнити прогалину в сутолитовських звістках від кінця XIV в. в тому літопису, що задумано було у Смоленську за часів м. Герасима. Матеріялами для неї були: 1) Володимирський літопис (на нашу ж думку—загальноруський звід), доведений до 1427 р. включно й покладений, як підвалина компіляції; далі серед литовських джерел—2) офіційна пам'ятка про боротьбу Витовта з Ягайлом, яку роздобуто при княжому дворі м. Герасимом; 3) Смоленський літопис 1395—1418 р.р.; 4) Смоленський літопис 1432—1446 р.р.; 5) Смоленська хроніка коло 1436 р., з „Похвалою Витовту“, нарешті 6) друга частина „Літописи в. кн. Литовских“, яку написано по пам'яті автором літопису 1432—1446 р.р. Автор—якийсь вірний співробітник м. Герасима, якому доручено було зібрати матеріали та редагувати замислений твір. Нижче ми побачимо, що ця остання гадка Смольки дуже близька до правди; таким співробітником м. Герасима міг бути його писар Тимофій. Але, на думку Смольки, після смерти м. Герасима справа затрималася, хоча по інерції почасти й тяглася. З початком же боротьби московської та литовської партій у Смоленську, особливо коли почала перемагати перша, справа з яскраво-національним літописом і зовсім замерла. Останній з роду Кейстутівичів, Михайло Сигизмундович був прогнаний з Литви,—отже було тоді не до продовжування литовського літописання у Смоленську, та ще як раз з симпатією до роду Кейстутівичів. В збірнику залишилися лише матеріали, що свідчать про широко задумані, але не виконані заміри.

Такий зміст цінної розвідки Смольки. Вона багата корисними думками, цікавими комбінаціями. Де-які з його поглядів цілком влучні догадки, яскраві гіпотези; де-які близькі до правди, що виявляється з докладного аналізу наших часів. Чого бракує в розвідці польського вченого—це переконуючих доказів. Правдоподібні твердження иноді не спіраються на певний аналіз тексту. Головна тому причина, при влучному філологічному методі його—незадовольняюча

кількість матеріялу, притягнутого ним до розвідки. Обмежитися в останній лише двома текстами в той час, як їх було відомо не менше чотирьох, а Шараневичем було використано аж п'ять — це непоправна помилка автора. Не кажемо вже про рукописні матеріали; Смолька не використав навіть виданих. В цьому головна хіба його праці з методологічного боку. Це запримітила й виразно зазначила вже сучасна йому, як раз польська ж, критика. „Недостаточность ихъ (текстів) для возстановленія памятника бьетъ въ глаза“, — писав незабаром критик його А. Прохаска, до якого ми зараз і звернемося. Зазначимо лише, нарешті, й ту хибу Смольки, що він не доцінив значіння для аналізу литовського літопису старших загальноруських зводів. Він просто ігнорував їх, що привело його до зайвих помилок в дослідженню джерел західноруського літопису.

А. Прохаска відомий двома працями, що мають відношення до литовського літописання. Одна¹⁾ попереджає розвідку Смольки, допомагаючи йому де-чим, друга²⁾ присвячена критичному розбору його розвідки. Вартість першої в надрукуванні переклада на латинську мову частини „Літописи в. кн. Литовскихъ“, під назвою „Origo regis“... „Origo“ заховувалося в метриці коронній — рукопису „Главнаго Московскаго Архива Министерства Иностранныхъ Дѣлъ“³⁾. Це є оповідання про литовські події після смерти Ольгерда до першого побігу Витовта до німців. Текст його повніший, ніж в списках Супр. та Увар.; в цьому його цінність для возстановлення протографа. Є в ньому, на жаль, поцсовані переписувачем місця. Самий переклад Прохаска відносить до XV в., називаючи акт урядовим на тій підставі, що його занесено в коронну метрику. Можливо, що Длугош як раз користався саме цим перекладом, цитуючи його дослівно в першій частині 10-ї книжки своєї хроніки. На гадку Прохаски, й переклад утворено, можливо, для нього ж. Що до хараактеру перекладу — він не зразковий, механічний, з барбаризмами, навіть мало-зрозумілий. Перекладачем міг бути дяк литовської канцелярії, що підучився трохи латинській мові. Видання тексту Прохаскою досить точне. З помічених нами, шляхом порівняння з рукописом, помилок зазначимо такі: 1) quasi magnum ducem Vilne (стор. 202) замість quod M. dux Vilnam (порівн. XVII т. П. С. Р. Л., стор. 221); 2) arcta (205) зам. arta (226); пропуски: 3) et dicens hoc ivit ad castrum Drohiczin (203) зам. et dicens hoc ivit solus ad castrum Drohiczin

¹⁾ Див. вище (стор. 25) статтю Прохаски в Kwartalniki 1888 p.

²⁾ Antoni Prochaska. Latopis litewski. Rozbiór krytyczny. Lwów. 1890.

³⁾ Це т. зв. Libri legationum, кількістю 38 книжок, від 1502 і до 1600 p.p., в III-му томі Privilegia confoederatum., 1502 p.; на стор. 63—66 Origo regis...

(222); 4) *nimirum* зам. *per nimirum* (*ibid.*); 5) *patrimonii* (204) зам. *patrimoniiis*.

Друга праця А. Прохаски є в значній мірі полеміка з Смолькою з приводу багатьох питань відносно тез його розвідки. Антитези Прохаски мають де-яке значіння особливо ще й тому, що вони почасти підтримувалися російською критикою в особі І. Тихомирова¹⁾. Суперечка зазначених учених виникла вже при оцінці списків литовського літопису: Смолька ставить вище сп. Супр., Прохаска—Познанський, Тихомиров—Уваровський. Суперечки їх в цьому були непереконуючими, поки не видано було інших списків. Лише тоді виявилася, на користь Смольці, перевага сп. Супр.; він є найближчий до більшости інших списків короткої редакції, тоді як сп. Увар. стоїть на боці, не кажучи вже про сп. Позн., що належить зовсім до другої, пізнішої, складної редакції. Докір же Прохаски за неуважність Смольки до Позн. списку, як рівно ж і до сп. Биховця, цілком справедливий. Ми не можемо лише визнати влучним захоплення першого Позн. списком: він пізнішого походження, що не дозволяє ставити його вище не тільки від сп. Супр., але й від сп. Увар. Це, звичайно, не перешкоджає визнати перевагу де-яких окремих місць тексту сп. Позн. над списками Супр. та Увар., що є корисним при встановленню тексту протографа²⁾. Далі Прохаска пробує довести залежність другої частини „Літописи в князей Литовских“ від російського літопису, а саме Воскресенського зводу,—думка несподівана та безшідставна, бо текстуальної схожості між ними ніякої нема. Де-яке лише наближення їх може свідчити про використання ними загального джерела, розуміється, литовського походження, як це стверджує й І. Тихомиров³⁾. Вважаючи далі всю другу частину „Літописи в князей Литовских“ суцільним твором, без вставок та інтерполяцій, Прохаска відкидає думку про окремість переказу „О Подолі“. Довказів цьому він одначе не приводить: покликання на Позн. список, де звістки про Поділля не виділено вставними звістками, не переконують нас з огляду на пізніше походження цього списку⁴⁾. Більш правдиве тут твердження противника його—Смольки, яке приймає й Тихомиров, а саме—що звістки про Поділля є окрема повість. Утворено її коло 1432 р., як можна гадати разом з Смолькою⁵⁾,

¹⁾ Рецензія його на працю Прохаски у Ж. М. Н. Пр. 1893, кн. V, стор. 253—267. Пор. 1891 р., кн. II.

²⁾ Пор. у Тихомирова, стор. 255—257.

³⁾ *Ibidem*, стор. 257—258.

⁴⁾ Інші заперечення див. у Тихомирова, *op. cit.*, стор. 259.

⁵⁾ Див. вище наш критичний розбор книжки Смольки, її четвертого розділу, стор. 25.

проти Прохаски, який безпідставно відтягає час складання її до 1449—1451 р.р., що за ним приймає також і Тихомиров.

Цілком непевним здається нам також твердження Прохаски про походження литовського літопису, починаючи з першої частини її, з канцелярії в князя Литви. Додати в авторі її офіційного історика Литви нема ніяких підстав: покликання на офіційний стиль літопису в цілому є річ неправдива. Наближення до цього стилю деяких частин літопису може свідчити лише про стиль актів та документів, що використані літописцем і, дійсно, походять з литовських канцелярій. Навпаки, неможливо не погодитися тут з Тихомировим¹⁾, що, як він каже: „въ пользу лѣтописца изъ духовенства шансовъ, пожалуй, и больше: обратимъ вниманіе на достаточное количество выраженной изъ св. Писанія; припомнимъ и то обстоятельство, что духовное сословіе было въ то время самымъ просвѣщеннымъ, и нѣкоторымъ особамъ изъ духовенства поручалось не только писаніе лѣтописи, но и дипломатическія роли“.

Зовсім неправдива також і гадка Прохаски про утворення *Origo regis* через 20 років після смерти Витовта: незрозуміла навіть мета писати про самостійність Литви після повної згуби її. Про час складання „Похвали Витовту“, немов би значно пізніше смерті Витовта та м. Герасима, досить незрозуміло доводити. Незгода в цьому з Прохаскою Тихомирова, який наближає появу „Похвали“ до часів близько після смерті Витовта, є лише наближенням критика до дійсної правди. Видання, трохи згодом, запису її в тексті 1428 р., себ-то до смерті Витовта, відкинуло всю цю плутанину учених суперечок. Нарешті, як не обстоював Тихомиров²⁾ за Прохаскою, останньому зовсім не пощастило „окончательно опровергнуть теорію Смольки о происхожденіи литовскихъ лѣтописей изъ Смоленска во время митрополита Герасима“. Між заперечень його з приводу цього питання справедлива лише гадка, що у Смоленську велися літописи й до Герасима і після нього. Але веденими до нього літописами міг скористатися Герасим та його співробітники для складання більш повного зводу. Це, розуміється, не перешкоджало продовжувати почату справу й після смерті Герасима його співробітникам, що втерляли в ньому головного організатора, а можливо й редактора. На підставі зазначеного трудно прийняти й думку Прохаски, яку приймає, однак, Тихомиров, про *один* лише Смоленський літопис, що ввійшов у склад литовського зводу. Навпаки, останній охопив, як

1) *Op. cit.*, стор. 263—264.

2) *Op. cit.*, стор. 266.

більше влучно гадав Смолька, цілих три смоленських пам'ятки: два літописи та одну хроніку. Більш правдоподібно також, разом з Смолькою, приймати, що смоленські звістки ввійшли в литовський звід з 1395 р., з чим погоджується і Тихомиров, а не з 1386 р., як гадалося Прохасці.

Підводячи підрахунок висловленому, мусимо зазначити, що з усіх заперечень Прохаски твердженням Смольки визнаємо справедливими лише два: 1) докір в ігноруванні двох списків литовського літопису та 2) думку про ведення літописів у Смоленську й до м. Герасима.

Поруч з польськими вченими, що студіювали західноруські літописи, як старішими (Данилович і Нарбут), так і пізнішими (Шараневич, Смолька та Прохаска), з російських слід зазначити *І. Тихомирова*. Він виступив не лише яко критик цих останніх, але (єдиний з росіян) як автор спеціальної докладної статті про наші пам'ятки. Він дав розвідку „О составѣ западно-русскихъ, такъ называемыхъ литовскихъ лѣтописей“¹⁾. Написана ще 1881 р.,²⁾ друком з'явилася вона лише 1901 р., з де-якими поновленнями, особливо в примітках, викликаними критикою польських розвідок. В звязку з цими останніми ми й розглянемо тут зазначену статтю.

Автор вперше розбив усі наші літописи на два зводи: короткий та повний. До короткого відніс він п'ять рукописів: 1) Авраамки (=В; а саме Віленської Публ. Бібліотеки), 2) Супр. сп., 3) Увар. сп., 4) Красинський сп. і 5) Позн. (=Р або Рачинського)³⁾. Повний звід заховався в одному сп. Биховця, виданому Нарбутом. Цінний поділ цей пізніше поправлено лише в першій частині: списки першого зводу розбито на дві групи—коротких списків, наприклад, Супр. та Увар., і поширених або складних списків, напр., Красинського і Рачинського. Останні значно відрізняються, як складніші, від перших, що дає право назвати їх другою чи складною редакцією литовського літопису. Коротко описавши кожен з списків, зазначивши їх видання, автор підкреслює, правда, замічені ним різниці в складі списків обох цих груп: друга з них має легендарну історію стародавньої Литви. Цим саме вона утворює перехідний міст від першої або короткої редакції до самої повної, в списку Биховця. Для аналізу короткого зводу литовських літописів, з боку складу їх, Тихомиров бере список Увар. і лише потім окремо зазначає де-які

1) Ж. М. Н. Пр., 1901 р., № 3, стор. 1—36; № 5, стор. 70—119.

2) Пор. *ibid.*, 1891, № 2, стор. 412.

3) В примітках автор згадує про видання С. Білокуровим т. зв. Никифоровського списку литовського літопису, але в огляд складу списків чомусь його не вводить.

ріжниць інших списків. Головна помилка всієї праці його—аналіз літопису лише по одному списку і без перспективи: він не догадується про попередню історію літописання, його походження, пізніші напластування та дальшу історію в де-кількох редакціях. Західноруський літопис для нього—моноліт, короткий звід якого складено між 1385 та 1450 р.р., коло 1446 р., коли закінчується літописне оповідання. Правда, він признає де-кільки авторів його, яко твору, зшитого з ріжних дрібних складових частин, визначати які є завданням розвідки Тихомирова. Одначе, він дивиться на них зовсім неприродно, поділяючи літопис на його складові частини в одній хронологічній площі, не догадуючися про довгу еволюцію літописання до появи списку Супр. Ці складові частини для короткого зводу, по сп. Увар., у нього такі: 1) окремий запис про боротьбу Кейстута з Ягайлом, 2) запис про княжіння Витовта й поневолення руських князівств, 3) переказ про бійку з Темиркутлуем на Ворсклі, 4) повість про Поділля, 5) Похвала Витовту, 6) переказ про боротьбу Свидригайла з Сигизмундом, 7) щорічні записи, утворені у Смоленську та південній Русі.

Як встановлення цих частин нічого не дало власне для історії литовського літописання, так і дальше зазначення відмін інших списків від Увар. списку теж нічого не дає. В Супр. списку багато звісток про м. Фотія,—очевидно, ці звістки записано близькою до нього людиною. І тут сам Тихомиров покликається на С. Білокурова, який вважає автором цього літопису в цілому еп. Герасима Смоленського. Але в інших місцях розвідки сам же Тихомиров не визнає цього: власної плутанини питання автор, на жаль, нігде не розв'язує. Зазначаючи далі відміни списку Рач., він підкреслює вплив на нього польських хронік, натакуючи на Стрийковського, але не доводить точної текстуальної залежності.

Розглянувши потім повний звід литовського літопису по сп. Биховця, Тихомиров знайшов в ньому до тридцяти складових частин: сім народніх преданій¹⁾, де-кільки запозичень з т. зв. южноруського зводу²⁾, окремих переказів та записів, що увійшли в короткий звід³⁾,

1) Про початкову історію Литви до вокняження Миндовга, про зміну князів від Войшелга до Гедимина, про заснування Вільни, про напад Ольгерда на Москву, про чудо від св. хреста, про суперечки Витовта з Москвою, про поривання Витовта одержати королівську корону.

2) Про Миндовга, Войшелга, про забиття Товтивила й Тройнати та про Тройдена. Пор. Іпатієвський літопис, з якого сп. Биховця має багато текстуальних запозичень.

3) Крім зазначених вище, також про вигнання Явнута, про боротьбу з смоленськими князями, про шлюб в. кн. Василя Дмитровича з дочкою Витовта, про смерть Скригайла, про поневолення Смоленська й инш.

а також і тих, що вперше з'являються в повному зводі¹⁾, нарешті щорічні записи. Мета народніх преданій звязати династію Гедимина з князівським родом виселенців з Риму, на чолі з Палемоном. Крім генеалогічних, були також і місцеві преданія—про поневолення Литвою полоцького та луцького князівств, про збудову міст, про княжну Параскеву—Пракседис²⁾. Ця перша частина літопису пізнішого походження. Автор її був литовським книжником, але знав про Венецію, про римлян. Частину літопису, кінчаючи княжінням Гедимина, описано по преданням та по „южноруському“ зводу (Іпат. літопис), з додатком вигадок. Пізніші вигадки окрашують також і низку звісток, що запозичено в сп. Б з короткого звода, напр., про коронування Витовта, з епівчуттям йому з боку Ягайла, й инш.

Тихомиров справедливо підкреслює яскравий національно-литовський характер західноруського літопису, який є панегірик героям Литви, її князям. Мета його—шляхом піднесення героїв прославити представлений ними нарід. В цьому розумінню літопис Литви є цілком державний. По стилю ж він наближається більше до хроніки, ніж до щорічного літопису.

Останній відділ розвідки Тихомирова перелічує „Извѣстія, заимствованныя польскими хронистами изъ литовскихъ лѣтописей“ (стор. 79—117). Спершу зазначається невелика кількість запозичень литовських звісток загальноруськими зводами, потім вже перелічуються подібні звістки в польських хроніках Длугоша, М. Більського та Стрийковського. Перший з них користався цими звістками менш усього, а саме: про перелічення дітей Гедимина, про вигнання Явнута з великокнязівського столу, про боротьбу Ягайла з Кейстутом та Витовтом, про смерть Кейстута й инші події до ствердження становища Витовта в Литві. М. Більський значно більше користався ними, запозичивши більш як 40 звісток, а саме з ріжних редакцій західноруських літописів: запозичення починаються вже з оповідань про Палемона. Сам Більський покликається на „литовських або руських літописців“, переважно скорочуючи їх звістки. Лише іноді він передає їх текстурально близько, а инколи, зрідка, навіть поширює їх, додаючи нові подробиці. Де-кілки литовських звісток у Більського оригінальні: їх зовсім нема в відомих нам західноруських літописах. Що ж до Стрийковського, то в нього більше инших

¹⁾ Звістка про бійку під Дубровою, про свари Свидригайла з Ягайлом, про вбивство Сигизмунда, про боротьбу Михайла Сигизмундовича з Казимиром, про боротьбу Казимира з тевтонами та Юрієм Подібралом.

²⁾ Це переробка в католицькому дусі життя преп. Евфросинії Полоцької. Пор. В. Данилевич, *Історія Полоцької землі*, стор. 244.

запозичено матеріалу з литовських літописів, також з різних редакцій, навіть повніших, ніж відомі нам. Всього таких запозичень у нього до 150. Сам він занадто часто, коло 180 разів, покликається на руські та литовські літописи. Частіш усього він поширює коротші литовські звістки, доповнює їх власною риторикою, нефактичними ампліфікаціями. Частенько також він запозичує матеріал текстуально, або прямо, або через Кромера, Більського та Міховіту. Іноді дає він і такі литовські звістки, яких не маємо в відомих нам пам'ятках. Це спостереження Тихомирова досить важне: Стрийковський мав під руками списки більш докладні, ніж ми тепер маємо.

Нарешті, дослідник надрукував „извѣстія въ хроникѣ Стрийковскаго относительно древнѣйшаго періода исторіи Литвы, не находящіяся въ изданныхъ лѣтописяхъ“ (стор. 117—119). На жаль, це далеко не весь потрібний матеріал: тут лише шість невеликих уривків.

Такий зміст праці Тихомирова. Вона мала де-яке значіння для свого часу, 1881 року, коли було її виготовано і нагороджено навіть похвальною премією гр. Уварова від Петербурзької Академії Наук¹⁾. Але вже тоді зазначено важливі дефекти її акад. Куником: поставлене автору завдання—вибрати з польських хронік литовські звістки—він виконав не зовсім задовольняюче, бо саме це завдання трудне. Заслугою його Куник вважає те, що автор добре схарактеризував польських хроністів з боку користання литовськими літописами; Стрийковський виявляється більш правдивим, ніж раніше про нього писалося. Але повніше вирішення цього питання, по Кунику, можливе лише з притягненням до розвідки решти списків західноруських літописів, тоді ще невиданих²⁾.

Уся ж стаття Тихомирова в цілому, підносячи важливе питання про склад литовських літописів, має, на наш погляд, найбільший дефект в тому, що не керується ніякою певною ідеєю, не має виразної мети. Механічний поділ на складові частини двох літописних зводів, взятих конкретно, як два списки, без вживання порівнюючого методу, без історичної перспективи, навіть без згадки про еволюцію пам'яток, такий аналіз не привів до певних висновків. Тому то повнення старої праці 1881 р., без ґрунтовної переробки, з додатками лише приміток, пізнішим друком вже на початку ХХ в., 1901 р., є крок назад. Дефектна для свого часу, вона була занадто застарілою після праць польських вчених, особливо Смольки. Крім того, за

¹⁾ Див. Ж. М. Н. Просв., 1891, № 2, стор. 412.

²⁾ Засідання Археогр. Комісії 11 листопаду 1886 р., в „Лѣтоп. зан. Археогр. Ком.“, вип. X, СПб., 1895, стор. 52. Пор. Записки Акад. Наук, т. 39, СПб., 1881, „Отчетъ о 23-мъ присужденія наградъ гр. Уварова“, стор. 17—19.

20 років, з 1880 до 1901, видано було не мало заміток та матеріалів і в російській вченій літературі, яких почасти зовсім не знав, почасти недосить використав Тихомиров. А між тим його розвідка є єдиною, крім Смольки, що виключно була присвячена нашим пам'яткам на тему, запропоновану Петербурзькою Академією Наук. Цілих 15 років на неї не було зовсім ніякої відповіді¹⁾. З'явившись за 35 років, з 1865 по 1901 р., хоча заднім числом, в надрукованому вигляді, одержавши навіть премію, ця праця взяла на себе тим самим особливу відповідальність, одначе мало виправила її.

При всьому тому, з огляду на повну відсутність з того часу спеціальних розвідок про наші літописи, тими розвідками, від яких приходиться виходити сучасному досліднику їх, являються розглянуті праці як польських вчених (Прохаска, особливо Смолька), так і одного з російських—Тихомирова, а також і Шараневича.

В той же час, коли з'явилися праці цих вчених, саме наприкінці 80-х років, вийшли з друку розвідки *А. Барбашева*, в яких між іншими джерелами використано й литовські літописи. Вже перша його праця²⁾, серед списку джерел, дає короткий огляд литовських літописів, значно поширений в другій праці (про Витовта ж)³⁾, в додатку до неї, під заголовком: „Літописные источники для истории Литвы въ средние вѣка“ (стор. 284—317). Це власне є передрук статті того ж автора, під тим же саме заголовком вміщеної раніше в „Бібліографу“ 1888 р.⁴⁾. В першому відділі статті—„Літописи рускія и литовскія“—автор підкреслює важливість Іпатієвського літопису для дослідження старішої доби Литви. Далі дається стислий начерк „литовскихъ и западнорусскихъ лѣтописей“, складений по Шараневичу, перелічуються видання та замітки й статті про ці пам'ятки. Крім бібліографії до 80-х р.р., і то неповної, нічого нового в літературу питання праці Барбашева не вкладають.

1894 р. число надрукованих текстів західноруського літописання збагатилося ще одним виданням. Архим. *Леонид* надрукував загальноруську частину Уваровського списку литовського літопису⁵⁾. Її було

1) Див. Ж. М. Н. Просв. 1891, № 2, стор. 397—398.

2) Витовтъ и его политика до Грюнвальденской битвы. СПб. 1885.

3) Витовтъ. Послѣднія двадцать лѣтъ княженія 1410—1430. СПб., 1891.

4) „Бібліографъ“, вѣстникъ литературы, науки и искусства, изд. подъ редакціей *Н. М. Лисовскаго*. 1888. Рік четвергий. СПб. 1888, стор. 53—61, 126—136, 165—174.

5) Див. „Систематическое описание славяно-россійскихъ рукописей собранія гр. А. С. Уварова“, ч. III, М. 1894, стор. 65—74; під №1381 (153) „Літопись Литовская и Русская, полууст. Литовскаго почерка, исхода XV в., на лошеной бумагѣ, въ осьмушку, 106 листовъ. Съ 1—76 л. лѣтопись литовская, изданная А. Поповымъ, а на л. л. 76—106 общерусская ея часть въ трехъ частяхъ: 1) Лѣтописецъ о великомъ князи московскомъ. како далеки отъ род Володимерова (л. л. 76—78); 2) А. се епископы, елика въ Руси суть (л. л. 78—79); 3) Лѣтописецъ отъ великого князя Володимера Киевскаго (л. л. 79—106)“.

залишено 1854 р. без уваги А. Поповим, видавцем власне литовської частини літопису по Увар. списку. Видання арх. Леонида дуже неточне, як видно з таких, більш важливих в ньому, помилок: вновгородокъ (67 стор.) замість в Новьгородокъ (XVII т. П. С. Р. Л., 111 стор.); поведоша (68) зам. поведаша (113); окривья (68) зам. окрився (113); смысльство я (68) зам. мысльтвоя (114); и о два приводили (68) зам. и одва привадили (114); даж бога (68) зам. Дажьбога (115); затворящимся (71) зам. неотворящимся (120); тако (72) зам. яко (120); опадъ (73) зам. тогда (122). Особливо багато помилок в числах. Але гірш усього пропуски а) *окремих слів*—1) кѣ Самборьская (стор. 67; пор. XVII т., 112); Святополкъ же сяде (70; пор. 117); б) *цїлих фраз*—3) на землю Резаньскую лесомъ (71; пор. 119); 4) ото все вамъ боудет (71; пор. 119); 5) Себедѣ боготырь Боуроундаи (73; пор. 123); в) *навіть повних звісток*—6) Л(ѣ)т ~~сѣ~~нѣ залож Владимирь сынъ Ярославль. святоую Соєю в Новегородѣ (71; пор. 118) й инш.

Видання це, як бачимо, ненаукове. Значіння його лише те, що до 1907 р., до видання Археографічної комісії, воно було єдиним в цій частині—в загальноруському зводі Увар. списка.

Того ж самого 1894 р. вийшла у світ єдина досі лінгвістична стаття про західноруські літописи—проф. *Е. Карського*¹⁾. Писано литовські літописи офіційною мовою литовської держави, а саме західноруською. Особливости мови цих пам'яток студіює Карський по невиданому тоді списку гр. Красинських (XVI в.) і по двом друкованим—Уваровському (XV в.) та Археографічної комісії (XVI в.—уривок з т. зв. літопису Авраамки). Звернення до рукопису, розуміється, цілком природне, а для лінгвіста обовязкове. Користання ж друкованими матеріялами, без попередньої перевірки їх по рукописах, більш необережне. Ми вже бачили неточність видання Увар. списка А. Поповим. Уривок же з літопису Авраамки тільки що було видано, коштом Археографічної комісії, *А. Бичковим*²⁾, одночасно з виданням ним же Красинського списка литовського літопису³⁾. Це був, здається, початок виконання доручення комісії ще від 1863 р., коли, на підставі вказівок акад. А. Куника на важливість видання

¹⁾ „О языкѣ т.н. Литовскихъ лѣтописей“,—в „Варшав. Унив. Извѣст.“, 1894 р., № 11.

²⁾ „Отрывокъ краткой Литовской Лѣтописи, находящейся въ Лѣтописномъ Сборникѣ, именуемомъ лѣтописью Авраамки“. Вид. Археогр. Комісії, СПб. 1893 р. I+14+IV стор.

³⁾ Литовская лѣтопись по списку, находящемуся въ бібліотекѣ графа Красинскаго. СПб. 1893. Вид. Археогр. Комісії, 41 стор.

литовських літописів, постановлено було „имѣть въ виду А. О. Бычкову изданіе Литовскихъ лѣтописей въ особомъ отдѣлѣ П. С. Р. Лѣтописей“¹⁾. Лише 11 листопаду 1886 р. А. Бичков доставив комісії зразок початого ним видання, яке мало би на чолі список гр. Красинського²⁾. Текст малося видати з справжньою точністю, придатною й для лінгвіста. І дійсно, Бичков в передмові до першого з видань зазначив, що „при печатаніи отрывка сохранены всѣ особенности правописанія, любопытныя для изслѣдователя западно-русскаго нарѣчія“. Одначе виявляється, що видання, взагалі кажучи, дійсно досить точно, все ж не настільки, щоб признати його надійним для лінгвіста, який мав би простежити усі особливості мови наших пам'яток. Для доказу приведемо приклади відмін видання від рукопису: 1) мовилися (1 стор.) зам. змовилися (стор. 191 в XVII т. П. С. Р. Л.); 2) з непотрібною вставкою ъ в середині слів: Евнутѣя, Кестутѣю, братѣя, (стор. 1; пор. 191); ратѣю (4, пор. 195); стреленѣя, кровопролитѣя (6, пор. 196); Василѣя (11, пор. 200); Божѣю (14—203); 3) інші помилки: и князь (ст. 1) замість княз (191); також (192); сниматися (4) зам. сниматис (194); также (6) зам. такеж (196); о тебе (7) зам. от тебе (197); Богоумерзко (9) зам. Богоу мерзко (199); звоєвавъ (11) зам. звоєвал (200); своумоу (13) зам. своємоу (202); Копысь (13) зам. Копыя (203) і інші.

В другому виданні, крім подібних же неточностей, яких тут теж не мало, зазначимо лише важливіші: межі земского (2) зам. Межземского (=моря; ст. 228); с Овреинномъ (5) зам. со Врсином (230); имель князь (8) зам. и мел княз (233); жылище, жылищо (11) зам. жьглище, жьглищо (235); пойдуць братья (23) зам. по два брата (163); оздали зам. vzdали (166).

Наведених прикладів досить, аби виявити методологічну необережність для лінгвіста користуватися одним з подібних видань, як джередом, що не зовсім точно заступає оригінал. Як би там ни було, проф. Карський, зазначивши, що оригінал сп. Биховця був з відбитком української мови, як і копія списка Красинських (XVIII в.), аналізує і друковані списки Увар. й Авраамки, а також і сп. Кра-

1) Див. „Выписки изъ протоколовъ засѣданій Археогр. Комиссіи“, в „Лѣтописи занятой Археогр. Ком.“ 1864, вып. 3, отд. IV, стор. 37. СПб. 1865.

2) Лѣтопись занятой Археогр. Ком., в. X, СПб. 1895, стор. 52. Цій праці А. Бичкова не довелося бути закінченою: в квітні 1899 р., після довгої хворости, що перешкоджала йому зреалізувати намічене видання, А. Бичков помер. Ще раніше, в січні того ж 1899 р., помер і акад. А. Кунік. Налагоджена ними справа з виданням литовських літописів припинилася. Лише де-що, приготоване в свій час Бичковим, було пізніше, 1893 р., видано Комісією, і нарешті вже аж 1907 р. надруковано цілий XVII т. П. С. Р. Л. з текстами литовських літописів, про що нижче.

синського XVI в., з огляду на дуже чисту в них западноруську мову XV—XVI в.в. Давши докладний опис останнього рукопису, слідом за А. Брюкнером¹⁾, автор друкує чотири уривки з нього, чомусь не поділяючи де-яких слів, зливаючи їх, по два, три, навіть чотири, в одно, наприклад: предцесарем, свѣтупановал, а часоутивирна, поавгусте, апосмерти, анидлячого й инш. Мова Увар. списку і Авраамки „отличается сравнительно незначительнымъ количествомъ полонизмовъ; въ немъ, напротивъ, проглядываетъ стремленіе къ употребленію ц.-славянскихъ словъ и оборотовъ; мѣстами замѣтно желаніе подражать складу древнерусскихъ лѣтописей“. В Крас. та Позн. списках значно більше полонізмів, іноді українізмів, ще менш ц.-слав'янського елемента. В фонетиці вибраних Карським списків є такі особливості: попадається т. зв. аканнє, дуже характерне, як відомо, і в сучасних білоруських говірках, і в старій західноруській мові (манастырь, караблех²⁾, Витовтавым...), звуження *e* в *i* (ище, окиянъ), *e* замість *i* без наголосу (Велія, седѣль, во большеньстве), перехід *e* в *o* (корачов, чоломъ, чотыри, сторожою), *e* замість *y* (вже, вмер, не вмѣли, вѣслышав, в него), змішування *n* і *e* (поедѣтъ, нѣ добылъ), *y* замість *e* (у великой милости й в ласце, у Вилни), змішування *p* твердого й м'якого (декабра, Бранску), *к* замість *г* (Кгедиминъ, Якгайло), подвійня шелестівок замість шелестівка + *j* (братааню) й инш. В морфології особливостей менш: вокатив на *e* (брате, Боже), генетив на *y* (с того пироу, з голодъ), льокатив на *y* (у Витебску), номінатив множн. на *ове* (полкове, пановѣ); льокатив—тобѣ, собѣ, у мене, в мене й инш. В синтаксису такі особливості: 1) що до вживання відмінків—для визначення часу—генетив: которого бы дни, пятое ночи; для визначення місця—датов: поехалъ Кракову; для визначення місця дії льокатив: посади его на княженіи Вилни; 2) в погоджуванні прикметників і причасників з іменниками: тому с ним оу велице любви живоуши; бѣше емоу дрѣжаще; 3) в пропусках предиката: онъ въ Литву, а князь к Орши, й инш.

Стаття д. Карського цінна, як єдина лінгвістична розвідка, хоча її оперта на не зовсім певний матеріал серед відомих списків литовського літописання.

Скоро після цього виявилось нове цінне джерело для поширення нашого знання в обсягу даних пам'яток, особливо що до часу походження їх. Акад. Соболевський видав „Запись начала XV вѣка“, знайдену ним в списку „Слів“ преп. Ісаака Сирина (по рукоп. Петерб. Публ. Бібліотеки, F. I. 476) з подвійним записом, а саме—1) 1420 р.

1) Див. Archiv für slavische philologie, XIII т., стор. 201.

2) Обидва слова ці не характерні для акання.

у Царгороді й 2) 1428 р. у Смоленську¹⁾). Важливий тут текст „Похвали Витовту“ в запису 1428 р., що фактично відкидає всі попередні гадки про час її походження—чи 1432 р., як думалося Смольці та Тихомирову, чи навіть 1450 р., як сперечався про це Прохаска. Крім того, з запису ми довідуємося, що Герасим, родом з Москви, звався 1420 р. єпископом м. Володимира-Волинського, а в травні того самого року був в Царгороді, в монастирі Панмакариста. Там він замовив одному з Царгородських руських людей, по йменню Тимофію, переписати мало ще відомі тоді на Русі „Слова“ Ісаака Сирина. Цю книгу було списано менш ніж за місяць. Потім її вивезено єп. Герасимом на Русь, де вона й послужила оригіналом для списка 1428, р., що дійшов до нас та надрукований Соболевським. Герасим же з волі Витовтової зайняв, не пізніше 1426 р., смоленську єпископію.

Цей запис уперше фактично наближує ім'я єп. Герасима смоленського, а разом з ним, можливо, й співробітника його писця Тимофія, до литовського літописання. Отже наче стверджуються попередні думки в цій справі Смольки, проти критичних заперечень їм Прохаски й Тихомирова, бо „Похвала Витовту“, яку вміщено в запису, оригінал якого писано Тимофієм по заказу єп. Герасима і з якого список теж виконано „повелѣніємъ смиренаго епископа, киръ Герасима“, є як раз оригіналом подібної ж, як побачимо нижче, „Похвали“ в західноруському літопису, саме першої редакції його.

Вперше помічено запозичення літописом від запису 1428 р. в тому ж 1895 р. проф. *М. Грушевським*²⁾). Порівнюючи зазначений запис 1428 р. і західноруський літопис, він довів походження літописної „Похвали Витовту“ з джерела, цілком подібного до цього запису: текстуальна схожість їх свідчить про генетичну залежність. По характеру ж викладу „Похвала“ 1428 р. суцільна та послідовна що до композиції змісту. Вона не похожа на уривок, витяг з цілого, чи на компіляцію; скоріше це оригінал, а не копія, і, можливо, є як раз твір самого писця. Літописна ж „Похвала“, навпаки, має „кошлатий вид“, несуцільна по стилю, з особливо риторичним початком, де є цитати з св. Письма, а також і з невдалими закінченням, попованим гідрографічними метафорами „от книг“. Ясно, що літописна „Похвала“ не могла бути джерелом „Похвали“ 1428 р., а навпаки—останню ціл-

1) Чтенія въ Историческомъ Обществѣ 'Нестора-Лѣтописца. К. 1895, отд. II, стор. 219—222.

2) Див. його статтю „Похвала в. кн. Витовту“, кілька уваг про склад найдавшої русько-лигівської літописи,—в Записках Наук. Товар. ім. Шевченка, т. VIII, 1895, кн. 4. У Львові 1895 р., стор. 1—16.

ком було використано компілятором литовського літопису; він по своєму редагував своє джерело. Крім того, проф. М. Грушевський зазначає, що текст „Похвали“ в сп. Супр. ближчий до запису 1428 р., ніж в сп. Увар., що ще раз підкреслює, додамо ми від себе, більше наближення сп. Супр. до протографа західноруського літопису.

Торкаючися далі західноруського літописання взагалі, проф. М. Грушевський, наближаючися в своїх поглядах скоріше до Смольки, ніж до Прохаски, вважає, одначе, де-які твердження і в першого з них досить гіпотетичними. Визнаючи слідом за ним місцем походження литовського літопису м. Смоленськ, автор, одначе, не бачить виразних вказівок в ній на участь в її утворенню м. Герасима. З'окрема критик справедливо добачає в розмовах Кейстута та Витовта не історичну бесіду (яка на думку Смольки свідчить про походження цієї частини літопису од Витовта та близького до нього автора), а просто вдатну літературну форму. Влучним здається нам і заперечення автора Прохасці, а саме в відкиданні особливо специфічних рис канцелярського стилю нашого літопису. Цим збивається головний мотив позиції Прохаски, який в рисах канцелярського стилю мав головну базу для гіпотези про походження літопису з великокнязівської канцелярії, не звернувши потрібної уваги на ясно виявлений смоленський характер багатьох частин пам'ятки, якого було б більше зглажено, колиб літопис склався не в Смоленську.

Таким чином, невеличка стаття проф. М. Грушевського є цінним кроком наперед в освітленню питання про походження, як „Похвали Витовту“, так і смоленських частин цілого літопису.

Тим часом кількість матеріалів литовського літописання все більш виявлялася, й видання їх збільшувалися. 1898 р. було видано С. А. Білокуровим¹⁾ новий список нашого літопису. Це досить цінний список XV в., який належав зібранню рукописів Н. П. Никифорова, а з 1902 р. Петербурзькій Академії Наук (шифра: 45.11.16). Виданню тексту передпослано докладну передмову—розвідку²⁾. В ній виявлено значіння сп. Н³⁾, який дає можливість возстановити правильне читання попованих місць, що їх немало в виданню у Дани-

1) „Русскія лѣтописи“, М. 1898 (з „Чтеній въ Истор. Общ. Ист. и Древн. Росс.“, стор. *19—72, з доповненням дефектів сп. Н по сп. С, виданому Даниловичем. Більш детальні відомости про цей рукопис дає В. І. Срезневський в статті: „Свѣдѣнія о рукописахъ, печатныхъ изданіяхъ и другихъ предметахъ, поступившихъ въ рукописное отдѣленіе бібліотеки Импер. Академіи Наукъ въ 1902 г.—Извѣстія Импер. Академіи Наукъ, т. XIX. 1903. СПб. 1903, стор. 07—016; раніш рукопис був в західній Русі, начеб то в Минському Свято-Духовому монастирі.

2) Ibid., стор. III—LII.

3) Далі скорочуємо назву цього списку: сп. Н.

ловича сп. Супр., хоч сп. Н і коротший, ніж Супр. список. Всі одміни їх зазначено видавцем в примітках до тексту, де показано також відношення його до загальноруських зводів, шляхом текстурального порівняння, з викладанням лише наслідків цього порівняння. Висновки з цього останнього свідчать про близьку схожість сп. Н та московських зводів, особливо Софійського 1-го літопису (в частині 1395—1411 р.р.), Новгородського 4-го, Никоновського та Воскресенського зводів. Є, правда, звістки в сп. Н, що не покриваються цими зводами, і навіть такі, що їх зовсім нема в цих зводах, наприклад: записи про м. Фотія за 1410—1427 р.р.—про подорож його в м. Тверь, про поставлення ним єп. Антонія, про неодноразові подорожі його в Литву, про поставлення там єпископів і инш. Далі майже увесь кінець сп. Н, починаючи від 1431 р., дає оригінальні звістки. Вони то й помагають встановити час і місце складання літопису: перша його редакція, закінчувалася записом 1427 р. Це видно з того, що за звісткою 1427 р. вміщено виписку про річки Дніпро, Двину та Волгу. Виписка не має жадного звязку ні з попередніми, ні з дальшими звістками. Отже, очевидно, її вписано було спершу на самому кінці тексту, за звісткою 1427 р., після якої залишалося зовсім чисте місце, яким і скористалися для вміщення гідрографічного запису, а потім для продовження знову літописного тексту. Цей останній своїм характером викладу стверджує гадку д. Білокурова: тут ми маємо звістки досить рухливі, в різних списках на різних місцях. Отже, гадає автор, вони наче б то записані кимсь иншим, чи окремо від попереднього тексту, й лише пізніше притягнуті до різних списків. На користь тому ж таки твердженню свідчить і відсутність звістки про смерть м. Фотія († 1431 р.), про якого як раз в частині до 1427 р. так багато й докладно говорилося тим автором, що скінчив, очевидно, свій літопис до 1431 р., себ-то звістками 1427 р. (проміж цих дат ніяких инших звісток тут нема). Таким чином, літопис складено між 1427 і 1431 р.р. Деж саме? Покликаючися на запис 1428 р. у Смоленську, гадаючи про залежність від нього звісток літопису або навіть приналежність обох одному автору, підкреслюючи також пристрасть останнього до звісток про Смоленськ, д. Білокуров вважав би можливим визнати місцем походження літопису м. Смоленськ. Автором його могла бути духовна особа, близька до м. Фотія, наприклад, смоленський єпископ Герасим. Він був „москвитинъ“, тому охоче користався з московських зводів. Жив же він у Смоленську, через те заніс до літопису місцеві звістки. За часів перебування Герасима на смоленській єпископії, а саме 1426—1432 р.р., і міг бути складений даний літопис.

Ці гадки д. Білокурова уявляються нам досить правдоподібними і близькими до загальної схеми смоленського літописання. Літопис, точніше сказати літописний звід (чого автор зовсім не помітив, не даючи також і аналізу загальноруської частини його), міг, дійсно, закінчитися 1427 р. Гідрографічну приписку, дійсно, могли вмістити випадково за кінцем літописного тексту. Але яке, власне, відношення цього зводу до дальшої частини літопису, де по суті як раз і починаються подробиці про Смоленськ в звістках 1431—1446 р.р.? М. Герасим, якого спалено 1435 р., очевидно, не міг бути автором звісток після 1435 р., а, значить, і цілого зводу з цими звістками. З другого боку, коли припустити, що він сам особисто довів літопис до своєї смерті, то чому він не сповістив про смерть м. Фотія 1431 р., яко та близька до останнього особа, що говорила про нього, і так докладно, в звістках до 1427 р.? Як могло бути, щоб така особа, написавши про Смоленськ в звязку з м. Фотієм, потім продовжувала Смоленські ж подробиці, поминувши звістку про його смерть? Очевидно, перед нами дві окремі літописні частини, чи навіть два літописи різних авторів. Помилкою д. Білокурова як раз є те, що він не добачив в сп. Н цих двох чи навіть трьох, коли не більш, зводів різних часів, що почасти вже передбачалося розвідкою Смольки, яка, можливо, залишилася невідомою нашому автору. Цілком також помилково, розуміється, приписувати Герасиму, що був єпископом у Смоленську лише з 1426 р. і по 1432 р., а помер 1435 р., авторство всього зводу, з місцевою пристрастю до м. Смоленська, звістки про який увійшли до зводу за цілих 59 років: 1) за часи з 1387 р., в тим числі особливо з 1395 і по 1421 р.р., себ-то усі ті роки, коли власне Герасима навіть зовсім не було в м. Смоленську; 2) за часи також одночасно й пізніші, а саме 1435—1446 р.р., себ-то вже після смерті гаданого автора м. Герасима.

Таким чином, приймаючи загальну думку д. Білокурова, правда, вже не нову і в ті часи, можливо лише йому невідому з статті Смольки, про утворення литовського літопису, правдивіше—зводу, у м. Смоленську і як раз при участі єп. Герасима, слід, одначе, внести значну поправку про низку попередніх цьому зводу підготовчих моментів, які звязані з іншими особами в характері авторів. Припускаючи участь в цій справі єп. Герасима, необережно було б вважати його єдиним автором зводу. Скоріше він міг бути редактором задуманого зводу, підготованого почасти до нього, продовженого почасти після його смерті. Отже заслугою д. Білокурова є лише видання нового списку литовського літопису та порівняння його з московськими зводами. Щож до розвідки, то вона нового не прибавляє майже нічого, крім гадки про закінчення літопису 1427 роком.

Одночасно з виданням Білокурова надруковано було ще один, місцевий в тісному розумінні, західноруський літопис, т. зв. Баркулабовський. Правда, вперше його видано було значно раніше П. Кулішем в його „Матеріалахъ для історіи возсоединенія Руси“ (т. I, М. 1877), але дуже недбало. Для наукових потреб необхідно було перевидати цей літопис, що і виконано проф. *М. В. Довнар-Запольським*¹⁾. Огляду змісту його видавець присвятив пізніше окрему статтю²⁾, де встановлює місце утворення літопису близько коло Орші, Могильова та сусідніх місць. Автором його видавець вважає свящ. Федора Филиповича, близького до кн. Соломорецького, як видно з літопису, що дає про цих осіб багато докладних звісток. Нарешті, видавець зазначає цілком народню білоруську мову Баркулабовського літопису. Обсяг звісток останнього дуже невеликий, а саме з 1545 і по 1608 р.р. Дуже цікава для місцевої історії, ця пам'ятка не дає паралелів до загального типу наших литовських літописів. Вона корисна лише для найповнішого видання всіх західноруських літописів.

На початку XX в., серед інших своїх численних праць про староруські літописи, звернув увагу на західноруські літописи акад. *О. О. Шахматов*. Вже в засіданні Археографічної Комісії 12 січня 1900 р. заслухано було „Записку А. А. Шахматова о западно-руськихъ лѣтописяхъ“.³⁾ Навівши історичну справку про давні заміри Комісії видати ці літописи та підкресливши бажанність встановлення точнішої назви їх, а саме як „западноруськихъ“, автор зазначає тісний внутрішній зв'язок їх з літописанням Москви, Володимира та Новгороду. „Въ составъ тѣхъ общерусскихъ лѣтописныхъ сводовъ, которые съ XIV в. возникали въ сѣверовосточной Руси, входили выписки изъ западнорусскихъ, преимущественно смоленскихъ лѣтописей. Съ другой стороны, древнѣйшія западнорусскія лѣтописи дошли до насъ въ такихъ редакціяхъ, которыя свидѣтельствуютъ о томъ, что онѣ издавна входили въ составъ такого историческаго сборника, гдѣ главное мѣсто было удѣлено своду, представляющему изъ себя соединеніе Новгородской 4-ой съ выписками изъ Владимирскаго митрополічьяго свода (Супраельскій и Уваровскій списки)“⁴⁾. Піддержуючи попередню постанову Комісії друкувати кожний список літописів окремо, яко єдиний науковий для них спосіб видання, записка висловлює побажання, щоб в передмові було розв'язано питання про

1) Київські „Универс. Извѣстія“ 1898 р., кн. XII, стор. 1—38.

2) Ibid., 1907 р., кн. XII, стор. 1—12. Пор. „Баркулабовская лѣтопись“ в збірнику Етанос в честь проф. Дашкевича, К. 1906, стор. 310—321.

3) Лѣтопись занятой Археограф. Комиссії за 1900 г., в. 13. СПб. 1901, стор. 39—49; порівн. стор. 25. 4) Ibidem, стор. 41.

взаємовідносини окремих списків, а також про ті твори, що увійшли в склад зводних повістей та переказів („сказаній“). Це дало б нам можливість вирішити низку дуже складних питань про походження та взаємовідносини історичних повістей і літописних заміток західноруських. Той том Повного Зібрання Руських Літописів, що буде присвячений цим пам'яткам, повинен містити в собі не тільки видання окремих списків їх, а також і всі вказівки на західноруські літописи, що заховалися в польських хроніках Длугоша та Стрийковського. Для цього потрібно надрукувати всі звістки про Литву, що є в польських хроністів, а саме в межах, зазначених літописами. До цього слід додати вибірку з московських та інших зводів тих статтів і звісток, в яких є вказівки на західноруське їх походження. Записка Шахматова пропонує покласти в основу видання наших літописів сп. Супр., бо він найповніше відбив на собі ту історичну копію, з якої повстав і Увар. список, лише з попередньою Супр. списку Новгородською 4-ю, скороченою, а потім доповненою по мітрополічному списку, який був в протографу Супр. і Увар. списків. Нарешті записка перелічує призначені до видання списки наших пам'яток.

Друга стаття акад. Шахматова „О Супрасльскомъ спискѣ западнорусскихъ лѣтописей“¹⁾ оповідає про історію мандрування рукопису до 1840 р., коли він попав у бібліотеку Археографічної комісії. Давши опис рукопису та огляд його змісту, автор звертає увагу на запис на ньому: писаний рукою Григорія Івановича, він свідчить, що він є автографом цього писця, який служив у кн. Одинцевича і був сином ієрея Івана, а літопис списував в жовтні 1519 р. Самий збірник літописний складено коло половини XV в. З двох головних частин, навіть пам'яток, друга, а саме хроніка, яка не має хронологічних дат, вилинула на першу, себ-то літопис: „изъ нея вставлено въ лѣтопись подъ 6939 (1431) г. обширный отрывокъ, по способу изложенія и по содержанию своему сходный съ другими статьями хроники“... З 1432 р. в літопису йдуть Смоленські звістки яскраво місцевого характеру, лише пересипані московськими звістками. Очевидно, особливий короткий Смоленський літопис було вставлено, разом з статтями хроніки, в кінець першої частини Супр. списку, себ-то в літопис, який мав загальноноруський характер. Останній є скороченням одного з списків Новгородського 4-го літопису, з вставками з московського мітрополічного зводу, до якого піднімається також і Новгородський 4-й літопис в не Новгородській своїй частині. Таким чином, в історичному збір-

¹⁾ Лѣтопись занятій Археогр. Комиссии, вып. 13. СПб. 1901.

нику XV в. було три частини: 1) загальноруський літопис—з'єднання Новгородського 4-го з вибірками з мітрополічного зводу з нелітописними статтями наприкінці, за 1446 роком (перелічування річок, городів, князів та инш.); 2) короткий Смоленський літопис; 3) західноруська хроніка. Приймаючи на увагу сп. XV в., можна гадати, що в XV в. з'явилася така переробка, в якій кінець першої частини (після 1427 р.) викинуто зовсім і замінено зводом. Останній склався з статтів, запозичених з хроніки та з'єднаних з літописними звістками Смоленського й (викинутої частини) загальноруського літописів. Далі, слідом за звісткою 1446 р., переписано західноруську хроніку, лише з пропуском тих статтів її, які увійшли до складу літопису. В „Лѣтописѣ в. князей Литовскихъ“ повинно розрізняти де-кільки складових частин, утворених в ріжні часи та ріжними особами.

Цікаві спостереження акад. Шахматова* не можуть бути непринятими на увагу дослідником і наших часів, а саме вже тому, що ми досі не маємо з того часу ніяких фактичних заперечень проти них. Правда, зазначені твердження більш дотепні схеми, ніж доведені аналізом висновки, й тому, розуміється, потребують докладної перевірки. А де-що в зазначеній будівлі зводів з критичного погляду викликає де-які запитання, навіть сумніви. Для прикладу наведемо таке наше спостереження: звістки 1410—1427 р.р., віднесені до загальноруської частини літопису, складеного з скороченого Новгородського 4-го літопису та витягів з мітрополічного зводу, в дійсності є цілком оригінальні: їх зовсім нема в тих обох пам'ятках. А в цих звістках яскраво виділяється діяльність м. Фотія в Литві, поруч з подробицями його життя в Москві. Висновок з цього для нас ясний: загальноруський звід було збагачено записами якогось з співробітників Фотія, можливо еп. Амвросія Коломенського, названого тут супутником його в подорожі до Литви. Коли так, то, очевидно, можливі й необхідні поправки до схеми, зазначеної акад. Шахматовим. Взагалі вона потребує де-якого упрощення.

В скорому часі після цього, 1902 р., опубліковано *Б. Вахевичем* новий список наших літописів, Румянцевський¹⁾, XVII в., з

¹⁾ Зв Кроники великаго княжства литовского и жомойтскаго, з розвідкою Б. Вахевича: „Западно-русская лѣтопись по списку Румянцевскаго музея“,—в „Запискахъ Импер. Одесскаго Общества Исторіи и Древностей“, т. XXIV, Одеса, 1902 р., стор. 161—213 (текст), 214—223 (розвідка). Опис рукопису тут виконано незадовольняюче, починаючи з неточної вказівки, що список переховується „въ сборникѣ Румянцевскаго и Публичнаго музея за № 435“; під такою назвою зовсім инша книжка, без потрібного списку; річ в тім, що Вахевич не додав слів: „ізъ собранія Т. Ф. Большакова“, де дійсно знаходимо цей список; пор. Г. П. Георгієвський, Рукописи Т. Ф. Большакова, Петроград, 1915, стор. 376—378. Не зазначено також у Вахевича.

поправками та додатками по списках С, У, Кр. і Биховця. Видання не зовсім точне. Є низка пропусків, які зазначимо курсивом: 1) и всю землю *рѣскаѣю* повоювалъ (стор. 164, 1 рядок знизу; пор. XVII т. П. С. Р. Л., стор. 243); 2) и зятѣмъ *своимъ* собѣ учинилъ (ibidem); 3) князь *великий* Скирмонтъ (168, 1 внизу); 4) и сынъ *его* Швинторогъ (171). Є інші не-поправности: Дубовицкій (212, 2 зверху) замієць Дубровицкій (XVII т., стор. 292); сколько (167) зам. колко, заставилъ по собѣ (170) зам. оставилъ; Домонтъ (174) зам. Довмонтъ; а з тоє (175) зам. а з оное; ражувамъ (175) зам. ражу вамъ; лѣта (195) зам. люта; Арзусинъ зам. а з Русинъ і инш. Румянцевський список, наближаючися більш усього до Кр. списка, закінчується низкою записів, які дають змогу визначити місце і час походження його. Ці записи не йдуть далі 1567 р., і більшу частину їх утворено у Вільні. Тому то Вахевич гадає, що протограф списку виник у Вільні в 60-ті р.р. XVI в. Місця цього списку, що доводять незрозумілість західноруської мови, слід віднести на рахунок пізнішого великоросійського переписувача. Порівнюючи всі відомі списки, автор розвідки зазначає для старшої історії Литви одну редакцію, лише з невеликими відмінами в іменах (Кр. з одними, а Рум. і Биховця з іншими). В інших моментах різниця між списками лише в кількості нових сказань. Щож до литовської історії кінця XIV і початку XV в.в., то вона відома в старшій редакції, в списках С і У; ця редакція тісно звязана з загинувшим Смоленським літописом. Останній був матеріалом, почасти хронологічною схемою, яку мали заповнити литовські звістки. Тому то смоленські звістки то перемежують собою литовські, то йдуть підряд самостійно. Перша редакція, що виникла у Смоленську, на думку автора—вже в XVI в.¹⁾, в тому вигляді, в якому вона є відомою в списках С і У, була літературно оброблена в одному з більш західних центрів Західної Русі (у Вільні чи Полоцьку) в XVI ж столітті. Нового матеріалу в редактора не було. Він вирівняв кошлатий вигляд літопису, підновив єкрізь мову, постарався викоренити місце-

дефектність тексту нашого списку: крім відсутности 2 листків у середині літопису, відірвано ще й нижні роги з текстом на листках 144—149; взагалі рукопис дуже старий, зхоронився кепсько, без кінця і коло 30 листків у середині всього збірника. З трьох записів Вахевичем видано лише один; решта, цілих два ще, надруковано у Георгієвського, стор. 378. Розмір збірника—in 8, а не „въ малую, 16-ю. долю листа“, як у Вахевича; писано його скорописом XVII в., а не „четкимъ полууставомъ конца XVII в.“, як читаємо у видавця (стор. 214).

¹⁾ Це, розуміється, груба помилка автора, коли не друкарська: має бути—XV в. Пор. проф П. В. Голубовського, Новья изданія по древнѣйшему періоду русской истории, К. 1906, стор. 3.

вий, а саме смоленський колорит, якого надавали йому в першій редакції смоленські записи. Але ці останні, навіть цілі уривки смоленської хроніки, не зовсім зникли з цієї редакції. Вони лише загубили, оскільки це можливо було, свій попередній, яскраво місцевий, характер.

Друга редакція литовського літопису, на думку Вахевича, заховалася в списках: Авраамки (це твердження автора помилкове), гр. Красинського, в Румянцевському та Познанському. Третя редакція мається в одному списку Биховця. Для неї використано багатий матеріал: ним поповнено і початкову історію Литви і ту частину літопису, яку переказано в списках С і У. Для останньої основою був текст списків першої, а не другої редакції. Але цей текст, особливо починаючи з князівства Витовта, цілком перероблено та доповнено новим матеріалом з польських джерел. Виклад подій доведено до початку XVI в. Смоленські записи, самостійні в списках першої редакції, майже відсутні або зовсім втратили свій місцевий характер в списках третьої редакції.

Таким чином, Вахевич, не торкаючися зовсім питання про походження і склад наших літописів, значно продвинув наперед питання про взаємовідношення списків, які схоронилися до наших часів. Він зазначив в цій справі ту позицію, яка майже цілком в головному оправдується сучасним вивченням. Думка його про три редакції цілком прийатна. Лише приналежність відповідних списків до тієї чи іншої з редакцій зазначено не зовсім правдиво, як це доводиться більш детальним дослідженням. Наприклад, список Авраамки зачислено Вахевичем, і без усяких сумнівів, до другої редакції, що зовсім неправдиво: цей список першої редакції, як побачимо докладно в другому розділі нашої студії. Сумніви автора відносно Позн. списку, чи до другої редакції, чи, як він йсав, „можетъ быть, болѣе справедливо отнести его къ спискамъ третьей редакціи“, розв'язуються нині на користь другої, а ні в якому разі не третьої редакції. Як би, одначе, не критикувати дрібниці в статті Вахевича, слід все ж таки признати, що дальше дослідження в цій справі повинно виходити від тих тез, які зазначені автором. Правда, ці тези були лише голими твердженнями, скоріше загальними гадками, ніж доведеними висновками. Вони потребували ще перевірки на самому текстуальному матеріалі. Необхідно ще було усунути де-які неточности. Словом, лише пильний аналіз міг дати певні підстави для сталих висновків, які до де-якої міри були вгадані, але не доведені та не з'ясовані, через що й не могли бути переконуючими.

Тим часом опубліковано було ще один, новий список наших пам'яток. Знайдено його в літку 1902 р. *В. І. Свзневським* в Вологді

для бібліотеки Петербурзької Академії Наук (шифра 45. 11. 1), через що і названо Академічним. Видано його ним же 1903 р.¹⁾ Автор справедливо причисляє його „къ тому типу западнорусскихъ лѣтописей, къ которымъ относятся Супрасльскій списокъ... и Никифоровскій“. Але, не розрізняючи, як слід, редакцій, а лише сумарно перелічуючи списки, автор до того ж „типу“ відносить також ще п'ять списків, намічених до видання в П. С. Р. Л., які, одначе, належать зовсім до різних редакцій. Видавець визнає новий список важливим, бо він дає низку додатків до тексту литовського літопису, яких нема ні в одному з відомих списків. Найближчим він є до Супр. і Никиф. списків. Через те видавець саме до них підбирає додатки та поправки по новому тексту. Перевірка цих додатків свідчить, що Срезневський приводить їх дуже точно і повно, в чому, як і взагалі в опублікованні відомостей про Академічний список літопису, є певна заслуга його.

Дальший і дуже важливий крок в історії вивчення литовських літописів винадає на 1907 рік, коли з'явилося два нових видання. Перше належить *С. Пташицькому*, який видав по рукопису 1550 р. (з бібліотеки Хоминських у Ольшеві) польський переклад літопису Литви, типа другої редакції. Цей текст найбільш близький до Рум. списку²⁾. Досить точно виданий текст литовського літопису попереджає тут невеличка передмова. В ній автор подає відомости про рукописи-хронік Литви взагалі і далі дає докладний опис Ольшевського рукопису Хоминських.

Друге видання 1907 р., давно задумане Археографічною Комісією, є XVII-ий том „Полнаго Собранія Русскихъ Лѣтописей“, під назвою „Западнорусскія лѣтописи“. Видано їх під редакцією *С. Л. Пташицького*, разом з членом Комісії акад. *О. О. Шахматовим*³⁾. Нарешті, в цьому класичному виданню з'явилися наші пам'ятки в повному своєму складі; воно обіймає усі списки, які було видано раніше, а також і які знайдено було спеціально для цього видання. Автор докладної передмови до виданих текстів акад. *О. О. Шахматов*⁴⁾

¹⁾ „Отчетъ отдѣленію русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ о поѣздкѣ въ Олонецкую, Вологодскую и Пермскую губерніи“—в „Извѣстіяхъ отдѣленія рус. яз. и слов., 1903 г.“, т. VIII, кн. 4, СПб. 1903, стор. 101—107.

²⁾ *Stanisław Ptaszycki*. Kodeks Olszewski Chomińskich Wielkiego księstwa Litewskiego i Zmudzkiego Kronika. Podług rękopisu roku z 1550. Wilno. 1907. VIII (передмова)+41 (текст). Пор. його ж, Западнорусскіе переводы хроникъ Бѣльскаго и Стрыйковскаго (библ. замѣтка), в „Новомъ Сборникѣ по славяновѣдѣнію... въ честь проф. Ламанскаго“, СПб. 1905. стор. 572—584: про вплив литов. літописів на польських хроністів.

³⁾ Тут маємо передмову (стор. I—XIV), тексти (стор. 1—616) та покажчики—осіб і географічний (стор. 617—648).

⁴⁾ Пор. Протокол Комісії за 1907 р. в „Лѣтописи занятій Археографической Комиссии“, СПб. 1908, стор. 20.

дає точні відомости про 25 використаних при виданню пам'яток. Серед них маємо 14 списків самих літописів¹⁾, в тому числі й один польський текст, а далі один латинський текст „*Origo regis*“. Крім того, тут видано: один текст „Похвали Витовту“, по запису 1428 р., та 9 списків „Родословія великихъ князей Литовскихъ“. Вперше тут сповіщається про три нові списки західноруських літописів (Ар., П і Є), а також і багато нових текстів „Родословія“. Ар.—в рукопису б. Імператорського Археологічного Товариства в Петрограді (№ 43), вміщає в своїй третій частині (л.л. 43—73), писаний почерком XVI в., дефектний текст західноруського літопису без початку та кінця, з випусками і в середині; відповідає першій частині сп. Р. Сп. П—в збірнику Московської Синодальної (Патріаршої) бібліотеки, під № 790; написаний білоруським почерком к. XVII в. і вміщає в собі чотири уривки західноруського літопису, що відповідають 1) другій і третій частинам сп. К, третій частині сп. Р, але мають більш докладну звістку 7022 р. та нові звістки 7023 р. і инш., 2) першій частині сп. Р і К, 3) сп. К і Р, як і перший, 4) четвертій частині сп. Р. Список Є—в збірнику П. Євреїнова, а з 1814 р. Головного Московського Архіву Міністерства Закордонних Справ, під № 76 (101), к. XVII в., з текстами західноруського літопису, переписаного 1690 р. (л.л. 441—534) і відповідного сп. Рач., але з додатками, новими звітками та подробицями. По недогляду не показано в переліченні статей збірника досить цікавий текст „Родъ великихъ князей Литовскихъ и королей“ (л. 192 об.), що схожий взагалі з текстом того ж Архіву, XVI в., виданим в X т. Временника Імператорського Московського Общества Історії і Древностей (М. 1851, ст. 136). „Похвалу Витовту“ в запису 1428 р. названо витягом з „Похвали“, яка мається во всіх списках західноруського літопису. Але як розуміти це, як генетичне взаємовідношення текстів, то ледві це буде так: чи початковою є пам'ятка в запису 1428 р., тим більш чи оригінал вона і навіть автограф чи ні, можливо б ще спорити, але що запис послужив джерелом літописної „Похвали“ в відомих списках, а не навпаки, це після статті М. Грушевського²⁾ здається безперечним. Потрібує, нарешті, поправки вказівка, вслід за Вахевичем, на сп.

1) Ці списки такі: Супрасльський, який коротко будемо зазначати одною літерою С; Уваровський (=У), Никифоровської (=Н), Академічний (Ак.), Віленський чи Авраамки (В), Румянцевський (Рум.), Красинський (К), Археологічний (Ар.), Патріарший (П), Рачинський (Рач.), Євреїновський (Є), Дубровський (Д), Ольшевський (О) і Биховця (Б).

2) Див. вище, в Записк. Наук. Товар. ім. Шевченка, т. VIII, 1895, сп. 1—16.

Рум. в збірнику Румянцевського Музею під № 435: повинно додати— з зібрання Т. О. Большакова¹).

Що торкається видання текстів, то воно, звичайно, цілком достойно справджує славу традицію б. Імператорської Археографічної Комісії, особливо в останні часи, коли вона стала на шлях взірцевого, що до точности і докладности наведених варіантів, видавництва. Дослідник, по довгих та допитливих порівняннях виданих тут текстів з низкою оригіналів-рукописів, зневірившись в можливости знайти, як йому могло здаватися зпочатку, значні хиби, лише з подякою та полегшенням приходять до приємного висновку: є повна можливість спиратися, при докладнім аналізі текстів західноруського літопису, на точно виданих Комісією списках їх.

Висловлене не виключає, звичайно, можливости зазначити дрібні хиби, а може описки чи навіть друкарські помилки, напр.: 1) дрібні пропуски—Мстиславъ (303) зам. потрібного Мстиславль (ркп. л. 449 об.); Фартуливе (375) зам. Фартунливе (470 об.); великиі (395) зам. І великиі (л. 505); 2) інші неточности—только (366) зам. толико (455 об.); Ядвигу (384) зам. Адвигу (л. 486); мѣсца свої осѣли всѣ (405) зам. мѣсца свої всѣ (л. 523) та инш.

Ці дрібниці, як і раніше зазначені відносно передмови, а ні трохи, звичайно, не зменшують вартости видання Комісії, не перешкоджають визнати його взірцевим і певним джерелом досліджування.

1908 р. вийшла в світ ґрунтовна праця професора, нині академіка, В. С. Іконнікова, другий том його „Опыта русской историографии“, в яким відведено значне місце і західноруському літопису. В першій книзі цього тому до питання, що нас цікавить, мають відношення бібліографічні відомости про смоленські літописи²), які багатьма вважаються за основу литовського літописання. Історик вважає можливим визнавати окреме існування смоленського літопису, хоч він й не схоронився до цього часу окремо. Далі він занотовує відомости, що мають смоленський характер, в південному зводі, в

¹) Див. вище про видання Вахевича.—Крім того, даємо дрібні поправки до передмови XVII тому: на стор. 1 читаем, що сп. У мається в літописному збірнику на 107 листах, з яких на 106 л.л. вміщається літопис. Це неточно: увесь рукопис, в складі 106 л.л. (див. і опис архим. Леонида, т. III, ст. 65) занято майже одним літописом; в таким разі це не збірник. На стор. XII, під № 24, в рукопису Археогр. Ком., № 40, показано два тексти „Родословія“, але не показано третього—„Родословець великихъ князей Литовскихъ отъ великого князя Гедимина Литовского“, на стор. 161—166, який відповідає тексту Рум. Муз. № 341, XVI в., л. 66 об. (див. XVII т. П. С. Р. Л., ст. 601—612).

²) Стор. 519—527.

т. з. Тверському літопису, в Софійському Временнику (1-й Соф. літ.), в 4-му Новгородському, в Воскрес. і Никон. зводах та инш. Зазначає він смоленські звістки і в Супрасльському рукопису, виданому кн. М. Оболенським, редагованому, можливо, в Смоленську, в „Лѣтописцѣ вкратцѣ“, що є звязаний з іменням Ігнатія Смольнянина, який може склав цей літопис у Троїцькій Лаврі наприкінці XIV або на початку XV в.в. Далі автор згадує про писаний в Смоленську літопис Авраамки, перелічує де-які видання литовських літописів, розвідки про них і т. и. В цих багатих по повноті та точних по цитації бібліографічних матеріялах ми помітили лише де-які неточности. Занотувати їх ми вважаємо своїм обовязком відносно „Опыта“ акад. Іконнікова, яко настільної руководячої праці: 1) список „Слів“ Ісаака Сирина (Петрогр. Публ. Бібл.)¹⁾ має запис не „1420 г. въ Смоленскѣ“, як зазначено у Іконнікова, а 1428 р. у Смоленську, яко копію з запису 1420 р., списану у Царгороді; 2) працю Тихомирова про литовські літописи, по словам автора, „рѣшено было напечатать; но, кажется, онъ (трудъ) былъ удержанъ въ рукахъ Куника“; в дійсности ж цю працю було видано Тихомировим в Ж. М. Н. Просв. за 1901 р. (див. вище); 3) видання Археогр. Комісією західноруських літописів (1907 р.) вважається ще не надрукованим, що для книжки Іконнікова 1908 р. було обовязковим зазначити навпаки.

В другій книжці II-го тому „Опыта русской историографіи“ докладніше розглянуто західноруські літописи, а саме: 1) короткий Київський літопис, виданий кн. М. Оболенським, з зазначенням витягів у ньому Смоленського літопису, що не дійшов до нас; 2) списки та редакції литовських літописів, які майже повно перелічуються, одначе без того цікавого матеріялу, що виданий Археографічною комісією, бо він залишився історику невідомим; 3) зміст цих літописів по списках коротких (першої редакції), складних (другої редакції) та повному (третьої редакції, в сп. Биховця); автор підкреслює взаємовідносини смоленського та литовського літописання, а також докладно зазначає літературу питання, коротко порівнює списки, аналізує склад їх, перелічує джерела та инш. Все це поставлено остільки широко, що „Опытъ“ акад. Іконнікова стає вичерпуючим показником для історика старої Русі, настільним і для історика старого письменства, хоча, розуміється, і не покриває собою усіх завдань розвідок останнього.

¹⁾ Додavimo значок—F. I. 476.

Нам залишається, марешті, зазначити ще статтю *В. Арнаутова* про смоленське літописання та нашу брошуру про західноруські літописи.

Перший в своїй статті¹⁾, після докладного огляду рукопису, що вміщає т. зв. „Київський“ літопис Супрасльського збірника (бібл. Моск. головного архіву „Мин. Иностр. Дѣль“, під № 21|26), на підставі аналізу його змісту та визначення джерел, приходять до таких висновків: 1) „лѣтописную выборку, сохраненную намъ „Кіевской“ лѣтописью Супрасльскаго сборника, мы признали смоленской; 2) списки западнорусской лѣтописи гр. Рачинскаго и Евреиновскій сохранили намъ нѣкоторыя данныя для предположенія, что Смоленской выборкѣ предшествовало смоленское извлечение изъ Новгородской 4-ой лѣтописи; 3) это смоленское извлечение служило однимъ изъ источниковъ протографа Рач.—Евр.“; 4) воно ж послужило джерелом літописної вибірки „Київського“ літопису Супрасльського збірника, хоча взаємовідношення між ними не може бути визначене більш точно; 5) ґрунтовним, як що не єдиним, джерелом „извлечения“ з Смоленської вибірки був список Новгород. 4-го літопису, близький до хронографічного (Синод. № 280); 6) надбавки і виправки до тексту цього джерела, які належать перу складача „извлечения“ чи Смоленської вибірки і торкаються історії Смоленська, не дають нам права вважати смоленський літопис джерелом „извлечения“ чи вибірки, а показують на смоленські записи, старі перекази та пісні. Місцем утворення „Київського“ літопису автор вважає Смоленськ, час складання його коло 1500 р., до авторства його причетним єпископа смоленського Іосипа Болгариновича. Висновки ці, які здаються сумарними, ледві чи можна визнати остаточними. Автор не рахується з іншими гадками що до цього питання: Даниловича—про автора киянина²⁾, Шараневича—про дві хроніки в складі цього літопису³⁾, Ю. Тиховського—про чотири редакції в ньому (першу—смоленську, останні—литовські⁴⁾), О. Шахматова—про звязок їх з хронографом⁵⁾. Автор не звязав також студіювання „Київського“ літопису з всіма західноруськими списками, що поширювало б поле спостереження автора цієї статті.

1) Точний заголовок її—„Кіевская“ лѣтопись Супрасльскаго сборника (Къ вопросу о смоленскомъ лѣтописаніи),—в „Извѣстіяхъ отдѣл. рус. яз. и слов.“ за 1909 р., т. XIV, кн. 3, СПб. 1910, стор. 1—34.

2) „О литовскихъ лѣтописяхъ“ в Ж. М. Н. Пр., 1840 р., XXVIII, стор. 70—114.

3) O latopisach i kronikach XVI i XVII wieku etc. Krak. 1882.

4) Так наз. „Краткая Кіевская лѣтопись“, „Кіев. Старина“ 1893.

5) Общерусскіе лѣтописные своды, Ж. М. Н. Пр. 1900, № 9, стор. 139—140.

Західноруським літописам присвячено і нашу статтю 1915 р.¹⁾, яка дає короткий огляд літератури питання, з визначенням взаємовідношення списків, характеристикою редакцій, старшинства та якості їх, датуванням їх, з спробою встановити походження й автора літопису й т. и.

Таким чином, до цієї пори в науковій літературі, коли не цілком доказаними, то все ж правдоподібними являються такі тези:

1) західноруські літописи існували вже в XIV в. (Данилович);

2) схоронені списки їх виявляються вже як зводи (Попов, Тихомиров, Шараневич, Смолька, Прохаска та инш.);

3) джерела їх—смоленські літописи (Шараневич, Барбашев, Смолька); крім того, літопис в. кн. литовських, місцеві літописи, як волинський, київський, подільський (Шараневич та инш.), владимирський літописець (Смолька, Тихомиров);

4) впливали на них і польські хроніки (Шараневич, Тихомиров), офіційні акти та придворні записки (Шараневич, Прохаска, Тихомиров);

5) Литовські літописи велись при м. Герасимі в Смоленську (Смолька), але, може бути, і до нього, і, безперечно, й після нього (Прохаска, Тихомиров);

6) склад західноруського літопису дуже неоднomanітний: крім смоленського літопису, одного (Тихомиров і Прохаска) чи двох (Смолька), і смоленської хроніки, історії Поділля, літописця в. кн. литовських, „Похвали Витовту“, туди увійшло ще де-кільки окремих записів, одноцільних та щорічних, а в складнім зводі Биховця є ще низка народніх сказаній та преданій, запозичень з південноруського зводу нових окремих суцільних сказаній і щорічних записів пізнішого часу (Тихомиров, почасти Смолька, Прохаска); взагалі тут три головні частини: загальноруська, смоленська та західноруська (Шахматов);

7) всі списки західноруських літописів поділено на дві групи—себ-то короткий та повний зводи (Тихомиров), потім на три редакції—коротку, складну і повну (Вахевич);

8) часи писання, точніше складання короткого зводу—перша половина XV в., а повного чи складного—друга половина XVI в. (Тихомиров, Антонович).

1) *Θ. Сушицькій*. Изъ лекцій по литературѣ Южной и Западной Руси XV—XVIII в.в., читанныхъ на Высшихъ Веч. Женскихъ Курсахъ въ Кіевѣ, 1914—5 р., стор. 1—46. Очеркъ І. О западно-русскихъ лѣтописяхъ. К. 1915, 46 стр.

9) західноруські літописи значно вплинули на польських хроністів—Стрийковського (Данилович, Тихомиров), а також М. Більського і почасти Длугоша (Тихомиров, Б.-Рюмин).

Дальше дослідження західноруських літописів, виходячи з цих тверджень, повинно звернутися поперед усього до критичної перевірки їх на ґрунті самостійного аналізу складу і тексту літописів, вперше спіраючись на всі, знову видані Археогр. Комісією в XVII т. П. С. Р. Л. (1907 р.), списки їх. Через велику кількість їх потрібна попередня класифікація їх по групах, з уясненням взаємовідношення їх, встановленням їх редакцій, хронології, історії їх, що дає змогу говорити потім про походження західноруського літопису, про його склад і джерела, мову та стиль, авторів його, долю й инш.

Розділ другий.

Списки і редакції західноруського літопису.

Всіх списків західноруських літописів, відомих до цього часу і представлених в виданню Археографічної Комісії (XVII т. П. С. Р. Л., 1907 р.), не рахуючи уривків, 13: Супрасльський (означається далі Супр. чи С.), Уваровський (Ув., У), Никифоровський (Н), Академічний (Ак.), Вілецький чи Авраамки (В), Румянцевський (Рум.), Красинського в 2-х ч.ч. (1-а ч.—К¹, 2-а—К²), Археологічний (Ар.), Патріярший (П), Рачинського (Рач.), Єврейновський (Є), Дубровський (Д) і Виховця (Вих. чи В)¹). До цього додаємо ще один, знайдений нами²), сп. Тихонравова (Т), в Рум. Музеї, збірки Тихонравова, № 408. Таким чином, всіх списків 14. Оглянемо їх кожного окремо для загальної характеристики.

Супр. список знайдено в збірнику Супрасльського монастиря. Має він дату по власній заяві писця після тексту: „в лѣто ~~7028~~ **3.ки**“ (7028 від утворення світу, себ-то 1520 р. після Р. Хр.). Писець тамо ж називає себе „Григорій Іванович“ (він служив у кн. Семена Івановича Одинцевича, може був сином священика, судячи по запису: „преставльціого помени Гѣ ерѣя Івана“). Виходячи з того, що весь збірник, в якому за літописом вміщено Патерик і частину перекладу статуту Вислицького, озаглавлено „Лѣтописцемъ“, і таким чином цей заголовок в оригіналі належить лише до літопису, можна гадати, що Григорій лише механічно переписав збірник, складений кимсь іншим далеко раніше, коло половини XV в. Про те ж саме свідчить і порівняння Супр. з Увар. (див. нижче). С має дві частини: 1) літопис з щорічним ви-

¹) Список Ольшевський, писаний польською мовою і тому належний до польського письменства, ми залишаємо, як і загальноруські зводи, з західноруськими уривками і звістками в них, бо всі вони можуть мати значіння лише в іншій місці, з приводу питання про джерела та склад західноруських літописів, взятих в цілому.

²) Виданий С. Розановим в ж. „Український Науковий Збірник“, М. 1915 р., стор. 21—30.

кладом і 2) хроніку, без хронології. В кінці першого є смоленські та московські звістки. Це і дає підставу Шахматову гадати, що в сп. С цілих три частини: 1) загальноруський по характеру літопис, скорочений з Новгород. IV-го і мітрополічного зводу Московського літопису, 2) короткий Смоленський літопис і 3) західноруська хроніка. Приймаючи до уваги тексти списків У і Н, обидва в рукописах XV в. і при тому схожі з сп. С, можна погодитися з акад. Шахматовим, що „еще въ XV в. явилась переработка исторического сборника“... (див. вище, розд. I-й). Взагалі сп. С дуже добрий з різних боків текст: він повний, поправний, пропусків та вставок в ньому небагато. Через те він значно краще інших списків, особливо з боку повноти, суцільности та закінченности. В ньому лише один великий пропуск, в 5 листків; він доповнюється текстом з сп. У, почасти сп. К.

2. *Список У* зберігся в збірнику гр. А. С. Уварова; раніш, XVI в., він належав кн. Слуцьким; смерть одного з них, кн. Юрія, 7050 (1542) р., занотовано в приписці на самому рукопису. Ясно, що сп. У не пізніший, як 1542 р. Писано його в к. XV в., як видно по почерку. Що утворення літопису цього списку є не пізніше XV в., очевидно з суб'єктивного запису про себе переписувача в тексті, при звістці про смерть київського князя Скиргайла 1394 р.: „азъж того не свемъ, занеж бех тогда младъ, но неци мовять“... Коли 1394 р. автор ще був молодим, незорілим, значить, мав не більш, як 10—15 років, то писати літопис він міг коло 40-х р.р. XV в., коли йому могло бути років 50. Таким чином, текст списку У міг бути складений в першій половині XV в. Самий склад його той же, що і в сп. С, лише дві головні частини його розміщено тут навпаки: спершу йде хроніка, а потім літопис. Це менш природно, ніж в сп. С. Список У дефектний, без початку (пропущено коло 4 листків), середини (пропущено коло 12 листків, що є $\frac{1}{6}$ усього тексту) і без кінця, коли рівняти закінчення його тексту з сп. С. Самий текст справний і точний, дуже близький, майже тотожний з сп. С, що свідчить про споріднення їх. Задежать же вони не один од одного, а обидва скоріше від третього, можливо, єдиного для них спільного джерела. Про це свідчать де-які характерні особливості їх, більш індивідуальні для сп. У, а саме: 1) велика вставка, в 5 листків (з 23 по 28 л.л.), про зустріч м. Кипріяном нареченої в кн. Василя Димитровича Софії та про шлюб їх, вокняжіння Витовта і т. и.; 2) перестанова „Похвали Витовту“; 3) оригінальний кінець сп. У, відзначний од сп. С, подібний почасти до сп. В.

3. *Список Н*, в збірнику Н. Никифорова, взагалі тотожний з сп. С, але старший від нього, XV в. Сп. Н неповний (уривається

на літописній статті 1435 р.) і дефектний, бо втеряв листки з початку (приблизно $1\frac{1}{2}$ листка тексту, коли порівняти з сп. С), в середині свого тексту (4 листки) та наприкінці. Вставок в ньому небагато: одна велика—подробиця про облогу, узяття та спалення татарами м. Володимира й інших міст південної Русі, та декілька (усього 2) малих. Значно більш в сп. Н пропусків і досить великих: усього за 44 роки, в тому числі за 38 років відсутні геть усі звістки, а за 6 років бракує лише де-яких, частіш одначе більшість. Взагалі сп. Н менш поправний, ніж сп. У, не кажучи вже про сп. С.

4. *Список Ак.* в збірнику б. Імп. Акад. Наук, половини XVI в. Писано його, здається, в Західній Русі, з особливостями мови теж західноруськими. Близький він до списків типу С і У, але вставки сп. Ак., порівнюючи з сп. Н, відповідають пропускам Н, порівнюючи з сп. С. Ясно, що сп. Ак. є ближчий до сп. С., ніж до сп. Н. Різниця між С і Ак. та, що С повніший та справніший, бо Ак. не суцільний текст, а в уривках і дефектний, без початку та кінця, без багатьох листків і в середині тексту.

5. *Список В* або „Літопись Авраамки“ є в літописному збірнику Віленської Публічної бібліотеки. Цікава приписка його, з вказівкою ймення переписувача, місця й часу написання збірника: „в лѣто 1003 написана бысть сіа книга, глаголемый лѣтописецъ, во градѣ Смоленсѣ, при державѣ великаго князя Александра, изволеніемъ Божиємъ и повелѣніемъ господина владыки епископа Смоленскаго Іосифа, рукою многогрѣшнаго раба Божіа Авраамки“. Писець, значить, Авраамек, можливо з духовних, судячи по низці цитат в ньому з св. Письма; він був близьким до еп. Іосифа в Смоленську, де й писав збірник 1495 р. Сп. В є хроніка без дат, типа сп. С, саме другою його частини, а також списка У, першої частини. В порівнянню з ними, сп. В коротший і неповний, обірваний на звістці про смерть кн. Скиргайла через втрату кінця рукопису. Взагалі сп. В схоронився зле.

6. *Список Д* в збірнику XVI в. з зібрання Дубровського. Це особливий тип Новгород. IV-го літопису, продовженого до 1539 р., з трьома уривками західноруського літопису. Повніший з них третій—„Литовському роду починок“. Він є витяг з „Літописца в. кн. Литовскихъ“ (див. списки С, У й инш.), але доведений лише до звістки про шлюб в. кн. Василя Дмитровича з Софією Витовтовою та про замирення Витовта з Ягайлом і Скиргайлом. Це короткий звід, взагалі кажучи не оригінальний; він має пропуски (цілих шість) і одну лише вставку. Остання з самого початку тексту і є оригінальною для коротких зводів. Коли ж її порівняти з текстами пізніших

редакцій, ми побачимо, що це власне є ніби скорочення мітичної генеалогії литовських князів династії Палемона, доведене до 7 рядків (див. нижче списки інших редакцій).

7. *Список Рум.* в збірнику Румянцевського та Публічного Музеїв у Москві, к. XVII в., в 4-х частинах. Початок першої з них цілком новий для попередніх списків. Це начерк стародавньої історії Литви, в якому маємо: 1) низку генеалогій, починаючи з римського патриція Палемона, праотця роду литовських князів (sic!), що виїхав за часів Нерона з Італії, а з ним 500 славетніх фамілій, в край, де протікає низовий Німан; 2) низку фамільних преданій, а також 3) переказів про заснування городів у Литві та 4) сказаній про князівство Миндовга, Витеня і Гедимина. Цей начерк знаходимо і в дальших, пізніших списках: Рач., К (коротший усіх), Б (найповніший) і инш. Далі вміщено сказанія про Кейстута і Ольгерда; вони звязують начерк про стару Литву з пізнішою добою в літописному оповіданню, яке відповідає викладу списків С, У і инш. Друга частина списку Рум., з оповідання про похід Витовта на Темир-Кутлуга, закінчуючи звісткою про замирення Казимира з в. кн. московським, відповідає усім відомим спискам західноруського літопису. Але найближча ця частина сп. Рум. до сп. К, бо збігається з останнім і обсягом матеріялу і навіть текстуальним викладом. Кінець сп. Рум. є вже не хроніка, а щорічний літопис, в двох частинах: одна, (в загальному порядку третя) вміщає звістки 7013—7015 р.р., писані у Вільні; друга й остання (четверта) має короткі звістки 1313—1367 р.р., теж про м. Вільну, де, можливо, й утворено протограф сп. Рум. в 60-х р.р. XVI в. Писець сп. Рум. був, очевидно, великорос: він не зрозумів де-яких слів західноруських, звідки й виникли помилки в його списку. Взагалі ж сп. Рум. досить повний і складний, значно ширший коротких зводів в списках С, У, Н, Ак., В і Д. Він наближається до складних зводів, особливо до сп. К, але менш його справний, з багатьма помилками, почасти дефектний (без двох листків в середині). Крім того, сп. Рум. відрізняється від сп. К в начерку старої Литви призвищами її героїв, що наближує його в цьому до сп. Б.

8. *Список К* в збірнику гр. Красинського, у Варшаві, XVI в., в 3-х частинах. Перша є начерк історії старої Литви, близький до сп. Рум., лише коротший від нього. Друга частина збігається з „Літописцемъ в. кн. Литовскихъ“ в списках С, У, Ак. і инш., але ближча до сп. Рум. Третя частина відповідає всім відомим спискам нашого літопису, але викладом найближча теж до сп. Рум. Взагалі ж сп. К коротший од сп. Рум., обривається раніш од нього (втрачено

кінець рукопису), але справніший од нього: він поправляє багато помилок сп. Рум., поповнює також один з втрачених в Рум. двох листків. Таким чином, сп. К є складний звід литовського літопису, значно повніший од коротких зводів, близький до також складного сп. Рум., але справніший од нього. Крім того, сп. К. відрізняється од списків Рум. і Б прізвиськами стародавніх предків литовських князів.

9. *Список Ар.* в дефектному рукопису б. Імпер. Археолог. Общ., з статтями різних часів (XVI—XVII в.в.) і з текстом західноруського літопису XVI в., дуже дефектним: без початку й кінця, з великими пропусками в середині тексту (коло 22 листків, коли порівняти з сп. Рум.). Найближчий сп. Ар. до сп. Рум.; особливо це помітно в епізоді про Біруту, який відрізняє також складні зводи від коротких, де його зовсім нема. З огляду на уривчатість та велику дефектність сп. Ар. мало корисний.

10. *Список П* в збірнику Москов. Синод. (Патріяршої) бібл.; писано його білоруським почерком к. XVII в., головним чином коло Орші та Могильова. Західноруський літопис тут складений, мабуть, священиком Федором Пилиновичем, якого послав кн. Соломорецький на Берестейський собор (співчуття автора на стороні Москви; він ворог католицтва та унії)¹⁾; він уявляє з себе чотири уривки: перший відповідає тексту 2-ї і 3-ї ч.ч. сп. К. (себ-то 1-ї і 2-ї ч.ч. Рум.); другий відповідає Рум. (1-ій ч.) і К¹; третій — першому уривку П., значить і сп. К. і Рум.; четвертий — тексту Рум. (4-їй частині). Таким чином, сп. П відноситься до групи складних зводів, наближаючись до Рум. і К², продовжуючи другий, але коротше першого. Взагалі П є текст з уривків і нецільний.

11. *Список Рач.* в білоруським збірнику гр. Рачинського, в Познані (тому він називається ще й Познанським)²⁾, к. XVI в. (коло 1580 р.), в 2-х ч.ч.: перша, до половини XV в., тотожна з Рум. (1-а і 2-а ч.ч.), значить близька і до К², але повніша од нього, з вставками та додатками; друга частина Рач., до половини XVI в., має низку оригінальних звісток к. XV в. і першої половини XVI в., відсутніх в решті списків (крім Рум. і подібних, де, хоч і в іншому викладі, є статті 1506, 1508 і 1514 р.р.). Назви стародавніх героїв Литви відрізняються тут від сп. К, але подібні до сп. Рум., Ар. і Б.

12. *Список Є* в збірнику П. Євреїнова, 1690 р., в 2-х ч.ч. Перша, до 1454 р., подібна до сп. Рум. та близьких до нього, але

1) Порів. проф. М. В. Довнар-Запольський, Київ. „Унив. Изв.“ 1898 р., № 12, і 1907 р., № 12, а також Еганос, збірник в честь Дашкевича, К. 1906, стор. 310—321.

2) Facsimile його бачив в бібліотеці Осолінських у Львові (MS. № 2070) проф. Дашкевич. Порів. його „Замітки по історії литовско-русского государства“ Київ, 1885 р., стор. 63, прим. 2.

ближче до Рач., маючи загальні вставки та нові додатки. Друга подібна загалом до Рач. і має нові звістки та подробиці. Отже, Є і Рач. подібні по прибавках, навіть по складу, але одріжняються цим від решти списків. Одначе, Є менш повний, ніж Рач., бо при порівнянню з останнім має низку пропусків. В назвах стародавніх героїв Литви сп. Є подібний до К, одріжняючись від Рум., Рач., Ар. і Б. Нарешті, Є має місця, особливо наприкінці, взагалі відмінні від Рач., зовсім оригінальні, або ж відповідні польським хронікам (М. Більського, Стрийковського та инш.). Цим сп. Є відрізняється від усіх попередніх, і коротких, і складних (крім, почасти, Рач.) зводів західноруського літопису, наближаючись до повного зводу його в сп. Б.

13. *Список Биховця* загублено, але відновлено по виданню Ф. Нарбута, в праці його „Pomniki do dziejow litewskich“ (Wilno, 1846 р.), по опису якого ця пам'ятка є к. XVI або поч. XVII в. Список цей, писаний по руському, але польськими літерами, дуже своєрідний і самий докладний із всіх попередніх. В цілому він не подібний ні до одного з них, рішуче відріжняючись своєю повнотою. Де-яка його часткова подібність до них мається 1) в збігу його в багатьох місцях (розірваних, одначе, вставками) з старшими списками С, У, Н, Ак., В і Д; 2) в де-якім наближенню до пізніших списків—Рач., Є і Ар. Багато тут вставок, і великих, з инших джерел, напр., з літопису, подібного до Іпатієвського. Частина сп. Б. (6961—1051 р.р.) не має майже зовсім нічого подібного в відомих нам списках, але згідна з тим літописом, що був у Стрийковського, який і скористався з нього в своїй хроніці, близькій в багатьох місцях, особливо в кінці, до сп. Б. Схоронився сп. Б не зовсім справно: він дефектний, без початку та кінця, з пропусками в середині, а місцями і зіпсований.

14. *Список Тихонравова*, з зібрання його в Румянцевському Музеї (№ 408), 1636 р., написаний південно-руським скорописом XVII в., в лист, з 2-х ч.ч.: перша—„Кроиніка великаго князтва Литовскаго и Жмоитскаго“ (л.л. 329—335),—є варіант списків середньої чи складної редакції, ближче до Р, К і Ар.; друга (л.л. 336—339 об.) оригінальна частина з літописними звістками, складеними на Волині, коло Острополя¹⁾. Писець його якийсь Дмитро²⁾.

1) Острополь є містечко в теперешньому Новоградволинському повіті, на річці Случ.

2) Увесь цей літописний звід вміщено в історичному збірнику, так невизначено описаному авторами „Отчета Москов. Публичн. и Румянц. Музеевъ за 1912 г.“ (М. 1913 р. стор. 75): „№ 408. Хронографъ, начинающийся Александріей, и Описание Іерусалѣма. Рукопись писана южнорусскою скорописью XVII в., въ листъ“. І тільки;

Керуючися наведеною характеристикою усіх списків і далі аналізуючи їх, легко встановити їх *взаємовідношення*, що в свою чергу веде до визначення *редакцій західноруських літописів*.

Ми маємо 14 більш-менш суцільних списків літописів, які розподіляються на *три групи*: 1) короткі списки—С, У, Н, Ак., В і Д; 2) складні списки—Рум., Т, К, Ар., П, Рач. і Є; нарешті 3) один повний список Б. Перша група одрізняється від других двох тим, що не має найстарішої легендарної історії Литви, звязуючи пізнішу її історію, к. XIV і поч. XV в.в., з загальноруською і залишаючись в тісному звязку з смоленським літописанням. Друга і третя групи розрізняються між собою тим, що в списку Б 1) легендарну історію Литви складено з великими новими вставками на підставі нового матеріялу, а також 2) ту частину літопису (к. XIV і поч. XV в.в.), що відповідає точніше коротким спискам (С, У та инш.), а не повним (Рум., К та инш.), перероблено і доповнено з польських джерел, особливо починаючи з оповідання про княжіння Витовта, а також і зменшено тут кількість смоленських записів та послаблено місцевий характер їх.

З першої групи списків сп. Д дуже короткий, всього лише на 6 листках (л.л. 486—492); він рано обриває свій текст і має пропуски. Сп. В також невеликий, на 13 листках, і дефектний, як і сп. Н (16 листків) та Ак. (35 листків), почасти і сп. У. Отже з усіх коротких списків лише С і У найповніші, на 106 листках обидва; вони і поправніші з них усіх. Найкраще схоронився сп. С. Він не має таких дефектів, як сп. У, що має пропуск коло 16 листків. Таким чином, сп. С повинно вважати найкориснішим для досліджування першої групи списків, тому то сп. С є для них головний текст і має бути покладений в основу текстів усіх коротких списків. Цьому не перечить міркування про важливість і сп. У, як навіть старішого віком, ніж сп. С, з огляду на кращу сохрانیсть сп. С і найбільшу типічність його, при найменшій індивідуальності.

Другу групу списків становлять складні зводи литовських літописів, числом 7: Рум., К, Т, Ар., П, Рач. і Є. Останні два повніші од решти, з великими вставками в першій частині їх, схожими в них і одмінними від Рум., Т і К, з оригінальними звітками в другій частині їх, які наближують їх до повного зводу Биховця. Тому то вони обидва не типічні для своєї групи. Сп. Ар. є дефектний: він не-

як бачимо, літопису тут зовсім не заіпримітили. Коротко сказав про нього де-що лише С. Розанов у передмові до XXII т. П. С. Р. Л (1914 р., стор. VII). Він же й видав текст його в „Українському Науковому Збірнику“ (див. вище, стор. 55)).

має ні початку, ні кінця, з пропусками в середині; в решті свого тексту він є схожий з Рум. списком. Список II не є суцільний, а лише в уривках, які відповідають тексту К і Рум., продовжуючи перший, але коротший, ніж Рум. Краще других схоронилися й старіші од них списки К і Рум. З них кращий сп. К: він має поправніший текст, в якому менш описок, пропусків; він також і старіший, ніж Рум. Ясно, що сп. К слід покласти в основу другої групи списків наших літописів, т. зв. складних зводів їх.

Нарешті, продовженням та натуральним завершенням їх є список Биховця, єдиний представник *третьої групи*, повного зводу литовських літописів.

Що торкається першої групи списків, то всі вони, кажучи взагалі, дуже схожі між собою, майже з однаковим текстом, складаючи, таким чином, ніби то одну редакцію західноруських літописів, а саме короткого зводу їх.

При такому типічному загальному наближенні усіх 6 коротких зводів, що свідчить про загальне для них першоджерело, між ними є також і де-яка часткова різниця, яка є індивідуальною їх ознакою. Перш за все зазначимо тут спробу оригінального редагування загального першоджерела в *сп. У*. Спроба автора його утворити нову редакцію західноруських літописів виявилася, головним чином, в перестановці двох частин (власне літопису і хроніки) одної на місце другої. При цьому історично непослідовно, но, може бути, приємно для автора з литовців, в патріотичному розумінні, висувалося на перший план литовську хроніку і відсувалося на другий план загальноруський літопис. Решта зводів коротких і складних, як і повний, пішли в цьому відношенні за більш послідовним списком С.

Друга оригінальна риса сп. У виявилася в перестановці, порівнюючи з списками С і Ак., „Похвали Витовту“, що викликала в літературі довгу суперечку про те, в якому місці їй належить бути в списках С і У. Вміщення „Похвали“ в сп. У природніше зараз після оповіщення про смерть Витовта, а не після звісток про Жигимонта, як в сп. С, одначе для нас важливо занотувати, що сп. С в цьому більш типічний, бо й інші короткі списки, що мають „Похвалу“, напр. сп. Ак., йдуть за сп. С, а не за сп. У. Що до складних зводів, то в них своєрідне вміщення „Похвали“ відмінне від сп. С і сп. У, а в повному зводі Б її зовсім нема.

Далі характерна для сп. У велика вставка (5 листків, з 23 по 28) про зустріч м. Кипріяном нареченої в кн. Василя Дмитровича Софії та про шлюб їх, про вокняжіння в Литві Витовта, боротьбу його з Корибутом, Свидригайлом і т. и. Вставка ця, відрізняючи

сп. У від сп. С (інші короткі зводи, крім В, схожого в цьому з У, раніш уриваються), наближає сп. У до де-яких з складних зводів, напр. сп. К і П.

Нарешті, сп. У має оригінальний, порівнюючи з сп. С, кінець, подібний почасти до літопису Авраамки, почасти до Новгород. 1-ої.

Усі ці особливості сп. У дають ґрунт для гадки, що складач цього короткого зводу дав спробу самостійно перетворити спільне для нього і для сп. С джерело. Через відсутність нового матеріялу редактору сп. У не вдалося скласти новий по змісту та освітленню подій звід західноруського літопису. Він літера в літеру, навіть „безсмысленно“, по виразу Тихомирова¹⁾, копіював текст оригіналу, вмістивши, наприклад, про взяття Смоленська звістки спершу прихильника Литви, а потім ворога її. Спроба редагувати матеріял, як видно, виявилася лише в механічній перестановці частин літопису, а також в де-яких вставках. Більш свідомим редактором того ж самого матеріялу був складач зводу в сп. С: він викинув другу звістку про взяття Смоленська, ворожу Литві, ввівши в свій текст лише запис прихильника її. Він залишив також більш природну послідовність в загальному розпорядку двох головних частин свого зводу, спершу загальноруського літопису, з додатком наприкінці щорічних звісток про Литву, а потім Литовської хроніки. Менш вдало в сп. С вміщення „Похвали“.

Таким чином, списки С і У, виходячи з одного спільного джерела, можливо з одної редакції литовського літопису, яка не схоронила до нас, але була ближчою до сп. С, обидва уявляють собою нову, по суті одну спільну для них редакцію західноруського літопису. Вони подібні між собою в родових, типових рисах, але одрізняються в індивідуальних особливостях. Це ніби дві головні вітки одного стовбура, що існували поруч з іншими вітками, але в свою чергу дали з себе кожна нові галузі. Решта списків є ближчою до сп. С (списки Н, Ак. й інші) в одному відношенні, а також до сп. У в іншому, залишаючися однак найближчою до сп. С, як це видно з загальної характеристики списків.

Дальші два списки короткого зводу Н і Ак. дуже близькі до сп. С, доходячи майже до тотожності й утворюючи з ним, очевидно, одну редакцію. Але й вони не є точною копією сп. С і між собою також не є копія один одного, маючи свої індивідуальні відміни. Маса пропусків в сп. Н (звістки за 44 роки, коли порівняти з сп. С) могла би свідчити про походження його з текста типу сп. С,

1) Ж. М. Н. Пр. 1893 р. № 5, стор. 251.

шляхом скорочення, коли б не оригінальна вставка в сп. Н, і досить велика, про заволодіння татарами південної Русі, себ-то подробиць про давно минулу для переписчика сп. Н, через те не близьку до сучасних інтересів людини XV° в. подію. Цього місця не стріваємо ні в одному з відомих нам списків усіх зводів нашого літопису: воно взяте складачем сп. Н, можливо безпосередньо, з Новгород. 4-го літопису.

Таким чином, як видно, сп. Н, при текстуальному подobenстві до сп. С, що свідчить про загальне першоджерело їх, не має генетичних з ним звязків. Як більш ранній, сп. Н не міг бути переробкою пізнішого сп. С, а хіба лише його протографу, скорочуючи його майже на половину, але поширюючи без особливої потреби стару коротку звістку про заволодіння татарами південної Русі. З другого боку, сп. Н не міг бути оригіналом для сп. С, бо останній, доповнюючи звістки сп. Н майже вдвоє, пропускає зазначену вставку. Значить, сп. Н., при найближчому родстві з сп. С, але при відсутності генетичного звязку між ними, коли й виходить з загального з ним джерела, то ледві чи з одного, певного рукопису. Чи не свідчить ця індивідуалізація в дрібницях, при типовому подobenстві цих текстів, про походження їх з різних, де-чим відмінних, а взагалі схожих списків одної тої ж самої редакції західноруського літопису?

Список Ак. також є найближчий до сп. С: він має низку звісток, спільних з сп. С, але відсутніх в сп. Н (усі звістки за 6854, 6856—7, 6860, 6862, 6864—5, 6867—8, 6870, 6873—4 р.р.; більша частина звісток за 6858, 6561, 6879—80, 6939 р.р.). Але при такому родстві з сп. С, сп. Ак. має й де-які відміни, додатки та варіанти, що є поясненнями тексту: индійского короля замість донского списків С і У, турецкій црѣ зам. донський король списка С. Іноді в сп. Ак. докладніше повідомляється про ту ж подію: до тексту сп. С—поставленъ быс самсонъ поцо^м, а вь нейю средохрестную—в сп. Ак. додається: мѣца марѣа кк на пам. сѣго ѿца василья—поставленъ быс архиепѣпомъ... Особливо характерно, що де-які додатки і вставки в сп. Ак. до сп. С, не маючи собі точного наближення в де-яких з коротких зводів лиговського літопису, збігаються з текстами складних зводів. Така є, наприклад, найбільша вставка в сп. Ак., додаток до сп. С, про завоювання кн. Янушем Дорогичина, Мельника, Саража, Каменця й инш. міст (пор. сп. Ак., л. 175, і сп. К, л. 76; пор. сп. П); з коротких зводів вона подібна почасти до тексту списків У і В, але найближча до складних списків К і П.

Порівняймо, для прикладу, тексти з цією вставкою, і побачимо, що спершу вона є ближчою в сп. Ак. до сп. У, але потім в назві города Мельника (замість Хмельника в сп. У) і особливо в продовженні дальшого тексту, який відсутній у сп. У, ближче підходить до списків К і П:

Ак, л. 175.

Кѣзь пак Янѣшь зат его забывѣ¹⁾ добра и пригазни²⁾ цѣга своего и тещи своєї и шюрѣи поиде³⁾ ратью к Дорогичинѣ Дорогичинѣ возма *Осадить Мелникъ* возма *всадитъ* Саражъ извоюеть Каменецъ извоюеть и *встѣпить* оу Берести тецю свою Берестѣа добывѣ поидеть проч *всадивъ* тыи *кѣ* города Дорогичинѣ *Мелникъ* а кѣзь великѣи Кестютѣи събравъ свою Жемоитьскую землю и вси рати и поде к рѣце к Вѣли и кѣзь Витовтъ собравъ свою рать и свои *вчини* поидет из Городна противѣ *ѣца* своего и *сѣимѣтса* на Вѣли вышши Ковна *кѣ* мили и *тѣта* перевезетса рать и поидѣтъ кѣ Троком и пришедше *встушица* Троки и почюеть кѣзь великѣи Кестютѣи что кѣзь *Игаило* из Вилни идеть ратью

У, л. 6.

Кѣзь пак *И*анушь згять его. забывѣ добра и пригазни *цѣга* своего и тещи своєї и шюрѣи. поидѣтъ ратью к Дорогичиноу Дорогичинѣ возма *всадит* Саражъ извоюеть. Каменецъ извоюеть и *встоунитъ* Берестъ и тецю свою оу Берестѣи и Берестѣа не добыль поидеть проч. *всадивъ* сии города Дорогичинѣ *Хмельникъ*. а кѣзь великѣи Кестютѣи собравъ свою Жемоитьскую землю. и вси рати. и поидѣтъ к рече к Вилни. и кѣзь Витовтъ собравъ свою⁴⁾.

К і П.

Пакъ кѣзь *И*анушѣи Мазовелькѣи забывши добра и пригазни *тѣста* своего кѣза вѣликого Керстѣа и поидет воиском к Дорогичинѣ Дорогичинѣ возмѣтъ и *всадит*. Саражъ звоюет и Каменецъ звоюет и *подстоунитъ* под Берестѣи Берестѣа *недобывши* и поидет проч. *всадивши* Дорогичинѣ *Мѣлникъ*. и кѣзь вѣликии Кестѣи собравши всю Жемоицкѣю рат. и многи люди пошли к нѣмѣ на помоч и приидет к рѣце к Вѣли. и кнѣзь великѣи Витовтъ. собрал свою ратъ свое *в*тчизны и поидет з Городна на помоч к *ѣцѣ* своему и *соимоутса* на Вѣли воиска выше Ковна двѣ мили. и тоут воиска *перевезлиса*. и *поидоут* к Троком и *пришедши* *встѣпат* Троки. и *приидет* вѣсть ко кѣзю великомѣ Кестютю што ж

1) В забыль. 2) Далі в сп. С пропуск до кінця уривка. 3) поидет. 4) В сп. У пропуск.

а з ним Нѣцкаа рать и
Лифланьскааинопервое
Нѣмци шбоим неприа-
тели были и кнѣзю вели-
комъ Кестютью и кнѣзю...

кнѣзь вѣликии Гягаило
з Вилни идет великим
воиском а с ним идет
Немецкаа рат Лио-
лантьскаа...

Ця вставка, з одного боку, наближає сп. Ак. до сп. У, з другого боку наближає його й до другої групи — складних зводів західно-руського літопису. Таким чином, намічається перехід від коротких зводів до складних, що ще яскравіше виявляється в списках В і Д.

Список В, значно ухиляючися від першої вітки короткого зводу, що в сп. С, наближується до другої його вітки, в сп. У. Ще Тіхоміров зазначив відсутність одмін у змісті „Литовской лѣтописи въ сборникѣ Авраамки“ від літопису в сп. У¹⁾. Текстуальне порівняння стверджує його спостереження. При найближчому спорідненні сп. В з сп. У, потім з сп. Ак., з одного боку, цікаве наближення сп. В до сп. К, з другого. Ціла низка вставок, дрібних і навіть великих, спільних для сп. В з списками У і К, або з списками Ак. і К, але відсутніх у сп. С, стверджують цей факт. Одна з таких вставок, найбільша, про зустріч м. Кипріяном нареченої в. кн. Василя Дмитровича, Софії та про шлюб їх, про вокняжіння в Литві Витовта, про боротьбу його з Корибутом, Свидригайлом й инш., найбільш споріднює сп. В з сп. У, з одного боку, і з сп. К і П, з другого (пор. сп. В, л. 447 об., сп. У, л. 23, і сп. К, л. 79).

Нарешті, шостий короткий звід у сп. Д, як найізніший, ще далі відхиляється від попередніх, залишаючися ближчим лише до сп. К, а через нього, іноді, до сп. У та вітки близьких до У списків. Є місця, що наближають сп. Д лише до сп. В та одріжняють його від решти списків. Наприклад, лише списки Д і В мають повним цей текст: кнѣз великии Шлгердъ умре а кнѣзь великии Кестутей не шставя брата своего великого кнѣзя Шлгердова слова что и до его живота. во единачествѣ были... Підкресленого слова в решті коротких зводів С і Ак. нема (списки Н і У не мають цих звісток: Н раніш уривається, У не заховав цієї частини рукопису); отже без зазначеного слова текст губить змісл, і лише списки Д і В виправляють, як слід, цей текст. Далі зазначимо місця, що наближують сп. Д до списків У, В і К, але одріжняють від першої вітки в сп. С. Наприклад: сами оу

¹⁾ Ж. М. Н. Пр., 1901 р., № 3, стор. 20, прим. 2.

меня в нятствѣ ходять, а в св. С: не внатстве. Або: а снА
своего великого кнѣзя Витовта оставит (Д, У, В), а в
сп. С додано—на кнѣзя Корбоута. Є далі де-кільки пропусків,
що відрізняють сп. Д від усіх коротких зводів, або від де-яких з
них, як, прикладом, пропуск звісток про вокняжіння Витовта в
Литві, боротьбу його з Корибутом, Свидригайлом й инш. (Д, л. 494;
пор. У, л.л. 23—28, В, л. 447 об.). Нарешті, що найбільш харак-
терне в сп. Д, це оригінальний початок його. Приведемо його ціл-
ком: Литовському рѣдоу починокъ перьвое Хвостъ. а
снѣ оу него Волк. а оу Волка снѣ Троен. а оу Троена
Витень. а у Витена снѣ Едиман. а оу Едимана. **Ѣ. снѣвъ.**
Ѧ. Монтивидъ. **Ѣ. Наримантъ.** **Ѧ. Олгердъ.** **Ѧ. Евнутии.**
Ѣ. Кѣстутеи. **Ѣ. Корьят.** **Ѣ. Люборт.** Цього початку нема ні в
одному з коротких зводів західноруського літопису. А в складних
зводах ця схема найстарішої історії Литви обертається в докладну
мітичну історію її. Таким чином, сп. Д є ніби переходом від спис-
ків короткого зводу до складних зводів литовського літопису.

Ми розглянули шість списків короткого зводу нашого літопису;
вони являють з себе одну спільну редакцію, але з двома вітками.
В основу її лягли два головні списки С і У. Решта чотири рівно
поділяються по своєму наближенню переважно то до сп. С,
а саме списки Н і Ак., то до сп. У, а саме списки В і Д. Отже
маємо дві групи списків короткого зводу: перша з списків С Н Ак.,
і друга теж з трьох списків УВД. Головна різниця між ними є в
наближенні другої групи УВД до складних зводів західноруського
літопису, а першої—до протографа.

Усі списки складного зводу західноруського літопису значно
одрізняються від текстів короткого зводу. Як показано вище, різниця
головним чином і перш над усе в тому, що короткий звід оповідає
історію Литви з доби після смерти Ольгерда, починаючи оповідання
з перелічування синів Гедиміна, а складні зводи перед цим поміщу-
ють ще начерк стародавньої Литви, точніше генеалогію старо-литов-
ських князів. Залишаючи поки що цю частину складних зводів, харак-
терну для взаємовідношення їх між собою, звернемо увагу на реш-
ту матеріялу, спільного з короткими зводами, для визначення від-
ношення до них складних зводів.

Переходячи до питання про *взаємовідношення складних зводів*
західноруського літопису і відношення їх до коротких, почнемо ви-
вчення їх з *сп. К*, як найпростішого серед складних, найкраще збере-
женого і найсправнішого. Крім спільних з усіма списками склад-
ного звода відмін від коротких текстів—вступу до нарису історії (мітич-

ної) стародавньої Литви, К має значні різниці і в останніх двох частинах, спільних по змісту з короткими зводами. Не спиняючись на багатьох дрібних одмінах тексту К від коротких списків, як у масі пропусків, а ще більш вставок, 1—2 слів на кожній сторінці, зазначимо пропуск у сп. К смоленських подій, вміщених у С (л. 52 об.) і У (л.л. 33 об.—35) під 6903 р., взятих, мабуть, з Воскресенського зводу під 6903 р.—„О взятїи Смоленска“ (П. С. Р. Л., т. VIII, 68—69), де Витовта змальовано, як хитрого зрадника, що заманив смоленських князів у засаду, а потім у полон. Тут є очевидна тенденція литовського редактора звільнити літопис своєї „искони самобѣт-ной“ (від Палемона римського) Литви від русько-смоленського впливу. Характерний далі пропуск у сп. К (л. 77) звістки коротких зводів¹⁾ про катованих Ягайлом прихильників Витовта, якого ним було посаджено в полон у Крєві, буцім то з метою полекшити тяжке вражіння від сумного малюнку міжусобиці... Опушена далі суб'єктивна замітка давнього складача короткого зводу—„азъж того не свемъ за-неж бехъ тогда млад. но неции мовять“ — видалась нецотрібною новому редакторові складного зводу, бо не відповідала його об'єктивному оповіданню про давноминулі події (пор. К, л. 81, і С, л. 101, У, л. 30). Редакторські зміни в сп. К виявились далі в переставленню з одного місця на друге різних подій, узятих ним з коротких зводів²⁾, але переділених у К вигаданими підзаголовками, напр. „Ѡ Витовтъ з митрополитом Киевским“, „Ѡ Подольской земли“ і др. Інше місце займає також і „Похвала Ѡ великом кн-зи Витовтъ“, вміщена редактором К значно раніше, ніж у С і У, ще до повідомлення про смерть Витовта (в У після цієї звістки, в С ще пізніше). Що ж найважливіше, це зовсім інша, нова редакція „Похвали“ в сп. К. Складач її користувався матеріялом коротких зводів, одначе він наново переробив той матеріял, склавши свій текст з багатьох частин, розкиданих у різних місцях списків, наприклад, сп. С, л.л. 70, 71, 76—80, і сп. У, л.л. 49—59. Характер перерібки не на користь нової редакції: текст старого автора обезбарвлено перелічуванням сухих фактів, вибраних з різних місць списків С і У, які зовсім не належали там до „Похвали“, більш в них поетичної та натхненої. Ось для порівняння початок „Похвали“, спершу в списках С і У, а потім у сп. К.

¹⁾ Сп. С, л. 94; сп. У, л. 11.

²⁾ Сп. К, л. 84, де викладено про події за текстом, запозиченим з сп. С, л. 52 об., і сп. У, л. 33 об.; звістки про ці події поставлено поруч з звістками на л.л. 106 в сп. С і на л. 49 в сп. У.

С, л. 76, У, л. 51.

Таиноу таити ц-рвѸ добро єсть а дела велика г-сдрѧ поведати добро жь єс хочю вамъ поведати О великомъ кн-зи Александри¹⁾ зовемень²⁾ Витовѣти Литовскомъ и Роускомъ. иных многих земель гсдрь. но понеиже по писаномоу³⁾ єсть. братие б-а боитесѧ а кн-за чтите такоже и вамъ хочю вамъ азъ⁴⁾ поведати. ѿ славномъ гсдри но немощно исповедати. ни писанию предати дѣла великого кн-за⁵⁾. како же бы мощно комоу испытати высота небѣснаѧ и глоубина морскаѧ то же бы исповедати мощно сила и храбрость того славнаго гсдрѧ. сии кн-зь вилики Витовтъ. баше ємоу держащи великое кн-жение. Литовское и Роуское...

К, л. 85 об.

Кн-зь вѣликии Витовтъ держал великое кн-жение Литовское и РѸское...

Як бачимо, складач сп. К зовсім викинув поетичні порівняння, які були вступом до „Похвали Витовту“. Він захопився чисто діловим, прозаїчним переказом приписаних Витовту подій. Іноді він дозволяв собі інший виклад звісток короткого зводу, напр.

С (л. 56), У (л. 35).

„Кн-язь Романъ Дебраньскыи⁶⁾ тоу бѣ. и тогда ѿ Витовѣта оубиєнь быс *поужьною смертию а кн-ию' его и дети его ѿпоустима. а намѣсници*⁷⁾ Витовѣтovy поимаша⁸⁾. и богарь которыи не хотели отчита кн-за Юрья. или Браньскых и Смоленських тех всих посекоша⁹⁾).

К (л. 84).

Кн-зь Роман Бранский в тот час был тоут тогды. кн-зь вѣликии Витовтъ вѣлель того Романа оубити. а *намѣсники был свои послал к СмоленскомѸ. и ѿни намѣсники Витовтovy поимали. а тых богар Смоленских и ДрѸцких которыи не хотѣли ѿчича мѣти кн-за Юрья. тых всих постинали...* (л. 84 об.).

Сп. У. 1) (А)лександре. 2) Нема. 3) писанъ. 4) та. 5) Гдрѧ. 6) Браньскыи. 7) наместники. 8) поймали. 9) посекли. Пор. Никон. під 6910 р.

Тут, як видно, вільно викладається про ті ж самі події: новий редактор пропускає тільки одні з дрібниць, але поруч з тим додає від себе інші дрібниці...

Усі ці дані, вкупі взяті, без жадного сумніву, переконують нас, що в сп. К маємо нову редакцію літопису, яка значно відходить від старшої, короткої. Крім цих особливостей загального характеру, що відрізняють сп. К від усіх списків короткого зводу, в ньому є також і інші відміни, більш індивідуальні. Вони одріжняють сп. К від першої вітки старших текстів, на чолі з сп. С, але, з другого боку, наближають його до сп. У, представника іншої вітки тих текстів. Так, наприклад, відмінно од сп. С, але згідно з сп. У, сп. К випускає зовсім литовські звістки 6907 р.—про смерть в. кн. Михайла Тверського „во мнишькомъ чину“,—як і 6908 р.—про вокняжіння в Твері Івана Михайловича та про чудесну ознаку на небі в формі серпа, про затемнення сонця й инш. Редактор, очевидно, вважав їх непотрібними в литовській хроніці, раз вони нічим не звязані з життям Литви. Відмінно од сп. С і знову згідно з сп. У, визначається в сп. К отруїння кн. Скиргайла в Києві ченцем Фоною, а саме „на каноун крещеню *оу четвергъ*“ (К, л. 81; У, л. 30), а не „в соуботоу“, як читаємо в сп. С.

Ще більш наближає сп. К до сп. У характерна для обох послідовність оповідання, починаючи від зустрічі княжни Софії в Москві. Знову ця риса є спільною для обох списків (К, л. 80; У, л. 24), несхожих тут зі сп. С (л. 100), де є велика вставка про похід на Подолію. Правда, й тут сп. К не механічно копіює список типа У, а вільно викладає оповідання свого оригіналу. Візьмім для прикладу в порівнянні початок оповідання в списках У і К:

У, л. 24.

и стретиша великоюу княжноу Союю с великими чєстьми. тогда бе с-щныи. митрополитъ Киприѧнъ. съ архие пскны. и съ еппы. и съ архимандриты. игумены. и со всімъ с-щныицькимъ чиномъ. стрете и чєстно со крєсты. предъ градомъ. пред Москвою. и сотвори бракъ чєстнъ и венча и великаго кн-зѧ Васильѧ Димитревич. с великоюу княжноу Союю. и быс бракъ чєстнъ. и чти достоинъ. и весєлю многому. мыѧ на преднєе возратимсь.

К, л. 80.

и стрѣтили вѣликую княжну Союю з вѣликою чєстью. тогда был с ними сщныи митрополит Кѣприѧн со многими вл-дками и со архимандриты игумены. и со всіми св-щныи. и стрѣтили єє чєсно со крєсты перед Москвою. и был збор вѣликий чєстныи и венчанье сталосѧ.

Наведений уривок, очевидно, це вільний по викладу переказ тексту, взятого з оригінала типу У, який хоч і відсутній вже в сп. С, але ще має ближчу паралель у сп. В (л.л. 447 об.—448). Це початок відомої вставки про зустріч м. Кишріяном кн. Софії, шлюб її з в. кн. Василієм Дмитровичем, про вокняжіння в Литві Витовта, боротьбу його з Корибутом та Свидригайлом і инш. Вставка знову таки характерна: вона є в списках У і В, чим відрізняє їх обох од сп. С і наближає до сп. К, як і до сп. П.

Таким чином, як видно, сп. К це нова, складна в порівнянні з старшими текстами, редакція. Вона значно переробила свій оригінал. В перетворенні його вона могла виходити з текстів типа другої вітки першої старшої редакції, яка відома нам у списках У, В, Д. В усякому разі вона ближча до останніх, ніж до першої вітки старшої редакції, яка відома в списках С, Н, Ак.

З усіх складних зводів список К — найближчий до сп. Рум.: вони збігаються між собою як обсягом, так і однаковим викладом про ті ж самі події. В обох списках, починаючи з повісти про Подолію, однаковий порядок розміщення матеріялу, чим вони одрізняються від усіх інших списків, особливо короткого зводу. В останньому порядок такий: 1) повість про Подолію, 2) Похвала Витовту, 3) сказання про боротьбу Свидригайла з Сигизмундом і 4) щорічні записи, утворені в Смоленську та південній Русі. А в списках К і Рум. порядок зовсім инший, ще й з додатковими звітками: 1) повість про Подолію, 2) вставне оповідання про битву на Ворсклі, що його початок взято з запису про напад Витовта на Смоленськ, 3) звітки про бунт у Смоленську, про напад татар на Київ, про голод-мор у Новгороді та инш. городах (і в Москві, чого нема в списках С, У), про затемнення сонця на Благівіщення, про пожежу в Москві та Смоленську, про поставлення Григорія Цамблака на мітрополіта (ці події ті ж самі, що і в сп. С і У, але в иншому порядку й не означені певними датами, а просто про всі події сказано: „того же году“); 4) звітка про напад Дашка Федоровича Острозького на Кам'янець, 5) „Похвала ω великомъ кнѣзи Витовтѣ“, що до неї в одміну списків К і Рум. од списків С і У, увійшла звітка про замір Витовта коронуватися, про з'їзд королів на коронацію, сама „Похвала“ та звітка про смерть Витовта; 6) звітка про бунт у Смоленську та холодну зиму, під загальним оглавом: „ω Жикгимонтѣ, какъ Литву держалъ“; 7) звітка про напад Москви на Литву і поражку Москви од татар.

Не обмежуючися переставленнями матеріялів свого оригіналу, редактор списків К і Рум. іноді инакше викладає перетасовані ним

звістки. Наведім, для прикладу, початок повісти про Подолію в викладах спершу списків С і У (а також і сп. Б), а потім у списках К і Рум.

С (л. 102 об.—103), У (л. 42; а також Б, стор. 35).

Коли *исдръ былъ на Литовскои земли* кн-зь великы **Влгирдъ**. и шед в поле с Литовъскимъ воискомъ побилъ Татаровъ. на Синѣи воде трех братовъ. кн-за **Хочебига**¹⁾. а **Коутлоубоугоу** а **Дмитреа**. а то си три²⁾ браты Татарскыя кн-зи³⁾ **Ѡчичи** и **дѣдчи**. Подолскои земли. а **Ѡ** них завѣдали втамони⁴⁾. а **боскаки** приездяючи **Ѡ** них⁵⁾ оутамонъвъ. имывали ис Подольскои земли дань. а братъ великого кн-за **Влгирдовъ** державъ **Новгороднъ**... со кн-за великого **Влгирдовым** презволениемъ. и с помочию **Литовскиа земли**. пошли в Подолскоую землю и тогды въ Подолскои земли. *не былъ ни шдинъ город. ни деревомъ рубленого. а ни каменемъ боудованого.* и тогды тые кн-жата **Коратовичи** пришли в Подолскоую землю⁶⁾ **Ѡ татаръ** и **боскакомъ** выхода не почали давати и на *первое* нашли собѣ твержю. на рецѣ на **Смотричи**...⁷⁾.

В сп. У. 1) **Хачебета**. 2) а тыи трии. 3) земли... 4) атамани. 5) тыхъ. 6) *и вошли оу приѣзнь со атаманы почали боронити Подольскоую землю.* 7) *тоут* пак себе *нардиди* город **Смотрич**.

К, л. 82 об., Рум., л. 73.

Коли¹⁾ *пак к-зь вѣлыкыи Витовтз поехал з Литвы до великого Луцка* а кн-зь **вѣлыкыи Влькгирдъ** пошол в полѣ з Литовскимъ воискомъ и побилъ Татаровъ (на **Синеи Водѣ**. *оубил* трех братов)²⁾ **Татарских** кн-зен **Хачебеа**³⁾ **Сакоутлоубоуга**⁴⁾ а **Дмитреа**. а тыи три браты Татарские кн-зи. **Ѡчичи** и **дѣдичи** Подолское земли *были*. А завѣдали **Ѡ** них **отаманы**. а приездяючи оув отамановъ дан бирали. с Подолское земли. а брат кн-за **Влгирдовъ** кн-зь **Коратъ** держал **Новгородок**... с кн-за **Влгирдовою** волею⁵⁾. и с помочю пошли оу Подолскѣю землю. а тогды оу Подолскои земли *нтъ было еше ни шднои города моурованаг. а ни дереваног.* и тогды тые кн-жата **Коратовичи**. пришод оу Подолскѣю землю. *И вошли оу приѣзнь со атаманы. и почали ихъ боронити* **Ѡ Татар.** и **дани Татаром** не почали давати. и напервей нашли собѣ **твержицѣ** на рѣце на **Смотричи**. *и тоутъ собѣ город Смотричъ поставили.*

В сп. Рум. 1) Опять отселѣ почнемъ, коли кн-зь **Олгирдъ**... 2) **Нема**. 3) **Хачея**. 4) **Колобуга**. 5) *помочью* и волею.

Цей приклад, ствержуючи нашу думку про нову редакцію в складних зводах, що спірається на старші тексти, разом з тим ще раз підкреслює порівнюючи більше наближення списків К і Рум. до сп. У, ніж до сп. С. Дві вставки з тексту типа У, порівнюючи з сп. С, у даному уривку, а саме—1) „и вошли оу пригазнь со атаманы, почали боронити Подольскоую землю“, і 2) „тоут себе город Смотричь поставили“,—текстуально подібно входять до складу списків К і Рум.

Характерне, далі, наближення списків К і Рум. в однакових звістках про від'їзд кн. Костянтина Корьятовича до угорського короля та смерть його, а також про забиття Юрія волохами. Це місце одріжнює списки К і Рум. від коротких зводів С і У, а також і від повного зводу Б, де знайдемо однакову для них (С, У і Б), але відмінну від списків К і Рум. звістку¹⁾, хоч про одних і тих самих історичних осіб.

Одзначім, нарешті, ще одне спільне в списках К і Рум. місце, а саме однаково зредаговану в них „Похвалу Витовту“, відмінну од списків С і У та схожу з іншими складними зводами, наприклад, з сп. П. До останнього в даному разі сп. Рум. навіть ближчий, ніж до сп. К, який, власне, тотожній з сп. П. Одне місце з „Похвали“ в сп. К є зміненім в сп. Рум. і сп. П, які обидва текстуально-подібно скоротили на $\frac{2}{3}$ докладні оповідання списка К, залишивши з його обсягу лише $\frac{1}{3}$ тексту. Наведім цю паралель, спершу з сп. К, а потім з списків Рум. і П:

Сп. К, л. 86 об.

И коли славныи ге-дрь вѣликии кн-зь Витовтъ. на которюю землю бывал гневен и которюю землю хотѣлъ сказнити. а любо сильных своих воєводъ гдѣ хотѣлъ послати и комѣ коли ѿ тых земель вѣлел к собѣ быти. и они без всяког ѡслоушенства своєи земли пришли к нѣмѣ. и вездѣ емѣ на помоч были гдѣ коли емѣ было надобѣ. и кн-зь вѣликии Витовтъ оу вѣликои

Сп. Рум. (вар. по сп. П).

И былъ князь великій Витовтъ¹⁾ славенъ по всѣмъ землямъ, и много князей и царей служили во дворѣ²⁾ у него. А иньи, приѣздячи, кланялися и просячи себѣ царя и царство Ордынекое.

1) П. сильныи ге-дрь. 2) Нема.

¹⁾ Це місце цікаве зближенням коротких зводів з повним більш, ніж з складними.

славѣ и оу великои чти пребы-
вал. по всим землам ц-рь ѡр-
дынскіи и кн-зи ѡрдынскіє
приѣжчали к вѣликомѣ кн-зю на
слоужбѣ. и просачи собѣ ц-ря на
царство много было ѡрдынских
ц-рей и кн-зей што в дворѣ єго
сложили.

Коли прийняти до уваги загальну тенденцію складних зводів скорочувати докладнішу, до дрібниць, у коротких списках „Похвалу Витовту“ (що помітно вже в сп. К, порівнюючи з списками С і У), то можливо гадати, що короткий виклад у списках Рум. і П є як раз дальша зміна „Похвали“ в складних зводах нашого літопису. Очевидно, сп. К в даному разі є посередником між старішими списками С і У—короткої редакції, та пізнішими списками Рум. і П—складної редакції. Таке скорочення в складних зводах деяких частин короткого зводу, як „Похвала“ й инш., йде поруч з усе більшим поширенням нарису мітичної історії старої Литви, найповнішого вже в повному зводі—сп. Б. Список К і тут являється попередником списків Рум. і П, маючи найкоротший нарис історії старої Литви, поширеної вже в сп. Рум. Що останній залишає позаду себе сп. К, наближуючись більш до повного зводу Б, це очевидно ще з одної характерної для них риси. Сп. Рум. різниться від сп. К (а також і від сп. Є) в іменнях героїв у нарисі старомітичної Литви, збігаючись тут з списками Рач. і Б.

Дальший список складного зводу—П, в 4-х уривках, які не виявляють суцільного викладу, а почасти повторюють один одного: 3-ій уривок відповідає тексту 1-го в звістках з 1445 по 1514 р.р. Сп. П збігається з сп. К і Рум. Він виходить своїм текстом, можливо, з сп. Рум., бо має його нові, порівнюючи з попередніми списками, звістки 7013—15 і 7022 р.р. Лише статтю 7022 р. сп. П викладає повніше, приточуючи нові звістки почасти того ж самого 7022 р., а також і 7023 р., яких нема ще в сп. Рум. Характерна для сп. П риса—пропуск звістки про смоленську подію, а саме про спалення кн. Свидригайлом смоленського м. Герасима. Тут виявилася загальна тенденція складних зводів викидати з короткого зводу, свого оригіналу, не литовські, а саме смоленські звістки, менш цікаві в загально-литовському зводі, ніж у смоленських літописах, що механічно увійшли до короткої редакції західноруського літопису. Пропуском цієї звістки, як і оповіданням про невдалий похід кн.

Свидригайла, сп. П відрізняється від сп. К (л. 88 об.) і Рум. (л. 87), можливо—продовжуючи його потяг до скорочення матеріялу старших текстів. Правда, поруч з цими пропусками попадаються і вставки в сп. П, в одміну від списків К і Рум., хоч і значно менших розмірів. Одна з таких вставок має на меті точніше зазначити час вокняжіння Свидригайла: замість неясної звістки сп. К і Рум.—мѣца шкѣтѣбра на сѣг Якова брата Гнѣя“, в сп. П читаємо: лѣта ^xs деветсот тридцат шмого мѣца шкѣ кѣ (sic!) на ѣтго Апѣла Якова брата Гднѣя по плоти по смерти ж князя великого Витовта. Загалом кажучи, при порівнянні з с. П, список К значно коротший, а сп. Рум. хоч і довший, ніж сп. П, що раніш уривається, але в де-яких спільних для них звістках, що відрізняють їх обох од решти списків, значно доповнюється з тексту сп. П. Таким чином, сп. П можна вважати сліду- ючим за списками К і Рум. посередником між відомими нам текстами західноруського літопису, до нього старішими, після нього пізнішими.

До всіх цих трьох списків К, Рум. і П наближається текст складного зводу Ар. Приклади особливостей його, що відрізняють його від короткого зводу та наближують до складного (наприклад— 1) мітична історія Литви, 2) пропуск смоленських звісток), не можуть бути збільшеними з огляду на велику дефектність сп. Ар.: в ньому вже нема, через раннє уривання тексту, навіть характерної для еволюції текстів „Похвали“ і взагалі всієї частини, починаючи з повісти про Подолію. Правда, невеликий початок останньої—лише коло трьох рядків—відріжняє виклад у сп. Ар. як од коротких зводів, так і від складного сп. К. Порівняймо тексти цього місця по списках, спершу С і У, потім сп. К, нарешті сп. Ар.

С, л. 102 об., і У, л. 42.

Коли гедръ былъ на Литовской земли кн-зь великы Волгирдъ. и шед в поле с Литовскимъ войскомъ побилъ Татаровъ. на Синѣи воде трехъ братовъ. князѣ Хочебита.

К, л. 82 об.

Коли пак кн-зь вѣли- кыи Витовтъ поехал з Литвы до великого Луцка а кн-зь вѣликии Волгирдъ пошол в полѣ з Литовскимъ войскомъ и побилъ Татаровъ на синей Водѣ. оубилъ трехъ братовъ Татарскихъ кн-зеи Хачеба.

Ар, л. 73 об.

Опѣтъ ¹⁾ вселе почнемъ, коли князъ Волгирдъ пошол оу поле з Литовскимъ войскомъ. і побилъ Татаровъ *Татарскихъ кн-зеи, Качеба* ²⁾...

Ар. виявляє тут скорочення К, поширюючого виклад С, У. Разом з Рум., Ар. відходить од К, самостійно перероблюючи початок оповідання, а саме викидаючи перероблений у сп. К з короткого зводу перший вираз і відкидаючи далі спільну в списках С, У і К дрібницю: „на Синѣи водѣ (К—оубиль) трех братов“... Наближення Ар. до Рум. і відступання їх від К можна вказати ще в епізоді про Бируту, якого немає в К, також як і в короткім зводі, але його вставлено в Ар. і Рум. при оповіданні про розділ Гедиміном своєї держави на уділи, чим, власне, в списках короткої редакції почато литовські події, які продовжують стародавню-мітичну історію Литви в складнім та повнім зводах. Нарешті, крім 2—3 дрібних вставок і пропусків у Ар., що спільні з Рум. і одділяють їх від К, закримітимо непогодження їх у назвах стародавніх героїв.

Таким чином, визначаються немов би дві паралельних вітки-групи складних списків: представником першої являється К, а головою другої—Рум., до якого прилягають П і Ар., як і *сп. Тіхонравова*. Правда, С. П. Розанов, у передмові до XXII т. П. С. Р. Л. (стор. VII), вказав, що „текстъ этой хроники представляетъ вариантъ къ напечатанному въ XVII т. П. С. Р. Л. 1) по сп. Красинскаго, стр. 227—233 (кончая словами: „сынъ его Куковойта сълъ на великомъ князствѣ Литовскомъ и Жмоитскомъ“) и 2) сп. Археолог. Общ., стр. 261—264; 274—278 и 279—281“.

Зроблене нами, незалежно від цієї вказівки, порівняння нового списку з названими двома текстами, дійсно, стверджує повідомлення д. Розанова. Сп. Тіхонравова, таким чином, являється новим представником середньої або так званої складної, цеб-то другої з трьох редакцій західноруського літопису¹⁾. Не обмежуючись цією загальною вказівкою, визнаємо корисним розглянути ближче взаємовідношення споріднених списків, з метою точніше виділити значіння сп. Тіхонравова.

Порівнюючи початок Литовської Хроніки по списку Тіхонравова, з одного боку, і сп. Красинського—з другого, легко закримітити де-які різниці між ними, навіть значніші, ніж між сп. Тіх. і, напр., Рум. Подаємо приклади:

Сп. Тіх.	Сп. Рум.	Сп. К.
1) л. 329 откупления <i>родѣ</i>	л. 12 откупления <i>рода</i>	л. 64 откупения <i>рожаю</i>

¹⁾ Див. мою брошюру „О Западнорусскихъ Лѣтописяхъ“. К. 1915.

Сп. Тіх.	Сп. Рум.	Сп. К.
2) л. 329 комуждо по дѣломъ.	л. 12 об. комѣждо по дѣломъ.	л. 64 комуждо подлугъ заслуги его.
3) л. 329 С Китаврѹсъ Девенпрункъ а с Колюмновъ Препора з Русинъ...	л. 14 с Китаврѹсъ Девенпрункъ а с Колюмнѹвъ Прешпор а з Русинъ...	л. 64 об. Китоврасы Колюмны Рожи Оургы.
4) л. 329 об. и мешкали без пана. О княжати Боркѹ и братѣ его Кѹнасе. По малых часѣх умре брат его котори мешкалъ на Юрборкѹ.	л. 14 и мешкали без пана. О княжати Борку и о брате его Куносе. По малых часѣх умре братъ его котори мешкал на Юрборку.	л. 65 об. и мешкали без пана. и навратившия воспакъ. По малых часех брат его Боркѣ котори мешкал на Юрборкѹ вмер.
5) л. 330 горностаевъ и иных.	л. 15 горностаевинных.	л. 65 горностаевъ <i>ла-сницъ</i> и иных.
6) и назвали тую землю Жомоить. Ѡ княжати Пелемоне и о трех сынохъ его. Князь Пелемонъ вродил.	л. 15 и назвали тую землю Жомоитью. О княжати Палемоне и о трех сынѣхъ его. Князь Палемонъ уродил.	л. 65 и назвали тоую землю словенскимъ языкомъ побережная земля. а Литовскимъ языкомъ назвали Жемоитская земля. а потомъ вышереченое княже Палемонъ вродил.
7) л. 331 об. князь Борысь с тою женою мѣлъ сына Роговолода, названного Василя. и по немъ начнетъ княжѣти сынъ его Василей у Полоцку. а самъ умре. а князь Василей княжѣвъ в Полоцкѹ мѣлъ сына Глѣба...	л. 22 князь Борис с тою женою имѣлъ сына Роговолода названого Василемъ и по немъ начне княжити сынъ его Василей, в Полоцку, а самъ умре, и князь Василей княжачи на Полоцку имѣвъ сына Глѣба...	з. 68 князь Борис с тою женою мелъ двое детей, сына Глѣба а дочкою Парасковгю. и самъ оумре а по себе на Полоцку зоставит сына Глѣба.

При ясній схожості всіх трьох текстів видно все ж таки, що більша близькість, безперечно, між сп. Тіх. і Рум., а сп. К від них одступає.

В тому ж і далі переконують ще й такі спостереження. Заголовки, спільні в сп. Тіх. з сп. Рум., відсутні в сп. Крас. (пор. Тіх., л. 329 об., 330, 331; сп. Рум., стор. 241, 242, 243, 245; але в сп. Крас., 227—233, ані одного заголовка).

Але ще рішучіше відрізняють перші два від останнього ймення стародавніх литовських князів: у перших—Кернус, Монтвіл, Ердвіл, Вікгент; в останньому їм відповідають: Немонос, Кунос, Скирмонт і др.

Таким чином, твердження Розанова, що текст Хроніки (литовської) являє варіант до надрукованого в XVII т. П. С. Р. Л. по сп. Красінського, при докладності його взагалі, могло б, бути точнішим у відношенні саме до списку Румянцівського. Це дає нам підставу віднести новонайдений текст не до першої групи другої редакції західноруського літопису, на чолі зі сп. К., але до другої її групи, на чолі зі сп. Рум., куди віднесено нами¹⁾ і список Археологічний. З останнім як раз збігається сп. Тіх. своїм продовженням, л.л. 332—335.

Дальшим, як здається, продовжуванням цих списків, точніше розвитком їх, являються останні з відомих нам два списки складного змісту західноруського літопису—*Рач.* і *Є.* Перший більш підходить до Рум., ніж до К., і йменнями героїв стародавньої Литви, і епізодом про Вируту, якого немає в К., і де-якими дрібними вставками, спільними тільки для Рум. та Рач. (пор. Рач., стор. 249, і Рум., л. 52 об.). Місцями Рач. немов би злегка перероблює шаблонний у попередніх списках літописний матеріал, частіше копіюючи його та складаючи з 2-х списків щось середнє. Візьмім, напр., початок оповідання „о Подольской земли“. Перед складачем Рач., мабуть, було два тексти про Поділля, на зразок К і Рум. (див. 60 стор.). Читаючи в К ім'я Витовта, що виїхав до Луцька, поруч з іменням Ольгерда, що пішов проти татар, автор Рач. переплутав ці ймення і, користуючись з редакції цього місця в сп. Рум., копіює так: „Коли Витовтъ (зам. Олгирдъ) пошел Ѹ поле з Литовъским войском и побил татар и кн-зєи Татарскихъ, на има Хачега“... Таку ж копіювання являє виклад у Рач. „Похвали“ з списків К і Рум.

К, л. 85 об.

Рум.

Рач., стор. 266.

Варіанти.

Кн-зь вѣликии Витовтъ держал вѣликое кн-женѣ Литовское и РѸское и иныи многии

великое княжество...
иное земли много...

(проп. великое) княз-ство... иныѣ многии земли...

¹⁾ Пор. нашу брошюру, op. cit., стор. 23.

К.	Рум.	Варіанти.	Рач.
земли. и мѣшкаючи ѣмѸ оу великом Лоуц- кѸ. и хотѣл был на себе корѸнѸ взложити и ѣго неприатели По- лаки не переѸстили ѣму корѸны. и тогда призвалъ к собѣ корола Польского Вла- дислава цесара Рим- ского с цѣсаревю. Мос- ковского вѣликог кн- за Василя Василѣвича.	мешкаючи... не переѸстили корѸны. тогда... короля Польског... і великого князя Ва- силья Васильевича.	емѸ емѸ короля Польског... короля Польског	будучи... не допустили коруны взложити, в тот час Витовтѣ... короля Польског и цесара Рым- ског... и великог кн-за Ва- силья Московског зата своѣго.

Так само й далі. Ясно, що Рач., користуючись з де-кількох списків, компілюючи їх, був найближчим до Рум. Іноді він одверто про це заявляє сам. Так, напр., називаючи синів Монвіла Немоносом і Скирмунтом, згідно з Рум., Ар. і Б, він тут додає: „а въ иншихъ тыхъ же называ Викента і Ердивила“, маючи на увазі, мабуть, сп. типу К, а може й згідний з ним у цьому список типу Є, мабуть пізнішого, ніж Рач. В другім місці¹⁾, після звістки про смерть Рингольта „безъ плоду“, Рач. прибавляє, правда, разом з Рум. (л. 28 об.) і Ар. (л. 46 об.): „а иные поведают рекучы бы тот Рынколт пришедшы з оног побоища до Новагородка и был Ѹ Новогородцы, и аковы мѣлѣ Ѹродити трехъ сынов и оставит по себѣ на великом княжени Новгородскомъ именемъ Воишвилака, ино далее ѡ том Воишвилаку не пишеть“. Підкреслений вираз являється вставкою Рач. в тексті Рум. і Ар., що свідчить своєю гадано-умовною формою про критичне відношення автора Рач. до нехитро складеного в Рум. і Ар. матеріалу. Компілюючи, таким чином, матеріал де-кількох попередніх списків, Рач. доповнює їх низкою вставок про події XV і XVI в.в. (Звістки 6912, 6936, 6938, 1432, 1434, 1447 р.р., далі 1482, 1492, 1483, 1506 — 1508, 1514, 1545, 1547 і 1548 р.р.), користуючись для цього почасти з матеріалу коротких зводів С (л. 57 об.) і Н (л. 58 об.)²⁾, почасти зі звісток Рум. (напр., 1506,

¹⁾ Стор. 34 в П. С. Р. Л., т. XVII.

²⁾ Смоленські звістки, опущені в попередніх складних зводах.

1507 і 1514 р.р.), але поширюючи їх новими матеріялами. Так, напр., коротка звістка Рум. за 1506 р., — „король Александръ умеръ“ — поширюється в Рач. в докладне оповідання про лікаря Балинського, який своїми ліками, „яко нѣкоторые разумѣли“¹⁾, згіршив здоров'я короля. Докладніше оповідання Рум. — „въ лѣто 7022“ (1514 р.) — про поразку Москви Литвою під Оршею ще більш поширюється в сп. Рач., з вказівкою, між иншим, на звістки „в кроиницѣ польскои“ (ст. 281). Польські хроніки з'являються вперше в Рач. новим джерелом для литовського літопису. Ще в звістках 1508 і 1512 р.р. писар сп. Рач. не раз покликається на них, кажучи, напр., про кількість приятелів князя Михайла Глинського, які вийшли назад з Москви в Литву — „которыхъ прятелей князя Михаила Глинскаго, яко въ кроинникахъ польскихъ пишеть о двѣсте назадъ до короля з Москвы повтекало“ (стр. 279)²⁾, — або малюючи характер Варвари, дружини Сигизмунда-Августа, „в которой пишут кроиникарѣ“ (стр. 280), — чи, нарешті, визначаючи кількість татар, яких було вбито литвинами 1512 р., в 24.000... „яко пишутъ кроиникаре“ (ibid).

Багато спільного з сп. Рач. є в сп. Є, найпізнішому з усіх складних зводів (1690 р.) і, мабуть, найскладнішому з них. Стародавня історія (мітична) Литви користується для своїх героїв у Є з тих же імень, що і К, в одміну від Рум., Ар., Рач.; але поділення матеріялу заголовками зроблено за Рум. і Рач., хоч і не точно (до одного заголовка Рум. і Рач. прибавлено — „и о взятіи града Києва“, чого немає ні в одному списку; де-які заголовки Рум. і Рач. опущені в Є). Далі, в цій же частині, згідно з К і в відміну од Рум., Ар. і Рач., викладається звістки про княгинію Кгиргуса і про Мингайлу (л. 447 об.).

Наведемо для порівняння це місце, спочатку в подібній редакції К (об. 67) і Є, а після в інших сп. Рум. (л. 20) і Рач. (стор. 229).

Е, стор. 447 об. О княжатах Жемоитцких Немоносе і о Скирмонте¹⁾.

*Княжачи*²⁾ великому князю Немоносу в Жемоитцкой землі а

О князи Викенте и о князи Ердивиле¹⁾.

Пануючы великому князю Викенту в Жемоитской земли, а

Вар. з К: ¹⁾ Заголовок нема.

Рач. ¹⁾ Заголовок нема.

²⁾ пануючы.

¹⁾ Цей вираз також свідчить про об'єктивно-критичне відношення автора Рач. до поданого матеріялу.

²⁾ У Стрийковського (II, 351): „dwieście ich nazad przyszło“. Пор. Ів. Тихоміров—Ж. М. Н. Пр., 1901 р., № 3, стор. 24.

Скирмонту в Новѣгородѣ и на тѣх³⁾ вишереченныхъ городѣхъ и умре в покою а князь великий Немонос начат по нем княжити (sic!) на Жемонти и умре в покою⁴⁾ и по нем начат княжити Кирус князь Литовский который вышел с Китаврус обѣма тѣми кн-жни⁵⁾ и Литвою и Жемонтью а Мингаило⁶⁾ кн-зя Скирмонтовъ с-нѣ начат княжити⁷⁾ на Новѣгородѣ и на всѣхъ тѣхъ вишереченныхъ⁸⁾ городѣхъ:

3) а в тых. 4) Замісць підкресленихъ слів: „и за тым оумре великый к-зь Немонос...“ 5) княженъ. 6) а Скирмонт. 7) Нема слів: кн-зя Скирмонтовъ с-нѣ начатъ княжити“. 8) на многихъ Рускихъ городехъ

Ердвилу вѣ Новѣ-Городцы и в тѣхъ²⁾ вишереченныхъ³⁾ городехъ, и за тѣмъ⁴⁾ умре князь великий Викентъ, — и по немъ начнетъ княжити Живинбуй⁵⁾, князь Литовский, обѣма тѣми княжени Литвою, и Жемонтию, а *Ердвилъ* на Новѣгородцы и на всѣхъ тѣхъ вишереченныхъ⁶⁾ городехъ рускихъ; и много лѣтъ княживши Ердвилъ на тѣхъ городѣхъ, и умре, и по немъ начнетъ княжити сынъ его, Мингаило.

2) иншихъ. 3) Нема. 4) потом. 5) прибавлено: с Китаврусу. 6) Нема.

Як видно, є тієї ж самої редакції, що і К, хоч і компілює тут матеріял ріжнихъ списків, користуючись іменнями К, але виставляючи заголовки подібно до Рум., ґрунтуючись на викладі К, але місцями ориґінально змінюючи його.

У сп. є мається ще одно місце, яке наближує його до К і віддаляє від останніхъ списків. Це спільний з К пропуск в є повідомлення про дітей Ринкгольта, яке мається в Рум. (л. 28 об.), Ар. (л. 46 об.) і Рач. (стор. 234). Разом з цим інші характерні місця є одріжнюють його від К, наближуючи до останніхъ складнихъ текстів. Такий, напр., епізод про Биругу, який мається в є і відсутній тільки в К. Нарешті, в першій частині є про доісторичну Литву одзначимо ще два ориґінальні місця В порівнянні з іншими списками: 1) пропуск оповідання про поразку Кведиміномъ руськихъ під Білим-Городом (л. 466 об.)¹⁾ і 2) пропуск оповідання про Пояту (л. 446)²⁾. Що до другої частини є, цеб-то хроніки про історичну Литву, то тут є найближчий до Рач., найчастіше в загальному збігаючись з ним, іноді *тільки* з ним, як, напр., у звістці 1377 р. про часи смерти Олґирда і кількість років князю-

1) Пор. Рум., л. 42, Рач., стор. 242, Ар., л. 55.

2) Пор. К (66 об.), Рум. (17—18), Рач. (стр. 228). В цьому місці і у В також пропуск.

вання його (стор. 477), далі в звістці 6912 р., 1447 р., в де-яких вставках. „Похвала Витовту“ в Є зредагована, як у Рач., але иноді Є наче-б то скорочує Рач., відкидаючи де-які подробиці¹⁾, а також цілу низку звісток 1519 р. (про поразку Поляками волохів), 1520 (війна татар з Литвою), 1512 (поражка татар Литвою і Польщею) і др., навіяних польськими хроніками. В дальших звістках (1517, 1526—1529, 1534—6 р.р.) Є не згоджується з Рач., або застаючись зовсім оригінальним, або користуючись з матеріялу польських хронік Стрийковського та Більського. Цей вплив польських хронік на Є, так само як і на Рач., виділяє ці два списки з ряду всіх інших, крім Б, наближуючи їх до цього останнього. Крім того, сп. Є підходить до Б ще і подібним до нього викладом де-яких центральних частин свого оповідання. Так, напр., перелічення синів Ольгерда, яке мається і в Рач., більш схоже в Є з Б.

Рач (стр. 247): **У** великого кн-зя **У**лькгирда сынов было дванадцать **У** первое жоны пать а **У** другое Твераньки сем, а то суть имена их, Анъдреи Дмитреи Костантии Володимер Оедор Корыбутъ Скрыгаило **И**акгеило Корыгаило Лукгвени **Ш**витрыгаило.

Е (л. 473 об.) и Б (въ вариантахъ, стор. 42) сынов же было у великог кн-зя Олкгирда двенатцат то сут с-нове его с тою женою что по-нял¹⁾ кн-зя Витебского с коєю Витепскъ взял имѣл семъ²⁾ с-новъ цервои Владимир иже удѣл имѣл Киев другой кн-зь Иван Жедевичъ³⁾ иже имѣл Подолекую землю третні кн-зь Семен Лыквенный удѣл его⁴⁾ Трубочекъ пятыи Костявтинъ удѣль ег Чернигов і Чертърызскость⁵⁾ шестои с-нъ его Нушко⁶⁾ Оедор удѣлъ его Любомль. По см-рти ж великие кн-гни Анны понялъ кн-зь великий Олкгирдъ доч

Б. 1) u Kniazia. 2) Szest. 3) Żedewid.

4) Mctystawł. Czetwertý Wingolt Andrey udel jeho. 5) Czartoryiesk. 6) Sanguszko.

Є = кн-зя великаг Тверскаго княжну Уляну Юрьевну²⁾ имѣл с нею шестъ с-новъ старѣйші Якгаило³⁾ другои Скригаило третей Швитри-

1) Пор. Рач., стр 279, і Е, л. 517.

2) Зам. княжну Уляну Юрьевну = Олјевну. — 3) Приб. Władysław.

гайлw четвертї Корибодръ¹⁾ пятаї кн-зь Дмитрей Корецкїи шестїи кн-зь Василен.

Перелічення синів Кестутія, відсутнє в Рач. (стор. 247), достотно схоже в Є і в Б.

Таким чином, два останні з складних зводів, Рач. і Є, як пізніші з них, являються перехідними від складних до повного зводу Б. Взагалі ці списки тотожні з К, Рум., Ар. і П, прилягаючи до них у першій частині, в нарисі доісторичної Литви, Є—до першої вітки складних списків, напр., К, а Рач.—до другої, особливо представника її—Рум.; в нарисі історичної Литви вони показуються найскладнішими, компілюючи нерідко де-кільки попередніх їм складних списків, іноді представників обох віток їх К та Рум., а місцями користуючись з свіжого матеріялу польських хронік, особливо Є, деколи поділяючи цю працю з повним зводом Б, навіть в однаковім викладі.

Останній з відомих нам 14 списків західноруського літопису, *список Биховця*, найскладніший по змісту і найповніший по матеріялу. Закінчуючи собою розвиток тексту в складних зводах, сп. Б найближчий з них до останніх двох списків Рач. і Є: він, подібно Рач. і Є, компілює попередні тексти літопису, а також користується з польських хронік, лише значно більш, ніж Рач. і Є. Так, наприклад, нарис доісторичної Литви, при найбільшому наближенні тут сп. Б до списків Рач. і Є, користуючися йменнями давніх героїв по сп. Рач., в сп. Б значно повніший від обох цих списків, бо дуже багато тут запозичень і як раз великих, з нових джерел, невідомих усім іншим спискам коротких і складних зводів. Ці джерела це, з одного боку, польські, близькі до хроніки М. Стрийковського, з другого боку—староруські, головним чином галицько-волинський літопис. Скориставшись цілком з нових для нашого літопису матеріялів, сп. Б продовжує оповідання далі, поширюючи коротший у попередніх списках нарис про давні часи Литви. Цим сп. Б доповнює складні зводи. Коли сп. К уривається на переказі про синів Романа, а списки Рум., Є і Рач., поширюючи звістки списку К, між иншим про закінчення роду Палемона зі смертю Ринкголта „безъ плода“, доповнюють сп. К покликанням на те, що „иные повѣствуютъ“ про синів Ринкголта, то сп. Б дає нам і саме оповідання про нащадків Ринкголта, про сина його Миндовга, а також про внука його Войшелга. Тільки смертю Войшелга закінчується в сп. Б род Палемона²⁾. Ці звістки списком Б запозичено з галицько-

¹⁾ Korbut.

²⁾ у tyt sia dokonal rod kniazaty Rymaskoho Polemona. Ці слова в попередніх списках віднесено до смерти Ринкголта.

волинського літопису по Іпатському списку; про це свідчить текстуальна залежність між ними, наприклад, у звістці про вигнання Миндовгом литовських князів:

Іпатськ. сп. (стор. 541, вид. 1871 р.)

Въ то же лѣто изгна Миндогъ сыновца своего Тевтеила и Едивила, пославшю ему на войну ею съ вуемъ своимъ со. Выконтомъ, на Русь, воевать ко Смоленську, и рече: „што хто приемень, собѣ деръжитъ враждою“: бо за ворожьство с ними Литву заня; поимана бѣ вся земля Литовская...

Сп. Б (стор. 12).

W toż leto izhna Mindowh synowca swojeho Tewtywiła, i Erdywidu pošťawszemu na wojnu ich so Wikontom na Ruś wojewaty ko Smolensku, y recze, kto czto poumet sobie da oderżyt braniu za brań, a s nimi, y Litwu...

Далі ще точніший виклад про те ж саме в обох пам'ятках, а також про Войшелга, вбивство Товтивіла й Тройнати (пор. Іпат. 567—9), про вступ Войшелга вдруге до монастиря, про вбивство його (стор. 573). Текстуальна залежність сп. Б від Іпатського тексту не викликає ніяких сумнівів. Лише сп. Б почасти скорочує свій оригінал, наприклад, в оповіданні про князювання Войшелга¹⁾, та пропускає де-які події, наприклад, уривок про вбивство Миндовга і про де-які події при ньому (сп. Б, стор. 15—16—Іпат., стор. 543—567). Далше оповідання про князювання Гедиміна, з додатком нових звісток про Витеня, утворюючи звязок між початковою добою доісторичної Литви та добою боротьби Ягайла з Кейстутом, викладено в сп. Б по текстах попередніх списків нашого літопису. Цей виклад наближується місцями до сп. К (пор. сп. К, л. 70, і сп. Б, стор. 18: и пановѣ жалуючи—в обох, а в сп. Рач: по смерти Рынгголтове панове жалуючи), іноді до сп. Рач., наприклад, в епізоді про Бируту, жінку Кейстута; цього епізоду зовсім нема в сп. К, а в списку Б його викладено ближче до сп. Рач. і Рум., ніж до сп. Є. Наведемо паралельно це місце:

Рач. (стор. 246) і Б (стор. 32), Рум. (л. 47 об.—48).

И *пануючы* Кестутю на Троцэх и на Жомоити и слышал дѣвку

Є (л. 471—об. 471).

И *исдрѣствующу* Кестутю на Троцех і на Жемоити и слышал дв-цу на *Полже* именем

1) Пор сп. Б, стор. 17, і Іпат. літоп., стор. 569 і далі.

на *Полоньдзе* іменемъ *Бируту*, *котората же* дѣвка Богом своим подлуг *ѡбычаю* поганского *пошлюбила чистоту*¹⁾ *ховати*, и сама была хвалена *ѡ* людеи за *богиню*.

Борюту уже та дв-ца Б-гом своим по обычаю поганскому *объщалася чистоту хранити* и сама была хвалена от людей за богиню.

1) *Czystość*.

Далі, одначе, сп. Б збігається лише в одному оповіданні з сп. Є, відступаючи від усіх інших. Повідомляючи по сп. Є про змову Ольгерда та Кейстута проти *Евнудія*, чого нема ні в одному з інших текстів, сп. Б текстуально близький до сп. Є (пор. стор 33—34 списку Б і сп. Є, л. 472, з сп. Рач., стор. 256—7, сп. Рум., л. 49). При копіюванні текста, подібного до сп. Є, сп. Б иноді утворює, механічно переписуючи, безглузді помилки, наприклад: 1) замість смовившися меж *Ѹ* собою, *срокъ* учинили—змовивши меж *Ѹ* собою *рок* вчинили; 2) замість *Евнудии*... въ ноги озяб—w poszy oziab... Остання помилка в сп. Б е щільною з сп. Є, в одміну від решти списків, що особливо підкреслює генетичний звязок сп. Б з сп. Є.

Після цього сп. Б знову відступає в порядку свого викладу від тексту в усіх списках, наближаючися в викладі низки оповідань найбільш до списків С і У. Таким є оповідання про похід Ольгерда на татар, що є текстуально-подібне до списків С і У, короткої редакції, а зовсім не складної, як раніш, наприклад, у списках К і Рум.¹⁾ (див. вище, стор. 53—54 і 60), за виключенням першої, початкової фрази: ...1351 hod kniaz wielki Olgerd, sobrawszysia so silami swoimi, Litowskimi... Текст оповідання про заснування Подолі братами Корьятовичами, про війну Ольгерда з Федором Корьятовичем теж цілком подібний до сп. С (л. 104 об.).²⁾ Дальші оповідання в сп. Б оригінальні: 1) про віленського воєводу Гастольда, що перший заснував в м. Вільні римсько-католицький французький монастир, 2) про вбивство віленськими мешканцями французьких ченців. Але тут як раз знову помічається збіг сп. Б з сп. Є, з одного боку, і з польською хронікою Стрийковського, з другого. Народньо-поетичний переказ про похід Ольгерда на Москву³⁾ повторю-

1) Правда, докладне оповідання в сп. Б про князування Ольгерда оригінальне. Його немає і в коротких зводах С, У і в складних К, Рум. та инш.

2) Але в сп. Б віднесено ці події до часів не Витовта, як у списках С, У, К, Рум. і инш., а Ольгерда. Також і оповідання про завоювання Подолі, докладніше в сп. Б разом з списками С і У, ніж у складних списках К, Рум.

3) Тіхоміров помилково вважав його оригінальним (пор. стор. 34).

ється в сп. Б згідно з сп. Є, іноді текстуально, а іноді поширюючи текст сп. Є, наприклад, в перелічуванні подарунків Москви Ольгердові, чого нема в сп. Є. В даному разі з сп. Б збігається ще тільки Стрийковський (Хроніка, II т., розділ 10); повнотою матеріялу останній найближчий до сп. Б.

Далі, перелічування дітей Ольгерда та Кейстута¹⁾, спільне в списках Б і Є, значно одріжнюється від сп. Рач., як зазначено вище. Зазначення року смерті Ольгерда сп. Б має тільки разом з списками Рач. і Є. Потім сп. Б ухиляється від сп. Рач. і Є, знову збігаючися з текстом короткої редакції, особливо сп. С, а саме в оповіданнях: 1) про захоплення у вязницю Ягайлом Витовта з його жінкою у Крєві та про побіг його, але з вставкою, близькою²⁾ до Стрийковського, 2) про напад Ягайла на Польщу та спалення Завихвостя й Опатова (можливо—народній переказ), 3) про напад Витовта на Вільну (близько до сп. С), 4) про шлюб Софії з московським князем Василієм Дмитровичем. Після цього текст сп. Б збігається з сп. У (л. 23 об.—28 об.), при відсутности цього місця в сп. С (л. 100); тут навіть в сп. Б заховується суб'єктивна особливість короткої редакції в цьому характерному виразі: *Muze na przedniei wozwratumsia* (стор. 61=сп. У, л. 24 об.)³⁾. Тут також є в Б вставка, що наближає сп. Б лише до тексту Стрийковського (Хрон., II, 86). Дальше спільне споріднення сп. Б з сп. У розбивається пропуском в сп. Б смоленських подій (стор. 67=сп. У, л. 33 об.—35), після чого вміщено низку оригінальних оповідань (л.л. 69—89), лише з де-якими паралелями до них в Стрийковського. Описуючи боротьбу Свидригайла з Сигизмундом, сп. Б знову звертається до коротких списків типа С і Н; з них користується він і в оповіданнях про походи Свидригайла на Литву, маючи вставку—повідомлення про Жигимонта та инц., з наближенням тут до Стрийковського. Далі сп. Б ще раз користується з старшої редакції, а саме з списку типа С, в оповіданні про воеводство в м. Смоленську пана Андрія Соковича та про бунт проти нього смольнян⁴⁾. І тут маємо вставку про участь у смоленському бунті кн. Казимира, взагалі про жомойтські справи: джерело для сп. Б в цьому не короткі зводи, а текст, подібний до Стрийковського. Нарешті, текст сп. Б (л. 107—108) збі-

1) Пор. думку *Тихомірова*, цілком безпідставну, про відсутність цього в інших списках.

2) Наближення це, правда, лише по змісту, а не текстуально.

3) В оповіданні про отруєння Скургайла сп. Б заховує навіть частину суб'єктивної замітки в коротких зводах С. У: *азъ ж того не свемъ, зане ж бехъ тогда млад, но неции мовіать*—у так некоторуі мовіат; цей вираз цілком викинутий в К, Рум. та інших списках складної редакції.

4) Сп. Б (стор. 104—105) тут текстуально збігається з сп. С (л. 80 об.—81 об.).

гається в останній раз з сп. С (л. 84) в повідомленні про бійку Казимира з Москвою. Решта тексту наприкінці сп. Б почасти цілком оригінальна, почасти близька до Стрийковського, В цьому тексті виділяються такі оповідання: 1) про боротьбу Казимира з тевтонами, з Георгієм Подібрадом, 2) про бійку під Дубровною, 3) про суперечки Свидригайла з Ягайлом, 4) про вбивство Сигизмунда і 5) про боротьбу Михайла Сигизмундовича з Казимиром. Крім оповідань, маємо тут і щорічні записи. Серед джерел тих і других є спільні з Стрийковським, що користувався з 12-бох староруських літописів (Хрон., II, стор. 232).

З цього огляду різних паралелів та наближень ясно, що сп. Б використав багато нового матеріалу з найрізноманітніших джерел. Автор, точніше редактор тексту Б, на всьому протязі своїх нарисів має перед очима де-кільки списків, подібних майже до всіх відомих нам типічних списків західноруського літопису. Він користується з них у різній мірі, з огляду на ступінь повноти їх та оригінальності. Прогалини їх доповнювались з інших, сторонніх джерел. Для нарису старої мітичної Литви, особливо не задовольняючися тут неповнотою складних зводів (хоч і використовує немов би усі списки, починаючи з сп. типу К, найчастіше повніші списки Рач.¹⁾ і Є, найближче до Є), Б поширює їх матеріал новими джерелами, спільними з Хронікою Стрийковського. Крім того, сп. Б значно продовжує оповідання складних зводів, запозичуючи безпосередньо з галицько-волинського літопису, очевидно, з Іпатського тексту. Переходячи потім до литовських подій, що оповідаються в старшій, короткій редакції західноруського літопису, сп. Б залишає на боці другу, складну редакцію, з огляду на скорочення нею матеріалу старшої редакції, і звертається безпосередньо до повніших і докладніших тут оповідань старших текстів, переважно списку С, а пропуски його заповнює вставками за списком типа У. Де-які прогалини обох представників короткої редакції сп. Б заповнює новими матеріалами, докладно розповідаючи про князювання Ольгерда, що про його управління нічого не говорять старші списки С і У. При цьому нова редакція в сп. Б виявилася ще і в переставленню подій—перенесенні багатьох фактів з доби Витовта до часів Ольгерда. Тут особливо яскраво виявилася різниця усіх трьох редакцій західноруського літопису. Наближаючися в нарисі Литви й Західної Русі останньої чверти XIV в. і першої половини XV в.

¹⁾ В іменах героїв старої мітичної Литви сп. Б збігається з сп. Рач., а не сп. Є.

до короткої редакції, з запозиченням часто тексту типа С і У, сп. Б значно відрізняється від складної редакції, разом з тим також доповнюючи і значно перероблюючи її першу. Одначе, перероблюючи старшу редакцію, сп. Б не обійшовся без допомоги де-яких списків складної редакції; він, правда, скористався переважно тими з них, що відходять від більш ранніх представників цієї редакції, списків К і Рум.; найближчим він є як раз до списків Рач. і Є. Характерно, що вже ці останні вперше вживають той же привіччя широкої компіляції попередніх списків і запозичення з сторонніх джерел, особливо польських. Ця риса, що виділяє списки Рач. і Є з усіх попередніх, є разом з тим спільною в них з сп. Б, що не тільки завоює собі її, але й розвиває її до найвищого ступеня.

Таким чином, рішуче компілятивне перетворення попередніх списків короткого й складного зводів нашого літопису та запозичення матеріалу з польських хронік і південноруського літопису, а через те й найбільша повнота матеріалу,—ось характерні особливості сп. Б. Вони то й утворюють з сп. Б *третю, повну редакцію західноруських літописів*, відмінну як од першої, короткої, характерної багатством смоленських звісток і відсутністю мітичної історії стародавньої Литви, так і од другої, складної, що вже має початково-мітичну історію Литви й скорочує смоленські звістки першої редакції.

Встановивши взаємовідношення усіх списків західноруського літопису, шляхом порівняння їх між собою, ми знайшли три різних редакцій цього літопису — коротку, складну й повну. Взаємовідношення цих останніх цікаве для вияснення двох важливих питань: 1) *про старшинство редакцій* і 2) *про їхню якість*.

Старшинство редакцій найлегше виявити порівнявши їхню лексику. При викладі тих самих подій усі три редакції далеко не завжди користаються з тієї ж самої лексики: очевидно, пізніші редакції вважають де-які слова в своїй оригіналі западто застарілими, а через не замінують їх сучасними їм словами й виразами. В складній редакції КРум.¹⁾ зустрічаються слова, очевидно, пізнішого походження, яких ще не було в редакції С У. Поновлюється в ній також і морфологія. Наведемо приклад:

1) СУ. на мироу много *зла сотворишиа* хрѣтянемъ не ч-лвѣчески и ни хр-танскыи моучи-

КРум. и захавшиа мног *милого*¹⁾ хрѣтяномъ *оучинили*. нѣ по хрѣстьянскыи а ни по ч-лвче-

¹⁾ П. Рум., Рач. Елика.

¹⁾ Назвемо складну редакцію скорочено КРум., по головних списках, а коротку СУ і повну В.

ша²⁾ хрстань²⁾). иже ни в поганых *ратех* то не слышах таковых моукъ моучаще хр-стань. сбирахоу и запирахоу во избях и зажигахоу. а другии велики храмы. *Очены*⁴⁾ подимахоу и плѣнниковъ под стены кладахоу главами и *зажигахоу* а инымъ *жены* и дѣти. на колѣ тыкахоу. а иных моукъ над хр-стань. их же скаредно³⁾ не писахомъ (С.—96, л. Б. 55, У, л. 15).

скии *мѣчили* люди⁴⁾). а ни мѣжи поганских *воинах* таких моук нѣ было. *мѣчили* люди немлство. имаючи и запираючи оув избях. и зажигагли. *избы* з людми. а иншии люди под стеноу головами клали. *ланцухи*⁵⁾ вѣликими поднимаючи хоромы и з заду люди *жгли*, а иныя *женок* и моужиков и *дѣток* малых на колѣ тыкали а иных моук нѣ мочи⁶⁾ выписати (К, л. 78, Рум., 62, Рач., 254, Є, 487).

2) У. нема.

3) У. грозы ради...

4) Рум., Рач., Є слід. слів нема.

5) Є. Чепми, Рум. Рач. ланцуги.

6) П. не могучи. Рач. не могли.

Очевидно, мова другої редакції значно пізніша, ніж першої як по всьому складу, так і по формах. „Ланцуги“—пізніше слово, що замінило собою старіше „щепы“. Новина також почувається в словах: „воинахъ“ (замінило собою старовинне „ратех“), „лихо“ зам. „зло“, „жгли“ зам. „зажигали“, „женокъ“ і „дѣтокъ“ зам. „жены“ і „дѣти“, „учинили“ зам. „сотворили“⁵⁾ і инш.

Отже можна гадати, що прототип західноруського літопису не мав цих пізніших слів і форм їх, і старше читання цього уривку являє тут саме перша редакція С У. Ще приклади:

2) СУ. Тогда в Подольской земли. не былъ ни *одинъ* город. ни деревомъ *роубленого*¹⁾. а ни каменемъ *боудованого*¹⁾. и

КРум. (варіанти) нѣ было еще ни *одиног* города *моурованог*. а ни *дереваног*.

1) У. роубнены. боудованыи.

4) Пор. С, л. 102: „чепми золотыми“, і К, л. 81: „ланцухи золотыи“; С, (л. 80—81) „мятежъ“—К, (л. 89—90) заметня.

5) Що до К, то яснота не тільки пізніх слів—„платье“ зам. „порты“, „дочка“ зам. „дщерь“, а особливо й полонізмів, вказує на пізніше походження П. Див. Карського „О языкѣ т. н. литовскихъ лѣтописей“—Варш. Унив. Изв., № 11, 1894 р., і окр відбиткою, 3, 8 стор.

тогда тыє кн-жата Коратовичи пришли²⁾ в Подолскоую землю³⁾ ѿ татарь и боскакомь *выхода* не почали давати и на первое нашли собѣ *твержю*. на рецѣ на Смотрити⁴⁾ (С, 103, У, 42, Б, 35).

²⁾ У. пришед.

³⁾ У. Приб. и вошли оу приазнь со атаманы почали боронити Подольскую землю..

⁴⁾ На Смотричи.

Такі слова, як „дань“ зам. „выхода“, „твержица“ зам. „твержя“, а, може бути, й речення „деревянный“ зам. „деревомъ рубленный“, „мурованный“ зам. „наменемъ будованный“, також новіші, і прототипи західноруського літопису найскоріше мав не їх, а старіші. Опущене в сп. С, але ж заповнене в У речення „и вошли оу приазнь со атаманы почали боронити Подольскую землю“, як те, що є в інших списках, очевидно, було в прототипі, через те вважаємо за краще читання даного місця по У, а не по С.

3) СУ. и Б-жимь повелиниемъ паде на землю *мочь*⁵⁾ велика. (Шор. Б, л. об. 91).

4) СУ. болр... *посекоша* (л. 56, У, л. 35).

⁵⁾ У і В. *моча*.

⁶⁾ Ще приклад: 5) СУ—„а наговориль *местичи* Вилинскии, Ганюлеву *чадь*“. (С помилка—„местити“, л. 102, У, 4).

.. и вошли оу приазнь со атаманы почали боронити Подольскую землю...

и *дани*...
твержици...

(К, об. 82, Рум., 73, Рач., 460, Е, об. 495).

КРум. а в тот час вѣликая *мокрость* дождѣ падет на землю (К, 88 об., Рум., 87, Рач. „ѿ дождчу“, л. 270, Е, 509).
КРум. *постинаша* (л. 84 об.)⁶⁾.

Рум., Рач. „и намовиль *пановз* Виленскихъ.

Таким чином, як лексика, так і форми мови в цих двох редакціях ріжні. Текст СУ по старовині своїй значно простіший, з послідовно проведеними слов'янізмами, особливо в дієслівній морфології. А текст редакції КРум. має більш живу, розговірну мову, часто з пізнішими словами. Коли в ньому іноді й заховується слов'янська морфологія, то, як видно з контексту, скоріше як запізнена традиція, в помітній суперечці загальному характеру мови цих пізніших текстів і навіть іноді в неслов'янських словах (наприклад, „постинаша“ замість „посекоша“). Цим то як раз порушується суцільність та одноманітна витриманість мови.

З огляду на загальну тенденцію складної редакції скорочувати де-які місця старших зводів, зіпсовано в них иноді поетичні ознаки старого літопису. Наприклад, „Похвалу Витовту“ в КРум. зовсім обезбарвлено через таке скорочення: діловий характер у перетворенні редакції привів до опущення низки художніх у СУ порівнянь, які попереджали переказ про заслуги Витовта, що зберігся в К. Рум.

Визначимо далі характерну для питання про старшинство редакцій суб'єктивність старих текстів СУ, в одміню від більш об'єктивних текстів КРум.: в перших маємо авторські замітки, пропущені в КРум., наприклад: 1) СУ—азъ же того не свѣмъ занже бѣх тогда млад но нечеи глють (У мовять¹); 2) частенько в СУ: мы ж на предние возвратимсь (У, л. 24; С—над пререченое; л. 101 об.)²). Все це, без сумніву, свідчить, що тексти СУ належать старшій редакції. Ці особливості ми можемо віднести до протографу західноруського літопису.

Більша точність СУ там, де текст поцсовано в списках КРум., також свідчить на користь старшинства, як більшого наближення до протографа, саме першої, а не другої складної редакції. Для ілюстрації порівняємо де-які з подібних місць:

1) СУ. Некто панъ был Остродски коунторъ звали его Гоустыномъ.

Рум., Рач.¹) Нѣкто паки былъ лиолянскій кунтаръ звали его Авкунштыномъ.

¹) Рум., 51 об., Рач., стр. 248.

2) СУ. А наговорилъ. местичи (С местить великих) Виленский. Ганюлевою чадъ (л. 91, У, об. 4).

Рум. изъ намовы пановъ виленскихъ (л. 55).

3) СУ. И было то побоище в Суздали оу святого Спаса, оу манастири...

Рум.²) были на Суздали, у святого монастыря (л. 92).

²) К. оборвалося.

Найпевніший текст у цих уривках маємо в редакції СУ, а найбільше в сп. У (в другому прикладі), найточнішому. Складні зводи, особливо Рум., пеують текст, від чого иноді не вберігся навіть короткий звід у сп. С. Усі вони, як би ми й не знали їхніх дат, на підставі цього порівняння повинні бути визнані пізнішими, ніж сп. У, що є найближчим до протографа.

¹) С. л. 101, У, л. 30; пор. КРум., л. 70 об., Рач., 259. Сп. В=СУ.

²) В=СУ. Пор. сп. К, л. 81.

Таким чином, СУ, без сумніву, це найстаріша, дійсно, хронологічно - перша редакція; КРум це молодша, пізніша редакція. Збираючи до купи всі докази цього, ми їх можемо коротко формулювати так: 1) зміна лексики, а саме заміна старих слів старшої редакції пізнішими, сучасними другій редакції, 2) перетворення старих виразів на новий манір, 3) обезбарвлений виклад другої редакції, що позбавив текст першої поетичних прикрас, 4) об'єктивність тексту КРум, що повикидав авторські суб'єктивні замітки СУ, 5) нарешті, просте псування в КРум старого тексту, більш справного в СУ.

Остання з зазначених рис, окрім уявлення питання про старшинство редакцій, свідчить також і про різницю в якості (якості) їх. Більша точність тексту це, безумовно, найкращий показник вищої вартості його, як і тієї редакції, до якої він належить. А в літопису як і в усякій історичній праці, особливо цінна точність у хронології та йменнях. В цьому відношенні обидві редакції виявляють свою цінність зовсім не однакової міри: особливо несправним є другий представник складної редакції, сп. Рум., з його великою силою помилок, неточних і попсованих місць. Наприклад, повідомляючи про Жигимонта, сп. Рум. зазначає, що він „сталъ подъ Мстиславлемъ мѣсяца септября въ 16 день, и стоялъ 4 недѣли“¹⁾; сп. К точніше: „мѣсяца октябрю 26 день“... „3 недѣл“, але найточніше СУ: „мѣсяца октябрю 26 день, на память святого мученика Димитрия въ среду“. Сама докладність СУ свідчить 1) про найбільшу точність та угрунтованість викладу хронології цього тексту в першій редакції, 2) про поступове псування тексту в редакції пізнішій: спершу небагато в сп. К, потім все більш у списках Рум., Рач. і Є, по мірі ухиляння їх взагалі від протографу, з боку як хронології, так і точности тексту. Також неточні й інші повідомлення КРум., наприклад, про ціну чверти жита в голодний рік 6947 у Смоленську:

1) СУ. по две копе грошей.
2) СУ. а на день шло шброка по
ѣ бочек меду, а яловиць тристаж,
а барановъ и вепровъ по три-
стаж (У, л. 50).

КРум. по три копы грошей
(л. 89). КРум... по пяти
сотъ бочекъ меду, да по пяти-
сотъ яловиць, да по пятисотъ
баранов, по пятисотъ вепревъ
(л. 81).

3) Дастъ ему король польскій на помощь 8.000 копейников, а СУК+—оельмостъ.

Тут очевидна тенденція до збільшування цифр у КРум., особливо в Рум. (л. 87) і в тих списках, що вийшли від списку типу Рум.

¹⁾ Л. 86 об., те ж і в сп. Рач., стор. 270, і Є. л. 509; Ар., 87 об., Рум., л. 87 об.

Особливо неточна редакція КРум. у повідомленні про призначення литовським митрополітом „Григорія з Болгарское земли“¹⁾,— по УК „Цамивлака“,—порівнюючи з першою редакцією, де в сп. У перелічено ймення запрошених Витовтом єпископів: Феодосія полоцького, Ісаака чернігівського, Діонісія луцького, Харитона володимирського, Євфима турівського. Зазначено також і день події— „ноября 6ї“.

Найбільша тут точність і докладність сп. У наближає через нього першу редакцію СУ до протографа, примушуючи віддати їй перевагу і в інших місцях, наприклад, у повідомленні про кількість часу князування Свидригайла:

СУ — „два годы бѣвъ дву мѣсяцей“ (те ж і в сп. К) = Рум. „два годы и мѣсяць“²⁾.

Коли додати до цього відсутність хронології в низці звісток сп. К (л. 90), зазначених у сп. С (л. 82, 84 об.) роками 6951—6953, то стане очевидною ненадійність, що до хронології, взагалі цифр і йменнів, другої редакції. Це справедливо відносно не тільки особливо несправного в цьому відношенні сп. Рум., а також частенько і сп. К, значить обох кращих представників складної редакції. А з списків першої редакції найкращий текст має найчастіше сп. У.

Одначе, вартість текстів редакції не вичерпується питанням про точність їх хронологічну, взагалі цифрову та в іменнях. Важливе значіння має також ще докладність їх що до ясности тексту, конкретної виразности й продуманости викладу. В цьому відношенні цікаві такі паралелі:

1) СУ. — *и не оуправляше* (sc. Свидригайло) *земли*, Литва ж посадиша...

КРум. Литва посадила на великомъ княженъи Литовскомъ в. кн. Жикгимонта...

СУ з'ясовує причину зміни правителя, чого немає в КРум (л. 84).

2) СУ. *а и за то Богъ не по собе князю Швинтригайлоу, што сожъже митрополита Герасима. и поможе Богъ...* (л. 74 об., У, л. 65).

КРум... и поможет Богъ... Жикгимонту (л. 87 об.), Б (92).

1) Л., 80.

2) Пор. і Рум. — „осмь тысячи копъ“ (двічі на л. 75 об.) і СУК — „20“, а в іншому місці СУ — „сорокъ“, М, а в сп. К — знову: „20“.

2-га редакція не приводить ні цієї, ні жадної іншої причини поразки Свидригайла.

3) КРум. и посадить его (sc. Юрья Скиргайло) на великомъ княженіи Смоленскомъ (л. 64 об).

СУБ. пояснюється це: занеж быст за кн-земь Юрьемъ дщи старшее сестры Скиргайловы.

Ці три приклади являють нам зразки мотивованих повідомлень у старшій редакції, в обох головних списках її С і У, однаково точно, в одміну від немотивованих повідомлень про голі факти в молодшій редакції. З огляду на загальну тенденцію останньої скорочувати свій оригінал, можливою є гадка про подібне скорочення й тут: воно відбилося на докладності викладу, а також усунуло прагматизм історичного оповідання.

Таким чином, перша, старіша редакція СУ значно більшої вартості, ніж пізніша КРум, в двох відношеннях: 1) точністю йменнів і хронології, взагалі цифр, і 2) докладністю й прагматичністю в викладі подій.

Що до третьої, повної редакції Б, то вона, що до старшинства й вартості, займає двояке становище. По першому питанню вона є ніби на межі, по середині між першою та другою редакціями. У всіх наведених вище з даного приводу прикладах, коли тільки вони мають відповідні місця в тексті Б, останній найчастіш текстуально близький до першої, а не другої редакції. Та ж сама в сп. Б, що й у СУ, лексика, наприклад: „выходъ“, а не „дапъ“, „моча“, а не „мокрость“, „очены“, а не „ланцуги“; також подібні до СУ в сп. Б старі форми дієслів, як „зажигали“, а не „жгли“, але вже часто й з новою морфологією, замість старої („зажигаху“); ті ж, що і в СУ, старовинні вирази в сп. Б: „каменемъ будованого“, „деревом рублиного“, а не „мурованого“ і „деревяного“, як в КРум.; нарешті, в сп. Б та сама, що й в СУ, суб'єктивність викладу в авторських замітках. Все зазначене зв'язує сп. Б з старою редакцією. Це могло-б свідчити про таке ж старшинство тексту Б (значить, третьої редакції), як і СУ, коли-б не велика сила попсованого в Б тексту, що переконує в тому, що Б є значно віддалений від свого прототипу, протографа усіх трьох редакцій, нашого літопису. Приведемо для ілюстрації останнього твердження з багатьох попсованих місць тексту Б лише де-кільки прикладів:

1) Б. у князь велики же сам не поуде протыу Swidrygayla... (л. 92).

СУ. самъ кн-зь велики Жиимонтъ не поиде на Швитригайла, и дастъ король ѿ сотъ ко-

неи¹⁾ помочи кн-зю великому
Жигимонту²⁾ (С, об. 74, У,
л. 64 об.).

¹⁾ У — „копей“; К (л. об. 88) — „кѣпейников“; Рум. (л. 87 об.) — „3.000 (sic!) копейниковъ“. Рач. (стор. 270) — „Осмъ тисечей людеи конъных“... Є (л. 510) = Рач.

²⁾ Цих 3, а в Рач. і Є 4 слів нема в 2-ій редакці.

Незрозуміле тут *že* на місці „Жигимонтъ“ респіти списків являє, мабуть, попусування в Б тексті прототипу, ближчого тут і до першої, й до другої редакції. Опушена подробиця СУ вказує на відхилення Б від прототипа далеко більше, ніж у другій редакції, що має цю подробицю, але поступово скорочує і цеує її, як здається, через те, що чим далі, тим більш відступає від найстарішої редакції. Ілюструємо це:

I редакція.

2 СУ. самъ кн-зъ велики Жигимонтъ не поиде на Швитригаила и дастъ король И вотъ коней (У копей) помочи кн-зю великому Жигимонту.

К. а кн-зъ вѣликии Жигимонт не пошол на Швитригайла сам дастъ емъ корол Польскии осмъ сот кзпейников помочи...

II редакція.

Рум. Князь великии Жигимонтъ не пошол самъ на Швинтрыгайла, дастъ ему король полский на помощь 8000 копейниковъ; (=Ар. 87 об.).

Рач. Е. А кн-зъ великии Жыгимонт послал на противко¹⁾ их сына своег кн-за Михаила и со всеми силами²⁾ своими Литовскими и з Ляхи³⁾. бо король Польскии послал ему на помоч осмъ тисечей людеи конъных.

¹⁾ Є. противу. ²⁾ С нема. ³⁾ Є. вст. иж.

Ще приклад: „чорныи люди“ обох перших редакцій в сп. Б зіпсовано в „*hornyi ludyie*“.

І цей приклад стверджує попередні висновки про псування Б разом з найбільшими одмінами його від С У, які змінюють прототип спочатку в К, потім все більше в інших списках, комбінуючи матеріал С У. З „коней“ в С і „копей“ в У вийшло в К „копейниковъ“, од сп. К. перейшло в Рум., але з попусуванням цифри 800 С У К—в 8000, як і в Ар., далі в Рач. і Є теж 8000, з Рум. і Ар.,

але з новою зміною, — замість „копейниковъ“ — „людей конъныхъ“, і, нарешті, сп. Б випускає все це, можливо, для того, аби усунути суперечности. В другому прикладі двічі „hornyi ludyie“ з попереднього тексту „чорнии люди“ — існування з недогляду, а також „prysiahali“ з попереднього: „целовали не отступати“ в списках СУ, через контамінацію в списках К і П старого тексту „святость цѣловали“ з сучасним йому „присягнули“, далі через частіше, сучасне їм, в решті списків — „присягнули“.

Зазначимо ще низку поцсованих місць в сп. Б: не dochotia Trokow (л. 90) замість „не доходя“, „городна“ (л. 59) зам. „городка“ (С й инш.), Płaksiwa — (59) зам. „Плаксича“, storonnym (59) зам. „сторонамъ“, po smerty krowi (24) зам. „пометити крови“, dorosloho (24) зам. „дорогого“, nadobnoho (24) зам. „подобного“, w poczu osiab (34) зам. „вѣ ноги озябъ“, у soymutsia na Welli dwe mili (48) зам. „и съимѣтса на Вельи *вышши Ковна* К мили“ (Ак, 175 об.), sażimali зам. „зажигали“ і т. и.

Усі ці приклади існування в сп. Б попередніх текстів, по кількості своїй менші хіба лише од сп. Рум., поруч з більшим наближенням сп. Б, в де-яких місцях, до списків С і У, ніж списків другої редакції, мають для нас велике значіння. Вони свідчать, що третя редакція, виходячи переважно з першої й через неї наближаючися до прототипу, мала, одначе, іноді й нового посередника, а саме другу, складну редакцію. Ця остання значно віддаляла текет Б від протографа усіх наших списків литовського літопису.

Таким чином, паралелі з усіх трьох редакцій західноруських літописів, у спільних для них загальних місцях текстів їх, примушують нас до таких висновків.

1. *Перша редакція СУ є значно старшою*, ніж останні дві, як своєю мовою, такі її строем, а також суб'єктивністю викладу.

2. *Перша редакція СУ є значно кращою*, ніж останні дві, і а) *змістом*, в розумінні ясности в освітленні подій, зрозумілости та докладности оповідань, точности (до дрібниць і деталей) у хронології, цифрах і йменнях, б) також і *викладом*, найбільш у ній образно-поетичним, нарешті в) *мовою*, найбільш цільною і однородною, видержаною в певному, слов'яно-руському стилі своєї доби.

3. *Дві другі редакції значно пізніші* від першої і ближчі одна до другої і мовою і строем мови, а також і об'єктивністю викладу; вони мають значно гірший текст, поцсований, іноді до зміни навіть змієту.

4. *Обидві вони скорочують старшу редакцію*, не завше вдало: в них є пропуски важливих для розуміння оповідання дрібниць, є по-

рушення хронології, зміна цифр і йменнів, є також і поплутаний виклад.

5. *Обидві редакції більш прозаїчні*: порівнюючи з першою, вони багато згубили поетичних прикрас, знищених переважно діловим характером викладу, сухим перелічуванням фактів, навіть у „Похвалі Витовту“, примішкою слов'янських слів з частими полонізмами.

Усі ці, спільні для 2-ї та 3-ї редакцій, характерні риси, відхиляючи їх далі, ніж перша, од прототипу, наближають їх, що до часу утворення, до часів збільшеного в Литві польського впливу. А перша редакція склалася, очевидно, в добу панування в Литві руського впливу і, можливо, з руських джерел. Висновок, що до прототипу західноруського літопису, напрошується сам собою: його утворено було в часи переважного руського впливу на литовську культуру.

Більш певні міркування про це можливі лише після того, як вяснити час утворення усіх трьох редакцій нашого літопису. Таким чином ми переходимо до питання про дати редакцій.

Дати редакцій можливо встановити найперше на підставі датування старших текстів, представників кожної з них.

Найкращий список першої редакції, найстарший з текстів короткого зводу, У уривається 1446 роком. Значить, перша редакція складена не пізніше, як 1446 р., бо в текст У не ввійшло ні одної звістки після цього року. З другого боку, вона не могла бути утворена і значно раніш од цього часу; у звістці про смерть Скиргайла 1394 р. зазначається дитячий вік автора зводу в отаких словах: „азъ ж того не свемъ занеж *бехъ тогда млад*, но неции мовгать—иж бы тот Оома даль князю Скиргайлоу. земли отравное пити“ (л. 30). Коли цей автор 1394 р. був „младъ“, значить, мав не більш, як 10—15 років, а літописною працею, можливо, займався вже, як частіш бувало, під старість, приблизно коло 50 років,—то такий вік його падав би як раз на 40 р.р. XV в.¹⁾ Це стверджується також порівнянням сп. У з іншими списками, а саме: сп. Н написано також, як і сп. У, в XV ст.; одначе сп. Н, маючи проти сп. У вставки і пропуски, не був, очевидно, ні оригіналом для У, ні списком з нього, а лише, можливо, при спільній тотожності їх вийшов разом з ним з одного прототипу. Таким спільним джерелом для двох списків XV в., в тому числі одного з них, У, писаного коло 1446 р., міг бути, очевидно, текст того ж XV в., складений незадовго перед 1446 р., бо обидва списки не встигли далі розійтись між собою й далі відступити

1) Пор. Тихомірова Ж. М. Н. Пр. 1901 р., № 3, стор. 25.

від прототипу. Ця наша гадка може бути тим більш певною, коли ми пригадаємо досить рухливу еволюцію західноруського літопису, наприклад, у різноманітних списках другої редакції, що так різко мінялися протягом лише одного століття. Порівняння далі списків У і Н з сп. С ще раз стверджує те ж саме. Сп. С написано 1519 р. Давши оглав своєму рукописові, що складається не тільки з літопису, а також і з Патерика і перекладу статута Вислицького, очевидно, на підставі першої складової частини—„Літописець“, механічний переписувач збірки С тим дає нам зрозуміти, що й оригінал його мав уже цю назву, яка не відповідала складові збірника. Коли таким оригіналом для кошійста 1519 р. міг бути збірник початку XVI в., або, можливо, ще кінця XV в., то більш вдалим, що до відповідної складу збірки назви її, прототипом С міг бути текст більш ранній, можливо коло першої половини XV в. Досить близькі текстуально між собою три списки СУН, генетично незалежні один від другого, могли вийти з спільного протографу; від нього, очевидно, вони не відділяються значною перервою часу. Коли сп. У є 1446 р., чи коло цього часу, то протографом його, як і двох інших списків, С і Н, близьких до нього часом походження й тотожних змістом і викладом, міг бути текст, що був дуже близьким по своєму походженню до того ж самого 1446 р. Таким чином, на підставі зазначеного можна приймати, що перша, коротка редакція західноруського літопису була складена вже в 40-х р.р. XV в., коли не раніше.

Встановлюючи дату другої, складної редакції наших літописів, треба ґрунтуватися на підставі дат найбільш ранніх її списків К і Рач. Записи сп. Рач. не йдуть далі 1547 р. Усі найпізніші в сп. Рач. записи, починаючи з звістки про появлення сарани 1534 р. (Стрийковський відносить цю звістку до 1542 р.; пор. його Хрон., II, стор. 400), занотовані сучасником цих подій і в Литві¹⁾, а саме одним автором, що виявив тут монархічні симпатії та був прихильником королів Олександра й Сигизмунда I. Крім того, в сп. Рач. появляється сила полонізмів, наприклад: „ланцуги“ замість „очепы“, „розмаитыми“ зам. „различными“, „подлѣгъ“ зам. „по“, „заховати“ зам. „сохранять“, „присягнули“ зам. „приводити къ присязѣ“ й т. и. Ці полонізми свідчать про початок ополячування західноруського літопису, а також про суцільність редакції на всьому протязі сп. Рач., від початку і кінчаючи останніми звістками про придворні події за часів Сигизмунда I, аж до 1547 р. Очевидно, 1547 р. це термін, до якого ледві чи можливо було скласти другу редакцію. Цю гадку стверджує також порівняння сп. Рач. з сп. К. Значна кіль-

¹⁾ Див. Тіхомірова Ж. М. Н. Пр. 1901, № 3, стор. 25.

кість полонізмів у сп. К, що раніш, ніж інші списки, піддався польському впливу, поруч з ще більшою полонізацією в сп. Рач., дає підставу гадати про досить велику перерву між датами першої та другої редакції. Польський вплив у них встиг виявитися не тільки в масі слів та виразів, а також і в яскраво виявлених симпатіях до Ягайла. Наприклад, сказавши, згідно з списками СУ, про замирення Витовта з Ягайлом, списки К і Рач. додають далі, в одміну від СУ: а князь вѣликий Витовтъ покору свою оучинилъ передъ старшимъ братомъ своимъ, княземъ вѣликимъ Якгайломъ (К, л. 77 об., Рач., стор. 253, також і Є, л. 485 об.; пор. С, л. 94 об., У, л. 12). Складач другої редакції писав свій текст значно пізніш од редактора СУ, як це видно ще й з того, що він вже викинув суб'єктивні замітки, слухні в устах автора половини XV в. і невідповідні для редактора XVI в.¹⁾ Критицизм значно пізнішої доби виявився також і в пропуску релігійного мотивування історичних подій, більш зрозумілого в устах старовинного автора. В другій редакції пропущено замітку СУ: за то Богъ не пособи Швитригайлу, што сожже митрополита Герасима; пропущено також вираз—мыж на предние возвратимьсь (С, л. 101 об., У, л. 24), що також свідчить про значно пізніше походження другої редакції. Ще яснішим стає питання при вивченні сп. Рум. Записи Рум. йдуть не далі 1567 р., і більшість їх утворено в Вільні, що видно з документальних повідомлень про події в Вільні.²⁾ З цього правильний висновок, підкреслений вже Вахевичем: протограф сп. Рум. виник у Вільні в 60-ті р.р. XVI в.³⁾

Коли порівняти ці висновки про сп. Рум. і про сп. Рач., ми можемо гадати про появлення другої редакції між 1548 і 1567 р.р. До цього додамо ще одно міркування: Стрийковський (род. 1547, помер в кінці 1580-х р.р.) запозичив коло к. 70 р.р. XVI в.⁴⁾ литовські звістки для своєї хроніки з повного зводу наших літописів типа Б, а цей останній користався вже зі списків складної редакції, очевидно, не пізніше, як в 60-ті р.р. XVI в. Коли ці гадки наші справедливі, то другу редакцію складено до 60-х р.р. XVI в.,

¹⁾ Ще Сп. В або „Лѣтопись Авраамки“, текст к. XV в. (1495 р.), має авторську приписку: „азъ же того не вѣм, занеж бѣх тогда младъ, но нѣции глаголютъ“ (л. 450 об.).

²⁾ Див. *Вахевич*, Зап. Имп. Одес. Общ. ист. и древн., 1902, т. 24, стор. 221.

³⁾ *Ibidem*, стор. 222.

⁴⁾ Почав Стрийковський писати свою хроніку ще до 1578 р. у кн. Олельковича, де встиг написати лише aliquam partem (Кроніка, XI). Закінчивши працю у єп. Гедройця після 1578 р., він їде 1580 р. в Прусію для видання своєї хроніки. Див. *А. Вольдемар*, Національная борьба..., в „Изв. Отд. рус. яз. и слов...“ СПб. 1910 р., стор. 188.

не пізніше від 1550-х р.р. Значить, друга редакція з'явилася приблизно на сто років пізніш од першої, а третя могла бути складена в 60-ті р.р. XVI в., більш як на сто років пізніш од першої, і майже безпосередньо за другою. Це як раз цілком оправдується як складом і змістом усіх трьох редакцій, їх викладом і мовою, так і джерелами їх, що надали русько-смоленський, переважно, характер першій, короткій редакції, з одного боку, а також польсько-литовський характер значно пізнішим редакціям, складнішій другій і найбільш повній третій, з другого боку.

До в'яснення самого складу усіх трьох редакцій ми й звертаємося далі, починаючи з третього розділу нашої розвідки. Але раніш перелічимо висновки другого розділу, спершу *відносно списків*:

1) з 14 більш-менш повних списків західноруських літописів, на підставі характеристики їх, виявилосся три головні групи їх; перша група складається з коротких списків С, У, Н, Ак, В і Д; другу групу утворюють складні списки—Рум., К, Тіх, Ар., П, Рач. і Є; сп. Б стоїть окремо;

2) перша група поділяється на дві підгрупи—СНАк і УВД; СНАк ближча до протографа наших літописів, а УВД, навпаки, наближається до складних зводів;

3) група складних списків значно відрізняється від коротких зводів, не тільки додаючи на початку тексту цілком новий матеріал про стару Литву, але й наново редагуючи текст коротких списків;

4) сп. Б, беручи матеріал і з коротких, і з складних списків, инакше викладає його, на підставі нових матеріалів, особливо польських.

Висновки *відносно редакцій*: 5) таким чином, у 14 списках маємо три окремі редакції литовських літописів: а) *коротка* або *старша редакція*, характерна багатством смоленських звісток і відсутністю історії старої Литви; б) *складна* або *друга редакція*, характерна присутністю в її складі історії старої Литви і скороченням смоленських звісток; в) *повна* або *третья редакція*, характерна найповнішим притягненням матеріалу з обсягу історії як старої Литви, так і пізніших часів, після Гедиміна;

6) першій з них належить *старшинство*: архаїзми лексики (як і строю мови), суб'єктивність викладу заміняються в пізніших редакціях неологізмами;

7) старша редакція *найкраща* і своїм змістом, докладним в освітленні подій, прагматичним у викладі, точним в іменнях, хронології, цифрах, і своїм образно-поетичним стилем, і своєю суцільною мовою;

8) друга й третя редакції значно дальші від протографа, иноді з попсованим текстом;

9) дати редакцій—першої 1440-ві р.р., другої 1550-ті р.р., третьої 1560-ті р.р.

Розділ третій.

Склад і джерела західноруських літописів.

У попередньому другому розділі нашої розвідки, шляхом загального порівняння відомих нам списків литовського літопису, ми вияснили взаємовідношення їх, і це дало нам підставу поділити їх на певні групи або редакції. Порівняння цих останніх виявило їх взаємовідношення з боку старшинства та якості їх, встановивши певну послідовність редакцій.

Щоб ближче ознайомитись з літературною історією західноруських літописів, необхідний філологічний аналіз самого складу їх; це дасть нам змогу виявити їх композицію, кине де-яке світло на джерела тих чи інших частин цих літописів. Вияснення цих джерел нашого літопису допоможе встановити місце його серед інших сучасних йому староруських літописів, звязки литовського літописання з сусідніми літописними школами. Разом з тим вияснення елементів своєї оригінальної творчості, з одного боку, а також і запозиченого матеріялу, особливо в формі тих літописних текстів, на які вперше спіралось литовське літописання,—з другого, таке вияснення елементів свого й чужого (з чого власне й склався наш літопис) приведе нас по суті до встановлення генези цього літопису. Початок його або походження, по можливості в формі перших спроб литовського літописання, дальші кроки його (як це а ргіогі можливо гадати) в формі пізніших наростків, напластувань нових, пізніших текстів на попередні старіші, різні автори як перших початків, так і дальших продовжень літописного тексту, ріжний характер кожної частини, ріжниця між ними в ступені оригінальності й компілятивності,—усі ці питання виникають разом при аналізі складу наших літописів. Значить, широко поставлений аналіз складу літописів має дати найповніший матеріял для того, що ми звемо літературною історією литовських літописів. Маючи на увазі в нашій розвідці простежити переважно як раз цю літературну історію західнорусь-

кого літописання, з огляду на це завдання слід широко поставленому аналізу складу наших літописів одвести головне місце.

Аналіз складу західноруських літописів ми будемо вести в порядку тих редакцій, що їх хронологічне взаємовідношення вияснено в попередньому розділі. В першу чергу ми займемося аналізом складу першої (старшої) редакції. З огляду на ближче відношення її до протографу наших літописів, як раз тут природно ставити питання про походження самого літопису. Литовський літопис, як такий, спірався на інші літописи, а ргіюгі можна думати — на сусідні староруські чи загальноруські літописні тексти. Через те слід звернути увагу на ту загальноруську частину нашого літопису, на яку не звертали жадної уваги всі попередні дослідники західноруського літописання. В цьому була важлива методологічна хиба ранішої наукової літератури про наші пам'ятки.

Беручи зазначене на увагу, ми маємо далі дати аналіз складу усіх трьох складових частин першої редакції наших літописів: 1) загальноруської частини, 2) т. зв. літописної частини, що має оглав— „Избрание лѣтописаниа, ѣзложено вѣкратце“, і 3) литовської хроніки під заголовком „Лѣтописецъ великихъ кнѣзей литовскихъ“. Потім простежимо аналіз складу другої й окремо третьої редакції західноруських літописів. Поруч ми виявлятимемо теж і джерела усіх зазначених частин наших пам'яток, не забуваючи й про інші з намічених вище питань.

Таким чином, у першу чергу ми займемося аналізом складу і виявленням джерел тієї загальноруської частини літопису, що в деяких найстарших текстах одної лише короткої редакції в тим початком, ніби фундаментом, що на нього спірається дальший, власне литовський по змісту своїх записів текст.

А. Аналіз загальноруської частини литовських літописів.

1. Список Супрасльський.

Пам'ятки, подібні літописам, особливо т. зв. літописні зводи, а такими власне являються наші литовські літописи, завше мають одну спільну для них характерну рису, а саме компілятивність. Коли такі пам'ятки охоплюють історичний матеріал декількох віків, то і їхня компілятивність, цілком природна річ, охоплює більшу частину звісток подібних літописних зводів.

Західноруські літописи більш-менш оригінальні лише в записях та звістках із кінця XIV в. і XV-XVI в.в. А в звістках із попередніх

часів вони скористалися з готових чужих літописних матеріалів. Правда, в пізніших текстах другої й третьої редакції вони зовсім одірвалися від цього чужого компілятивного матеріалу, замінивши загальноруські звістки своїми матеріалами, хоч і придуманими ad hoc, але звязаними з рідною для них Литвою своїм походженням.

Інша картина в складі першої редакції наших літописів. З огляду на те, що вивчення елементів її тексту, в звязку з питанням про джерела цих літописів, є найкорисніше для вияснення також і питання про походження їх, то ми займемось аналізом складу цього тексту, особливо детально як раз першої редакції.

З усіх списків першої короткої редакції литовських літописів пайповнішими являються два — С і Н, особливо перший. З ними цілком збігається текст сп. Ак., але зовсім не має потрібного нам у першу чергу самого початку тексту. Через те аналіз як раз сп. С пайкорисніший для встановлення звязку західноруських літописів з загальноруським літописанням. Список С складається з двох нерівноцінних своїм змістом частин: перша — значно більша розміром і майже вся цілком компілятивна, а друга — дуже невелика та майже цілком оригінальна.

Першій частині сп. С дано заголовок: „Избрание літописаниа ізложено вькратце“. Ще проф. Данилович давав коментарій до цього заголовку в тому розумінні, що він є текстуальною вказівкою на скорочення в сп. С того рукопису, що був оригіналом цього списку¹⁾. Приймаючи цю догадку Даниловича, що фактично стверджується нами нижче, ми не можемо, проте, погодитися з його думкою, що це є скорочення самого писаря сп. С, Григорія Івановича. Ніяких даних на користь цього твердження Данилович не наводить. Гадка ця, можлива, правда, при умові, коли-б Григорій Іванович був автором, а не переписувачем, виявляється менш справедливою, як з'ясовано, вже після Даниловича, той факт, що сп. С є лише одною з копій давнішого оригіналу литовського літопису. Інші списки короткої редакції, складені незалежно від сп. С, також скорочують матеріали своїх загальноруських джерел. На підставі цих даних²⁾ ми вважаємо більш справедливим твердження, що заголовок сп. С міг бути встановлений у попередніх текстах літопису, які не дійшли до нас.

1) Zatytułowanie niniejsze pragnąłbym przypisać kopiście r. 1520 Grzegorzowi Iwanowiczowi, który mając pod ręką gadatliwe Latopisce, niniejszy skróconym chciał nazwać. Див. Dziennik Litewski, 1824, t. I, стор. 40, прим. 2.

2) На жаль, початкові листки всіх інших списків короткої редакції не збереглися; через те заголовку сп. С ми не можемо порівняти з заголовками інших списків.

Таким чином, заголовок сп. С може восходити до протографа відомих нам списків короткої редакції західноруського літопису.

Далі, увесь початок тексту сп. С, на листках 1—70 (пор. XVII т. „П. С. Р. Л.“, стор. 1—60) це, загалом судячи, компілятивне скорочення якогось загальноруського літописного зводу. Це стверджується при найближчому аналізі тексту зазначеного початку сп. С. Самий аналіз наш для планомірності й виразності розбиваємо на окремі відділи, зазначаючи римськими літерами кожен з них, а дальший аналіз кожного відділу з'окрема зазначаємо по частинах його арабськими цифрами.

I. Перші два з половиною листки сп. С (XVII т., стор. 1—2) являють з себе витяг із тексту типа т. зв. Софійського Временника¹⁾, як це видно з паралелі про кн. Володимира:

С. В. стор. (87) 120²⁾. И пришедъ изъ Кіева въ Смоленскою землю, постави градъ въ свое имя Володимеръ, и спомъ осыща, и церковь святую Богородицю сборную древяну постави, и вси люди крестивъ Русьскыя и намѣстницы.

С, стор. 1. потомъ поиде въ Словенскую землю. на реце на Клазмѣ. постави город именемъ Владимиръ. во свое имя ветшано горѡд и постави. и зборною цѣквѣ стоую Бцю дрѣвяноюу. и спомъ осыща и стави цѣквѣ. и кѣти люди и посади намѣстники.

Оповідання про збудування кн. Андрієм Боголюбським церкви св. Богородиці це скорочення такої самої звістки в Софійському Временнику під 1158 р.

II. Другий, значно ширший відділ у сп. С, на листках 3—36 (XVII т., стор. 3—31), як це було вже зазначено акад. Шахматовим (XVII т., стор. 3, прим. 1), являє з себе в сп. С, як і в сп. Н, скорочення Новгородського 4-го літопису (пор. II. С. Р. Л., т. IV, починаючи з 10 стор., за вид. 1915 р.); перша редакція останнього датується к. XIV в., а саме коло 1384 р.; а друга—поч. XV в., коло 1405—1418 р.р.

1. Спочатку, йдучи слідом за текстом типа Новгородського 4-го літопису, майже не ухиляючися від його букви, сп. С дуже несміливо відступає від свого оригіналу, дозволяючи собі невеличкі пропуски, наприклад:

¹⁾ Писано його коло 1423 р. Пор. Шахматова, Разысканія о древнѣйшихъ русскихъ лѣтописныхъ сводахъ. СПб. 1908, стор. 380.

²⁾ П. С. Р. Л., вид. „Имп. Археогр. Ком.“, т. V, СПб. 1851, стор. 120.

Новг. IV, стор. 10.

Михаилъ царь изыде с вои своими брегомъ и моремъ на Болгары; Болгарѣ же, видѣвше, и не могоша стати протѣвоу емоу, и просиша креститися, и покоришася Грѣкомъ. *Царь же крести князя ихъ и боляры вся, и миръ сътвори с Болгары в 7 лѣто царства своего.*

2. Допускаючи спочатку лише незначні пропуски і скорочення, порівнюючи з Новгородським 4-м літописом, сп. С переважно пропускає звістки чужоземні, і лише пізніше, збільшуючи подібні скорочення, дозволяє собі потроху пропускати також і руські звістки. Ці останні запозичуються все таки цілком текстуально з того ж таки оригіналу типа Новг. 4-го літопису, лише з дуже обережними скороченнями руських звісток. Наприклад:

Новг. IV, стор. 11.

В лѣто 6370. Вѣсташа Кривици и Словени и Мѣря и Чюдь на Варягы; изгнаша я за море, и не даша имъ дани, начаша сами себѣ владити и города ставити; и не бѣ в нихъ правды; и воста родъ на родъ; и бысть mezi ими рать велия, *оусобица, и взевати почаша сами на себе.* И рѣша сами къ себѣ: „поищемъ собѣ князя, иже бы володилъ нами *и радилъ ны* и соудилъ въ правдоу“.

3. Поруч з тим що раз сміливіше стають у сп. С, порівнюючи з Новг. 4-м літописом, скорочення і навіть пропуски значних розміром закордонних звісток, наприклад, звістки 6374 (866) р. про прихід до Царгороду Аскольда і Дира за часів ц. Михайла, на підставі візантійського джерела: „яко же пішеться въ лѣтописании Грѣчестимъ“ (IV т., стор. 12). Пропущено також звістки 6375—6 р.р.

С, стор. 3.

Михаилъ цѣрь- изыде с вои своими. брегомъ и моремъ на Болгары Болгары же видивши. иже не могоша стати противоу емоу. и просиса креститиса. и покорилисa Грекомъ.

С, стор. 3.

В лѣт 6370 восташа Кривича и Словане и Мера и Чюдь на Вораги изгнаша их за море. и не даша имъ дани. и начаша сами владѣти. и грады ставити и не бѣ в них правды. и вѣстарод на рюд и быс mezi их рать велика. и рѣша сами в собѣ. поищемъ кнѣза собѣ што владельнами. и соудилъ бы во правдоу.

про зацарювання у Візантії Василя, про землетрус у Царгороді і т. и. (ibidem). Далі йде великий пропуск нецікавих для литовського дітописця перелічувань грецьких мітрополітів і архієпіскопів, що підлягали царгородському патріархові (IV, 15), а разом з ними також і староруських єпископій (IV, 16). Пропущено також статті: 1) „О Мефоді и Константинѣ“ (IV, 16—17), 2) „О преложеніи книгъ отъ Греческаго языка въ Словенский“ (IV, 17—18), 3) звістки 6410 р. про боротьбу Візантії й угрів з Болгарією (IV, 18), 4) звістка 6419 (911) р. — „явился звѣзда велика на запади копейнымъ образомъ“, 5) з звістки 6420 (912) р. увесь текст умови Олега з греками (IV, 20—24). Наскільки значно скорочено подробиці прийому царем Леоном Олегових послів, видно з такої паралелі:

Нов. IV, стор. 24.

Царъ же Леонъ послы Рускыя почести дары, златомъ и паволоками, и фохфудьами; и пристави к нимъ мужи своа показати имъ красотоу церковную, платы златыя и в нихъ соущее богатство, злато многое, и паволоки, и каменіе драгое, еще же и чюдѣса Бога своего и страсти Господні, вѣнецъ, и гвоздіе, и хламиду багряноюу, и мощи святыхъ: оучаще я ко вѣрѣ свои и покажючи имъ истіную вѣру; тако отпусти а во свою землю съ честью великоюу. Послані же Олгомъ послы приидоша ко Олгови и повѣдаша вся речи царю обою, како сътвориша миръ и оурядъ положиша...

С, стор. 7.

Црѣ Лешнѣ. построи мѣра и оутверди съписаниєм. еже непрестоупноу быти мѣроу их. и ѿпусти послы Рускыи и почитивъ их.

Пропущено також: 1) оповідання про волхва Аполонія за царювання Дементіяна (т. IV, стор. 25—26), 2) звістки 6423 р. про боротьбу ц. Семіона з печенігами, 3) 6428-9 р.р. про боротьбу його з Царгородом, а також про зацарювання в Греції Романа, 4) 6442 р. — про боротьбу його з уграми (IV, 27), 5) 6449 р. про похід Русі

на Царгород (IV, 28—29), 6) 6450—53 р.р. про поразку ц. Се-
міона горватами, про боротьбу греків з уграми, а також усі подро-
биці Ігорового походу 944 р. на Царгород.

4. Не обмежуючися, одначе, великими пропусками і значними скороченнями чужоземних звісток, сп. С поступово переносить той самий прийом все більшого зростання укорочувань оригіналу навіть на руський матеріял. Подібний прийом відбивається, при сти-
сліщому викладі, на його живості, яка природніша в оригіналі, але зникла в сп. С, який особливо скорочує, а іноді й викидає живі промови дієвих осіб. Ось де-кільки прикладів:

а) Новг. IV, 36-37.

Въ сее же лѣто рекоша дру-
жина Игореві: „отроци Свѣн-
телдѣжи изъодѣле соуть ороу-
жіемъ и порты, а мы нази;
пойди, княже, с нами в дань,
да и ты добоудеши и мы“.
И послуша Игорьъ, и иде въ
Дерева в дань, и примышля къ
пръвои дани, и насиляше имъ
и моужи его; и вземъ дань, по-
иде въ градъ свои. Идущоу же
емоу въспяць, размысливъ, рече
дружинѣ своен: „идете съ да-
нію домови, а язъ вращоуся
опять“. И поусти дружину
свою в дома ихъ, а самъ с ма-
лоу дружиною вѣзвратися, же-
лаа болшаа имѣніа. Слышавъ же
Древляне, яко опять идеть, здоу-
мавше с княземъ своимъ Ма-
лымъ: „аще вѣвадится вѣлкъ въ
овци, но выносить все стадо, аще
не оубьють его; тако и сеи, аще
не оубьемъ его; то всихъ ны
погоубить“.

И послаша к нему, глаголюще:
„почто идеши опять? поималъ

С, 7—8.

По сих же рекоша дружина
Игорева яко Свинтель издобыл-
са всего. а мы не

тако нѣтъ поиди на Древляны.
и взложи на них дань. и вземъ
дань поиде домовъ

и отпоустивъ дружиною паки
поиде к нимъ.

и слышавши Дрѣвлане. яко
Игоръ и шпять идеть к ним и
здоумавши

еси всю дань“. И не послуша ихъ Игорьъ. И вышедши из града Искоростѣня Древляне, и оубиша Игоря и дружиноу его, бѣ бо ихъ мало. И погрѣбѣнъ бысть Игорьъ; и есть могила его оу Коростѣня града в Деревехъ и до сего дні.

и оубиша Игоря и погребенъ быс оу Корстена города во дверехъ.

б) Статті Новг. 4-го літопису—Олжино княжение, Начало княженія Святослава, О крещені Олжинъ—скорочені в сп. С остільки рішучо, що з вісьмох сторінок (37—44) видання П. С. Р. Л. в т. IV у сп. С вийшло лише півсторінки того самого і по формату видання в т. XVII (див. стор. 8). Цілком зрозуміло, що при такому стислому викладі в сп. С зникли як послідовність і повнота змісту, так і всі поетичні подробиці, живі промови, вдатні характеристики й інші особливості оригіналу.

Самий характер скорочувань відзначається механічністю, особливо яскравою при урізуванні зазначених статтів. Так, наприклад, дві звістки Новг. 4-го літ. (стор. 41—44): 1) під 6455 р. про похід Ольги до Новгороду за даниною і 2) 6466 р. докладне і дуже жваве оповідання „О крещені Олжинъ“ викладаються в сп. С не тільки занадто стисло й сухо, але навіть мало зрозуміло. Ба що більше, дві події ріжних часів, поділені між собою перервою на 11-ть років, стягнуто до одного 6455 року. Ось ця звістка:

„В лѣт 6455 иде **В**лга ко Новоугородоу. и оустави по Мсте и погосты и данн и **в**брокы и ловища. и возвратиса ко сѣноу своѣмоу в **К**иѣвь. и по сиз иде **В**лга во Грекы и крестиса цѣь самъ крѣсти ю тако хоте цѣь **И**ван понати ю. она же рече аще оу вась оу крацанех. тако свои дщери поимати и посрамлень быс цѣь **В** негя. и отпущена быс в **К**иѣвь повчившиса. оу патритарха. кнѣзь же снѣ **С**вѣ Сѣтославъ возмоужавъ и быс храбръ велми. и приклони под свою роукоу многи земли“.

Дякуючи подібній стислості, це оповідання стало більш діловим, історично-правдивим, але значно втратило з попередньої поетичної фантастики.

Б. У дальшому тексті сп. С ще рішучіше вирізує з свого оригіналу лише обмежений матеріал, багато пропускаючи навіть руських звісток, наприклад: 6472 р. красиве оповідання про хоробрість та легкість Святослава, що ходить, „яко пардусъ“, з його девізом: „хоцю на вы итти“ (т. IV, стор. 44—45); 6473 р. про побіду його

над хозарами; 6474 р. — над вятичами; 6475 р. — над болгарами; 6476 р. про напад печенігів (IV; 45—47); 6477 р. про смерть Ольги; 6479 р. про боротьбу Святослава з болгарами (IV, 48—52); 6480 р. про вбивство його; 6483 р. про ворожнечу Ярополка й Олега; 6490 р. про перемогу кн. Володимира над вятичами; 6491 р. — над ятвягами; 6492 р. про запанування кн. Володимира над радимичами; 6493 р. про боротьбу його з болгарами; 6494 р. про різні пропозиції йому змінити віру (величезна стаття; пор. IV, стор. 60—78); 6495 р. про наради його в цій справі з боярами і про випробування віри Христової; 6498 р. про збудування ним церкви Богородиці; 6499 р. про боротьбу його з сусідніми народами; 6504 р. про збудування ним інших церков; 6505 р. про боротьбу з печенігами; 6508-9 про смерть Рогніди, Ізяслава; 6511 р. про смерть Всеслава; 6519 р. про смерть кн. Анни; 6522 р. про свари кн. Володимира з кн. Ярославом; 6525 про збудування Ярославом церкви св. Софії та перемогу його над печенігами; 6529 про поділ здобичі Ярославом своїм воюючим і вбивство ним Костянтина; 6530 про боротьбу Ярослава з Редедю; 6531 про похід Мстислава на Ярослава; 6532 теж про боротьбу їх; 6534 про замирення їх; 6535 про небесну появу; 6538 про походи Ярослава, смерть архієп. Іоакима і Болеслава Великого; 6539—40 про похід Ярослава й Мстислава на ляхів; 6544 про смерть кн. Мстислава, поставлення Ярославом Жириати і похід на печенігів; 6546 про похід його на ятвягів; 6550 про похід Володимира Ярославича „на Ями“; 6552 про похід Ярослава в Литву, смерть Брячислава і закріявання Всеслава; 6557 про пожежу церкви св. Софії; 6559 про поставлення Ярославом м. Іларіона і заснування Печерського монастиря; 6560 про смерть кн. Володимира Ярославича; 6563 про переміщення князів, суд над єп. Лукою; 6565—9 про смерть Ярослава Вячеславича і закріявання Ігоря та смерть його; про повернення єп. Луки до Новгороду, повчення його до братії, про смерть його; про похід князів на торків; про напад половців; 6571—6580 про смерть Судислава, появлення волхва в Новгороді; про похід Святослава на Ростислава й инш.; про боротьбу князів із Всеславом; про напад половців; про боротьбу Ізяслава з Всеславом; про волхва в Києві; про перенесення мощей св. Бориса і Гліба (т. IV, 121—132).

Усі ці звістки в сп. С пропущено зовсім, порівнюючи з Новгородським 4-м літописом, в якому вони з'явилися з південноруського джерела, бо зовсім подібні до т. зв. середнього тексту *Временника* Нестора.¹⁾

¹⁾ Пор. В. С. Іконнікова, *Опытъ русск. исторіографіи*, т. II, кн. I, К. 1908, стор. 728.

6. Після 6582 (1074) р. у сп. С знову величезний пропуск, що охоплює події аж 163 років, з 6582 по 6745 р.р., або з 1074 по 1237 р.р. Значить, литовський звід не цікавився подіями останньої чверти XI в., усього XII і першої третини XIII в.в. Іншими словами, після звістки про смерть Теодосія Печерського сп. С одразу переходить до оповідання про напад Батия. З огляду на ясну доцільність цього пропуску не станемо перелічувати окремих звісток, викинутих у сп. С. У такій композиції його можна добачати відгук джерел Софійського Временника 1423 р., бо з цих джерел початковий звід як раз уривався повістю про смерть прец. Теодосія Печерського¹).

7. Далі в сп. С, порівнюючи з Новгородським 4-м літописом, знову викинуто цілу низку звісток XIII і XIV в.в., а саме: 6751, 6757—60, 6763—65, 6767—71, 6773—87, 6789—90, 6792, 6794—6810, 6812, 6817, 6819—22, 6827—29, 6831—32, 6838—9, 6843—45 р.р. Вчитуючися в них, ми помітимо, що ці звістки переважно новгородські, а почасти московські. Усі вони по характеру свого змісту дрібні, маловажливі, цікавіші для новгородця чи московита. Отже, очевидно, вони здалися лише для останніх і, як не цікаві для національного літописання Литви, легенько були пропущені редактором чи компілятором західноруського зводу.

III. Третій, з огляду на різницю джерел, відділ тексту в сп. С починається з 1340-х років (6848 р.). З 6848 р., по сп. С, чи з 6849 р., по Новгородському IV-му і Воскресенському зводах (див. П. С. Р. Л., т. VII, СПб. 1857 р., стор. 206), виклад у сп. С, різко відходячи від Новгородського 4-го літопису, стає ближчим до Воскресенського тексту, який, як відомо, без сумніву, залежить від літописних збірок Софійського типу, значить, типу Софійського Временника 1423 р.²).

Аби переконатися в текстуальній залежності сп. С від текста типу Воскресенського звода, наведемо паралельне порівняння:

Воскр., 206.

С, 31.

Мѣсяца марта въ 31 день, преставися великій князь Иванъ Даниловичъ, въ чрвнцѣхъ и во

Приставися кнѣзь велики Даниловичъ в чернцехъ и во скыме марта 31 а положень быс на

¹) Див. О. О. Шахматова, Разысканія о древнѣйшихъ русскихъ лѣтописныхъ зводахъ, стор. 380.

²) Пор. Іконнікова, op. cit., II, стор. 1185.

схимъ, и положенъ бысть въ церкви святаго и великаго Архаггела Михаила на Москвѣ, априля 1. И поидоша вси князи Русїи въ орду: князь Семень Ивановичъ съ братьєю.

Москве во цркви Михаила стго книже лѣт 12 того жь лѣта поиде во ордоу. кнзь Семень Ивановичъ со братьєю своєю.

У Новгородському 4-му літопису наведене місце викладено инакше: „Преставися Іоанъ Даніловичъ марта 31, княживъ 18 лѣтъ, и положенъ бысть въ церкви святаго Михаила на Москвѣ. *А владыка Всилеи побѣ святую Соборю свинцомъ, и иконы исписа, и кивотъ оустрои.* Той же весни поидѣ князь Семионъ с братьєю в орду“.

Відміна, правда, хоч і помітна, але не така вже й велика, що цілком зрозуміло: Воскр. звід спірається сам на Новгород. 4-й, як на своє джерело¹⁾.

Ще яскравішою стає залежність сп. С від літопису типа Воскр. звода, а не Новгород. 4-го, з дальшого порівняння. Про прихід Литви до м. Можайська читаємо:

Воскр., 206.

С, 32.

Того же лѣта приходи рать Литовскаа къ Можайску, и пожгоша посадъ, а города не взяша.

Приде рать Литовскаа ко городу Можайскому посады пожгоша. а города не взяша.

У Новгород. 4-му не таке наближення в розміщенні слів, можливо й узятих з одного спільного джерела: А ко Можайскоу пришедъ рать Литовскаа, града не взяша, а посадъ пожгоша (стор. 271).

Далі, про похід кн. московського до Торжка в Новгород. 4-му зовсім немає звістки, а в Воскр. зводі (206), як і в сп. С (л. 31), під 6849 р. є звістка і як раз в однакових в обох текстах виразах: кнзь великы Семень Ивановичъ поиде ратию ко Торъжъ ку... Під 6850 р. в обох останніх читаємо спільну звістку про смерть Озьяка та зацарювання Чанибека, про що теж немає нічого в Новгород. 4-му.

Таким чином, твердження про заміну в сп. С з 1340-х рр. попереднього джерела типу Новгород. 4-го другим, а саме типа Воскресенського літопису, ми вважаємо доказаним.

1) Ibidem, стор. 1187: „въ распоряженіи составителя былъ сборникъ извѣстій въ родѣ 4-й Новгород. літописи, съ которымъ онъ имѣеть близкое сходство“.

Одначе, вплив подібного джерела на сп. С не був ні довгим, ні таким сильним та рішучим, як відзначений попередю вплив Новгород. 4-го. Тягнеться цей вплив лише протягом коло 13 років, з 6848—6861 р.р. (1340—1353), охоплюючи в цілому не більш десятка звісток. Самий обсяг запозиченого дуже невеликий: відношення сп. С тут до Воскресенського зводу, як 1 до 12. Замість 12 сторінок текста Воскресенського зводу, в сп. С маємо лише одну сторінку, та і ту не цілком запозичену з цього джерела. Характер скорочувань у цілому той самий, що зазначено вище; запозичується лише коротка вказівка на звісну подію, але викидаються всі подробиці: живі промови, поетичні деталі, дрібні звістки новгородського чи московського походження, мало цікаві для литовського літописця. Наприклад, під 6857 р. у сп. С читаємо: „поиде король Немецькы Магнушь к Новгород ратию и не дошед в ~~А~~ город **Орехов**“, що відповідає виразу Воскресенського літопису: „Магнушь же король взя городъ Орѣховець“. Але в останньому далі йдуть значні подробиці про цю подію, а також, під тим самим, а саме в Воскр. зводі 6855 роком, порівнюючи велике „Посланіє архієпископа Новгородскаго Василя ко владыць Тѣерскому Теодору“ (стор. 212—214). У сп. С про це ні слова; в ньому навіть дуже коротка звістка про взяття Ореховця попала двома роками пізніше, під 6857, а не 6855 рік.

Цікаве в запозиченнях сп. С з текста типу Воскр. звода те, що де-яких звісток литовських з тих, які є в Воскр. зводі, немає в сп. С, його першій частині; порівняти, наприклад, перелічування дітей Гедиміна під 6849 р. (стор. 207) і вистарчить, щоб упевнитися в цьому. Очевидно, в оригіналі Воскр. зводу, що був джерелом для сп. С, ще не було цих литовських звісток, які могли попасти в Воскр. звід, як пізніший, вже з литовських літописів, найраніших текстів їх. У цьому переконає порівняння перелічування Гедимінових дітей, скороченого в Воскр. зводі і більш докладного в другій частині сп. С (стор. 71).

Нарешті, особливістю цього відділу в сп. С є присутність де-яких таких звісток, що їх немає в відомих нам літописах, і через те джерел їхніх ми не можемо зазначити. Перелічім їх: 1) під 6849 р. про за князювання в Новгороді на Городищі Костянтина Васильовича Суздальського; 2) 6851 р. про суперечки кн. Семена Івановича з кн. Костянтином Івановичем з-за Новгорода, який достався другому з них; 3) 6861 р. про візантійські події: повстання в Царгороді, вигнання ц. Іоанна, вихід з патріяршества патр. Каліста й поставлення на патріяршество Філофея, нарешті про землегрус у Царгороді.

IV. З 6862 (1354) р. починається новий відділ, в розумінні іншого джерела, найближчого до тексту типа Ніконівського зводу¹⁾ (пор. т. X П. С. Р. Л., 1887 р., стор. 227 і далі). Доводиться це даними порівняння.

1. Звістка 6862 (1354 р.) в сп. С спершу ніби то ще ближче підходить до тексту Воскр. зводу, в додатковій статті його під тим самим роком, як це очевидно з такої паралелі:

Воскр., стор. 237.

Приіде изо орды князь Иванъ Ивановичь, и съде на великомъ княженіи на Владимирьскомъ и на Московскомъ; и при немъ поставленъ бысть во Цариградѣ на митрополию Алексѣи и на всю Русскую землю.

С, стор. 34.

Выде изо орды кнѣзь Иванъ Ивановичь. и сѣде на великомъ кнѣженіи во Володимери марѣта 25. Того же лѣта Ѡлексеѣи владѣа на митрополию поиде.

В Ніконівському зводі це місце викладено докладніше, а саме:

„Приіде изо Орды отъ царя Чанибѣка, Азбякова сына, пожалованъ на великое княжение Володимерьское князь Иванъ Ивановичь, внукъ Даниловъ; и вси князи Русстїи были тогда во Ордѣ“...; і лише значно нижче про Олексія. „Того же лѣта приіде пресвященный и блаженный Алексѣи митрополитъ изо Царяграда на Москву“.

Одначе дальші звістки того самого 6862 р. в сп. С (а саме про двох митрополитів на Русі, Олексія і Романа, про одружіння кн. Бориса Суздальського з дочкою Ольгерда) є тільки-но в Нікон. зводі і зовсім немає їх у Воскр. зводі. Лише одна звістка 6862 року, про одружіння кн. Михайла Олександровича у кн. Костянтина Новгородського, оригінальна: її нема зовсім у всіх відомих нам літописах.

2. Дальші звістки в сп. С, почасти зовсім відсутні, почасти інакше викладені в Воскр. зводі; найбільш наближаються вони до Ніконівського зводу, скорочуючи його виклад до minimum'a. Наприклад, з цілих 16 звісток 6864 р. Нікон. зводу в сп. С залишилося тільки три звістки, вибрані навіть не по порядку, а в іншому розподілі, а саме: перша звістка в сп. С відповідає десятій в Нікон. зводі, друга—п'ятнап'ятій, а третя—сьомій. Найбільш текстуально наближається ця остання пара:

¹⁾ Складений коло половини XVI в. Пор. Іконнікова, т. II, 1208.

Нікон. X, 228.

С, 35.

Тогоже лѣта Алексѣй митрополитъ поиде вдругіе въ Царьградъ.

Того же лѣта ходиль други Алексей митрополитъ во Цѣрград и на тоу ѡсень приде.

У такому самому приблизно взаємовідношенні, що до неоднакової кількості матеріялу в звістках одних і тих самих років, знаходяться звістки сп. С, порівнюючи з Нікон. зводом, і в дальшому тексті. Самий характер цих скорочувань не виявляється яскраво остільки, щоб можливо було підмітити якусь систему в підборі звісток. Можливо гадати, що редактору-компілятору протографа сп. С більш усього здавався підходящим принцип простої стислості викладу. Керуючися подібним принципом, він з маси коротких сухих записів свого оригіналу вибірає, майже без усякої системи, лише де-кільки, як це виявилось в вищезазначеному прикладі з звістками 6864 р. Правда, порівняння звісток інших років, як, наприклад, 6865, 6867—6870 р.р., приводить до висновку про характерне явище, замічене й раніш: у випадках докладних описів чи оповідань про події в Нікон. зводі виклад про них у сп. С одрізняється стислістю, сухо-фактичним, діловим характером, через пропуск усіх дрібниць, іноді жвавих промов, взагалі всіх поетичних деталей. В одміну від більш ранніх хронологічно частин західноруського літопису, характерного не тільки скороченням оригіналу, а й значними пропусками звісток за цілі десятки, навіть сотні років, даний відділ сп. С, що наближається до тексту типу Нікон. звода, характеризується очевидною манерою скорочувати до останнього свій оригінал. Таке скорочування переважає над тенденцією зовсім пропускати звістки за весь рік цілком. Таких цілком пропущених років тут дуже небагато: 6866, 6877 і 6892 р.р.

Таким чином, стаючи з 1350-х років значно докладнішим, в розумінні щорічного (майже без пропусків років) оповідання, литовський літопис одначе і тут залишається „Лѣтописаніємъ вкратцѣ“: він надзвичайно скорочує матеріял свого джерела, як це видно з порівняння сп. С з Нікон. зводом. Для ілюстрації прийомів скорочувань характерний такий приклад: під 6871 (1363) р. в оригіналі сп. С, як і Нікон. зводу, дано було досить матеріялу. Значна кількість його, а саме дев'ять звісток, різного обсягу, в тому числі найбільш докладний запис про походи кн. Дмитрія Івановича на Володимир, Суздаль і ин., занотовані в Нікон зводі. У сп. С, з огляду на очевидне бажання компілятора його, не пропускаючи років,

дати щорічний, але короткий виклад, під 6872 р. приведено лише короткий уривок запису, в формі обірваної фрази: В лѣт 6872 кнѣзь Дмитрей Ивановичь ходи ратию к Суздалю. Це випадково вирваний уривок, що стає зрозумілим лише в контексті з Нікон. зводом, де під 6871 р. читаємо: Князь великій же Дмитрей Ивановичь поиде за нимъ (кн. Дмитром Суздальським) ратью къ Суздалю, стоа ратью со мною силою около Суздаля, и все пусто сътвори і т. и., з тими подробицями, що пояснюють подію (т. XI, 1897 р., стор. 2).

Або ще приклад: з 7 звісток, іноді докладних, 6872 р. по Нікон. зводу, в сп. С попала лише одна і то лише скорочена та під іншим, 6873 роком: Бысть моръ великъ въ Новѣгородѣ въ Нижнемъ. Під 6874 р., замість 14 звісток Нікон. зводу, в тому числі „Повѣсти умилной зѣло“ о кн. Андреѣ Кипрскомъ“, сп. С помістив лише дві коротких звістки про мор у Москві та про одружіння в князя московського. Так само й далі, взагалі не пропускаючи років, але з цілої низки звісток кожного року вихоплюючи, в порівнянні з Нікон. зводом, лише два—три, без якоїсь системи або особливої тенденції, компілятор загальноруської частини литовського зводу виявляє лише одну тенденцію — шайшим скорочувати свій оригінал. Таким чином, він пропускає усі подробиці, в тім числі окремі повісті й статті: „О Алексѣи митрополитѣ всея Русіи“ (стор. 29—33), „О Чюдовскомъ монастыри“ (33—35), „О Митяи“ (35—41), „Прииде Кипріянь ись Кіева на Москву“ (41—42), „О Мамаевомъ побоищи“ (45—69), „О приходе на Тахтамышевѣ на Москву“ (71—81), „Вначалѣ явленіе пречистыа Богородица, еже на Тихвинѣ“ (83—84), „О Смоленскомъ побоищѣ“ (91), „Хоженіе Пилипово въ Царьградъ“ (95—97), „О Амуратѣ царѣ“ (97—104), „Во Іерусалимѣ хоженіе“ (104—108), „О преподобномъ Сергіи“ (127—147), „Великое княженіе Сербское“ (148—153), „Объ иконѣ Владимірської Божьей Матери“ (158—161), „О житіи в. кн. Михаила Тверского“ (175—183), „Сказаніе о в. кн. Евдокіи (Евѣросиніи)“ (198—201), „О преставленіи Арсенія еп. Тверскаго“ (211—212) і т. и.

Замість великої і дуже докладної статті „О житіи и преставленіи в. кн. Дмитрія Ивановича царя Русскаго“ (108—121), в сп. С під 6896 р. читаємо лише текстуально подібну, але одніську фразу, з опущенням всієї решти тексту:

Нікон, IX, 108: Преставися князь велики Дмитрей Ивановичь...

С. 43: Престависа кнѣзь велики Дмитрей Ивановичь.

3. Оригінальні звістки в сп. С за часи з 1354 — 1427 р.р., невідомі нам з інших літописів, такі:

- 1) під 6862 р. про неприяття м. Романа киянами;
- 2) під 6865 р. про написання ікони Богородиці м. Петром;
- 3) „ „ проводи м. Олексія в орду в. кн. Іваном Івановичем;
- 4) 6867 р. приїзд до Науруса Дмитра й Івана Івановичів, а також Володимира Андрієвича;
- 5) 6867 р. залишення кн. Андрієм братові Дмитрові бояр;
- 6) 6870 р. вигнання кн. Дмитра та його дружини з Переяслава;
- 7) 6873 р. закладка церкви св. Михайла у Новгороді кн. Андрієм Костянтиновичем;
- 8) 6918 р. поставлення м. Фотієм єпископів—у Рязані Сергія Озакова і в Коломні;
- 9) 6919 р. подоріж м. Фотія до Литви і поставлення ним у Києві Савостьяна владикою до Смоленську;
- 10) 6920 р. поставлення ним Євфимія єпископом до Турова і повернення його з Галича до Москви;
- 11) 6922 р. поставлення Амвросія єпископом до Коломни (в Нікон. зводі ця звістка є, але пізніше, під 6927 р.);
- 12) про Цамблака;
- 13) 6923 р. друга подоріж м. Фотія до Литви: до Смоленська, в Городень до Витовта, повернення до Москви, знову подоріж (третя) до Смоленська й назад до Москви;
- 14) 6927 р. вилиття дзвона в Володимирі та Ростові;
- 15) 6928 р. четверта подоріж м. Фотія до Литви 1-го червня, разом з владикою Амвросієм; зустріч їх з кн. Витовтом у Новгороді, де був посол царя Филантропин Гречин; далі нова подоріж м. Фотія до Києва, хрещення ним у Слуцьку кн. Семена Олександровича, повернення його з Мозиря до в. князя, перебування м. Фотія в м. Галичі;
- 16) 6929 р. подоріж м. Фотія до Львова й Володимира, куди він приїхав у вівторок на передодні Різдва Христового, потім до Вільни на Хрещення, далі до Борисова, Друцька й Тетерина, потім до Мстислава до кн. Семена Лингвенина, знову до Смоленська, де він соборував кн. Семена Івановича, нарешті до Москви „в великое говѣніе“;
- 17) 6930 р. смерть Михайла Федоровича;
- 18) 6930 р. подоріж м. Фотія до Костроми та Володимира на свято, а з Володимира до Москви;
- 19) 6934 р. посилка м. Фотієм архим. Іони з іконою Богородиці до Твери, подоріж в. кн. Василя Васильовича до Москви, де

він пробув до Різдва Христового, подорож м. Фотія до с. Бисеровське, звідти до Володимира, де був на Великдень, потім до Москви на Тройцю,—далі знову до Володимира, де серед служби Божої в церкві трапився переляк при звістці про наближення татар;

20) 6935 р. подорожі в. кн. до Курчевська з матір'ю, а м. Фотія після Воздвиження до Москви, де він обідав у в. князя,—звідти Фотій до Ільїнського, а в. князь в Красне Село, де „въ ту же ночь“ помер Івашко Галтяв син, в. князь і тут обідав з м. Фотієм; звідти Фотій виїхав до Москви, а в. князь до Кжелі, бо в Москві був мор, гірший од попереднього; далі в осени м. Фотій був у Брашові та в Коломні, а після Різдва їздив вп'яте до Литви, де пробув на цей раз цілих сім тижнів.

З перелічених двадцятьох оригінальних звісток, що з них перша падає на 1354 р. і остання на 1427 р., більша половина їх є цілком одноманітною по характеру свого змісту. Починаючи ж звісткою 6918 (1410) р., майже щорічно з'являються подібні їй оригінальні, але зовсім однотипні записи з центральною фігурою в них в особі м. Фотія. В цих записах за останні 18 років (1410—1427) мова йде майже виключно про численні подорожі Фотія ледві не по всій Русі тих часів, головним чином для поставлення єпископів, а переважно на Литві. Цікаво, що при цьому оповідається про такі характерні дрібниці й дуже точні дані про його маршрут, як місяць, число й день перебування його в найрізніших місцях Литви й Московщини. Дуже характерно також додаються тут такі подробиці, як зустріч м. Фотія з різними високими особами, обід його з в. кн. московським і т. и. Ці записи такого характеру, що могли бути утворені лише самовидцем описаних подій, який, очевидно, подорожував з м. Фотієм, знав план його подій, брав у них близьку участь. Увага автора записок з'осереджується переважно на церковних подіях, головним чином на поставленнях нових єпископів у різних місцях Литви та Московщини, на участі м. Фотія в службах Божих по різних городах і т. и. Ясно, що таким автором найскоріш могла бути духовна особа, близька до м. Фотія, можливо, його співробітник у справах церковних. Ми не знаємо, хто саме була ця особа: певних даних для цього нема. Але не зайвим було б гадати, що такою особою міг бути один з поставлених м. Фотієм єпископів, а саме Амвросій, єп. коломенський, про якого ми читаємо в одній з зазначених звісток, а саме під 6928 (1420) р.: в лѣто 6928 поѣха митрополить Фотей в Литву мѣца іюнѣ а с ним влѣка Амѣросей. Про нього ж вище, під 6922 (1414) р.¹⁾, записано: на тоу же зиму поставлень быс Амѣросей

¹⁾ В Нікон. під 6927 (1419) р.

єписѣом на Коломнѣ. Як співучасник подорожів м. Фотія, можливо не тільки 1420 р., а й раніш, і пізніш, єп. Амвросій міг добре знати маршрут і інші справи, навіть дрібниці подій і подорожів м. Фотія по Литві й Московщині. Як єпископ у Коломні, з огляду на близькість її до Москви, він міг знати про життя і Фотія, і в. кн. московського, як у Москві, так і в околицях її, про зустрічі їх, обіди, часті переїзди з місця на місце в часи мору на Москві, про що оповідається в звістках 1426—1427 р.р.

Коли ця гадка наша є справедливою (а заперечень їй у тексті літопису ми не бачимо), то автором записів однотипного характеру в першу чергу, а саме за 18 років, з 1410 по 1428 р.р., дійсно, міг бути Амвросій єп. коломенський. Як співробітник м. Фотія й близька йому особа, він міг це робити по заказу його, спершу починаючи з 1410 (6918) р., як раз з початку кар'єри його на Русі, додаючи деталі до загально-руського тексту, що починається так: „в лѣто 6918 приде из Цѣлграда Фотеи митрополить поставлень на всю Рускоюю землю. родомъ Гречинь. поставлень патриарѣхомъ Матфеимъ. при цѣри Мануиле и приде на Москву. при великомъ кнѣзи Васили Дмитриевичь на Великъ днѣ. Вже цього 1410 р., за п'ять років до поставлення його на єпископа коломенського і за десять років до важливої для нас звістки про те, що поєха митрополить Фотеи в Литву мѣца іюнѣ а с ним вѣдка Амбросеи, додається в цілком оригінальній звістці про поставлення єпископів те, що могло вже тоді цікавити кандидата на коломенську єпископію: потом с мѣць постави єписѣа на Коломнѣ игумена Ярославского.

Але знаючи широкі плани та завдання м. Фотія в церковних справах узагалі, в церковному літописанні з'окрема, можемо припустити, що заміри його і під його впливом єп. Амвросія не обмежувалися зазначеним. Можливо, що користаючися з власних записів про м. Фотія за 1410—1427 р.р., єп. Амвросій у скорому часі після 1427 р., можливо 1428 р., почав складати ширший запис, навіть цілу компіляцію або звід, на зразок „Избранія літописанія, изложеннаго вкратцѣ“. Він скористався для цього з загальноруського зводу типа Соф. Временника, доведеного до 1423 р., до якого як раз і доходить збіг, хоч і не цілком, але все таки текстуальний його виклад з різними загальноруськими зводами, спершу ближчими до Новгородського 4-го літопису (за 6362—6847 або 854—1339 р.р.), далі до Воскресенського зводу (за 6848—6861 або 1340—1353 р.р.), нарешті до Ніконівського зводу (за 6862—6930 або 1354—1422 р.р.).

Він брав ці тексти не буквально, а значно скорочуючи їх, з пропуском багатьох статтів свого оригіналу: спершу менше, а потім що-раз більше і сміливіше викидаючи цілі відділи. Далі, з наближенням до своїх часів, переважно скорочуючи, теж рішуче, матеріял свого оригіналу й менше цілком пропускаючи звістки, компілятор цього зводу веде вже і свій, хоч стислий і короткий, але майже щорічний літопис, як це видно з перелічених вище оригінальних записів. Лише в половині XIV в. починають попадатися цілком оригінальні в ній звістки, спершу неясного для нас походження, з огляду на повну відсутність їх у інших літописах і будь яких вказівок у їх текстах на походження цих звісток. Такою є, наприклад, звістка 1353 р. про візантійські події¹⁾. Під кінець же свого зводу 1428 р. компілятор стає що-раз оригінальнішим, притягаючи, крім свого головного загальноруського джерела московського походження, нові матеріяли майже виключно церковного характеру, що виявляє як раз соціальне становище автора оригінальних звісток і компілятора усього зводу. Серед цих звісток маємо записи про м. Романа, що несприйнятий був киянами (1354 р.), м. Петра, що написав ікону Богородиці (1357 р.), про м. Олексія, якого проводив до орди в. кн. Іван Іванович (1357), про закладання церкви у Новгороді (1365 р.) і т. и. Ці відомості могли бути запозичені з місцевих церковних записів. Як бачимо, самий вибір дуже характерний для компілятора, без сумніву, духовної особи. Далі, починаючи з 1410 і по 1427 р.р., йдуть вже оповідання про м. Фотія, які яскраво виявляють характер автора цих оповідань. Що для нас особливо цікаве й найбільш важливе—це самий стиль, характер викладу в цих записах про Фотія, який є зовсім той самий, що і в попередній компіляції чужих матеріялів, з інших джерел запозичених. Писані самовидцем подорожів м. Фотія та, безперечно, сучасником (а можливо й учасником) церковних подій його в Литві та Московщині, складені автором, який любив таку саму стислість, навіть лаконізм сухофактичного викладу, що і в тексті всього зводу, від початку його і по 1427 р., підібрані таким само церковником, як і в звістках 1354—1365 р.р., записи 1410—1427 р.р. цілком підходять до того становища, яке займав Амвросій, єпископ коломенський, співучастник подорожі м. Фотія 1420 р. до Литви.

¹⁾ Чи не була ця звістка пізнішою вставкою „раба Божія Тимофія“, що працював 1420 р. як раз у Царгороді по заказу єп. смоленського Герасима, для якого потім, 1428 р., переписував свою працю 1420 р. вже в Смоленську, в тому числі й „Похвалу Витовту“, яка увійшла до складу литовського літопису? Участь їх через це саме в складанні західноруського літопису в тій чи иншій формі можлива, про це нижче.

Неясним лише на перший погляд може здаватися пристрасть автора записів про м. Фотія до подорожів його до Литви. Це підкреслювання литовських подорожів могло виникнути двоюко і по двох мотивах, і в два моменти. По-перше, звістки про них у сп. С починаються з 1415 р., а саме, значить, як раз з того моменту, коли з'явилася соборна грамота литовських єпископів з скаргою на недбайливість м. Фотія відносно Литви. Таким чином, навіть мимо впливу цієї грамоти на фактичне збільшення пастирської ревности м. Фотія відносно литовської пастви, і автор записок про його події, як близька до нього особа, з власної ініціативи, з метою захисту патрона, не міг не підкреслювати збільшеної з 1415 р. діяльності м. Фотія в Литві. По-друге, з складених, як ми гадаєм, еп. Амвросієм записів про цю його діяльність скористалися в скорому часі компілятори всього литовського зводу в його цілому. В їх завдання, розуміється, не могло не входити пильно вибрати до зводу всі церковно-адміністративні звістки, що торкалися їх рідної землі, з низки всіх інших подібних звісток загальноруського характеру. Це вони сміливо могли виконати без усяких перешкод, не вважаючи навіть на те, що провідником цієї діяльності в литовській церкві був як раз той самий м. Фотій, на якого в числі інших литовських єпископів скаржився й сам еп. Герасим, який, як побачимо, мав близьке відношення до західноруського літописання. Крім зацікавлення до історії литовської церкви; що стояла вище поодиноких представників її, в тім числі й м. Фотія, пізніші ієрархи Литви в своїх літописних працях могли навіть і зовсім забути про це попереднє незадоволення Фотієм, особливо коли фактично збільшена пастирська його діяльність в Литві могла затушувати негативні вражіння минулого. Нарешті, в часи складання західноруського зводу в його цілому м. Фотія вже не було серед живих, через що попередні рахунки з ним могли бути цілком скінчені й цілком позабуті.

Отже тепер зробимо де-які висновки з попереднього аналізу першої або хронологічної частини західноруського літопису, що охоплює в першу чергу загальноруський відділ її, лише під самий кінець з невеликим нахилом до переваги литовських звісток.

1. Перше і головне тут джерело, з якого скористався в своїх цілях західноруський літопис, це був загальноруський звід московського походження тицу Софійського Временника 1423 р., що відбився, для сп. С, найбільш повно спершу в Новгородському 4-му літопису, а потім в Воскресенському і нарешті в Ніконівському зводах.

1) Див. про цю грамоту у *Барбашева* op. cit.

2. Західноруський літопис витягав з того зводу найстаріші звістки цілком механічно, спершу майже без скорочувань, потім виявивши тенденцію скорочувати оригінал, спочатку потроху, потім що-раз рішучіше, иноді з великими пропусками й обривами тексту; далі наш літопис підтягується до щорічного, хоч і дуже короткого викладу, сухо фактичного, з огляду на надзвичайну стислість, чисто літописного, без дрібниць, окремих повістей, переказів та докладних статтів; нарешті в цій частині зводу приєднується до попереднього тексту невелика кількість оригінальних статтів, переважно литовського змісту, особливо про управління литовською церквою з боку м. Фотія.

3. З огляду на зазначений характер складу цієї частини, її слід вважати компілятивним зводом московської редакції літописної пам'ятки, але з де-яким лише нахилом наприкінці тексту до задоволення литовських інтересів поки що тільки на церковно-адміністративнім ґрунті.

4. Автором оригінальних литовських звісток 1410—1427 р. була, безперечно, духовна особа, з товаришів м. Фотія в його подорожах по Литві, до яких належав і Амвросій еп. коломенський, можливо як раз автор цих записів.

5. Авторів цих записів першої половини XV в. могло належати й редагування усього зводу, що закінчувався 1427 р.

6. Складено цей звід скоро після 1427 р., бо чисто щорічні звістки закінчуються 1427 р.; можливий час утворення його—1428 р.

7. По своїмому складу цей звід, можливо, мав той самий обсяг, що і в сн. С, кінчаючи 1427 р., лише крім візантійських звісток 1353 р.

8. Таким чином, ця загально-руська частина литовського літопису є перший звід в складі усього західноруського літописання, яке відомо нам в існуючих списках його; він є, очевидно, найстарішим серед інших, пізніших; отже умовно можемо назвати його Найстарішим Литовським Зводом 1428 р., еп. Амвросія, щоб, вживаючи цієї скороченої назви, легше оперувати далі при продовженні аналізу тексту литовських літописних зводів.

Що до візантійських звісток 1353 р., то їх, можливо, не було ще, на нашу гадку, в зводі 1428 р. Правда, вони могли бути до цього часу вже утворені, як окремих запис, писарем Тимофієм, що з доручення єпископа м. Володимира-Волинського Герасима трудився, ще в травні—червні 1420 р., в Царгороді над копіюванням слів преп. Ісаака Сирина¹⁾, переписаних потім ним таки 1428 р.

¹⁾ Див. Похвалу Витовту в XVII т. П. С. Р. Л., стор. 417—418.

вже в Смоленську. Пізніш, як побачимо нижче, він міг вставити цей запис до західноруського літопису. Кажемо пізніш через те, що: 1) праця його над „Похвалою Витовту“, а разом з тим, можливо, одночасно й початок праці над власне литовською частиною західноруського літопису, відбувалися трохи пізніш, не раніш кінця 1428 р.; 2) автором звісток 1410—1427 р.р., що ми приписуємо їх еп. Амвросієві, про подорожі до Литви м. Фотія, писар Тимофій ніяк не міг бути вже з тої причини, що, працюючи в Царгороді влітку 1420 р., саме в травні—червні, ніяк не зміг би одночасно бути скрізь з м. Фотієм у його подорожах, описаних самовидцем, між иншим у подорожі першого як раз червня того ж самого 1420 р. Занести ж одразу ці самовидцеві записи, хоча б і утворені раніш иншою особою, до Найстарішого Литовського Зводу 1428 р. писар Тимофій також не міг по таких мотивах. По-перше, вміщаючи далі до пізнішого тексту „Похвалу Витовту“ до утворення якої він має більш виразне відношення, а саме під 1431 р., і з'являючися в такому разі редактором зводу протягом звісток за 1420-ті й 1430-ті роки, не механічним, а таким, що також і свідомо підбірає звістки 1410—1427 р.р., Тимофій ні в якому разі не залишив би перерви між 1427 і 1430 р.р. Навпаки, відповідно до своєї мети—підготувати повідомлення в „Похвалі Витовту“ про наготування до коронації Витовта, він мав повну рацію заповнити цю прогалину найвідповіднішими записами, бо це могло б цікавити його у всякому разі більш, ніж записи про подорожі м. Фотія. По-друге, працюючи головним чином над питаннями про коронацію Витовта і події 1830-х років, коли б він сам підбирав звістки 1410—1427 р.р., органічно редагуючи попередні записи в цьому зводі, Тимофій не вміщав би після них і перед „Похвалою Витовту“ зовсім непотрібну і невідходящу гідрографічну замітку про Дніпро, Двіну і Волгу. Ця остання, навпаки, красномовно свідчить про те, що спершу вона закінчувала собою увесь текст літопису, саме як раз наміченого нами Найстарішого Літописного Зводу 1428 р. Лише пізніше, з додатком нового літописного тексту до Зводу 1428 р., наприкінці якого механічно було приточено гідрографічну замітку, ця замітка з'явилася між двома литовськими зводами різних часів.

Крім того, самий стиль звісток 1410—1427 р.р., з одного боку, і дальшого продовження тексту літопису, з другого, а також манера та прийоми викладу в них зовсім ріжні. В перших виклад чисто-літописний, щорічний, сухо-фактичний і стислий, з виявленням на першому плані церковних подій з центральною фігурою творця їх м. Фотія, що затіняє собою одсунуту на задній план осо-

бу Витовта. А в дальшому тексті 1430-х р.р. виклад інший, в стилі хроніки, прагматично-докладний, з особливою симпатією до Витовта, як головної тут фігури, на фоні інтересів до цілком державних подій.

Всі ці міркування спонукують погодитися з тим, що редактором Найстаршого Литовського Зводу 1428 р. міг бути не писар Тимофій, а найскоріше москвит, близький до московського зводу загальноруського літописання, але, з огляду на близькість свою до м. Фотія, а можливо під його впливом або навіть за його наказом, зацікавлений у підкреслюванні, в інтересах свого патрона, пастирської діяльності його в Литві. Нема ніяких, здається, перенон вважати таким редактором Зводу 1428 р. наміченого нами автора оригінальних у сп. С литовських записів 1410—1427 р. р., єпископа коломенського Амвросія, що закінчив свою працю 1428 р., описуючи події 1427 р., як літом, так в осени і навіть зимою, після Різдва і в лютому. Не раніш 1428 р. міг бути він і редактором цього зводу.

До початкового складу Найстарішого Литовського Зводу 1428 р. не належала так само та гідрографічна вставка, що читається в сп. С між звістками 6935 (1427) і 6939 (1431) р.р. Нею цілком несподівано закінчується чисто літописна хронологічна частина зводу сп. С, до якої ця вставка не має жаднісінького відношення, так само як і до дальшої частини продовження зводу з низкою звісток про коронацію Витовта. Походженням своїм, відносно Зводу 1428 р., ця вставка ще пізніший додаток і, можливо, цілком випадковий. Час появи її там, очевидно, не раніш 1429 р., з одного боку, а з другого—до утворення продовження Зводу 1428 р., додаток якого застав уже її, розуміється, приписаною до цього Зводу.

Джерелом гідрографічної вставки про Дніпро, Двину та Волгу був, на нашу думку, якийсь загальноруський звід. Механічне перенесення її з подібного зводу до складу західноруського літопису, точніше приписка її наприкінці Зводу 1428 р., почасти виясняється контекстом Нікифорівського Збірника. В ньому ця вставка, що вміщена на л.л. 263 об.—264, в такому самому місці літописного тексту, як і в сп. С, а саме між звістками 1427 (6935) і 1431 (6939) р.р. „Літописца вкратць“, має крім того, цікаву паралель ще і на л. 212, як раз у складі загальноруського зводу—„Літописца рускихъ царей“. Приведемо цю паралель з варіантами по сп. С, буквально схожому з сп. Н:

Л. 212¹⁾.

От Цр҃яград в Понтъ, в не *ж* идетъ Днѣпръ. Потече бо из Воковскаго лѣса, иде на полъдне, а Двина ис того же лѣса иде на полънощи (л. 212 об.) в море Варяжское, ис того *ж* лѣса поиде Волга на встокъ и втеч 70-ю жерель в море Хвалисьское. Тѣм же из Руси лѣзъ ити по Волзѣ в Болгары и Хвалисы и на всток дойти в жребіи Симовъ.

¹⁾ С. Вѣлокуровъ, Русскія лѣтописи. М., 1898, стр. 7.

Л. 263, об. ²⁾.

Рѣка Днѣпръ течеть в море ³⁾ Понешское, и Днѣпръ течет изъ **Ш**ковьскаго лѣса и потече на полъднѣ ⁴⁾. А Двина ис того же лѣса *течет* на полънщъ, и вниде в море Варяжское. И Волга течеть ис того же лѣса и потече на вѣсток и втече ⁵⁾ в море Хвалишьское 70 оустыи. Тѣмъ же (л. 264). можетъ ити Вльгою в Болгары, и въ Хвалисы, и на вѣстокъ въ жрѣбїи Симов ⁶⁾.

²⁾ *Ib.*, стор. 69. ³⁾ Вар. сп. С: оу море. ⁴⁾ полоуднѣ. ⁵⁾ течеть. ⁶⁾ Симонсвѣ.

Як бачимо, схожість усіх трьох текстів буквальна. Текстуальне запозичення західноруським літописом, у списках С і Н, як і в сп. Ак. (уривок цієї вставки тут на л. 157, після обриву листків; пор. т. XVII П. С. Р. Л., стор. 133; сп. У й інші уриваються раніш) з контексту загальноруського зводу типа „Літописца рускихъ царей“ є таким чином доказане. Збіг трьох найповніших списків короткої редакції литовських літописів в тексті вставки та випадковим зміщенні її свідчить 1) про однакову залежність цих списків від протографа, а також 2) про давність її появилення наприкінці Звода 1428 р., очевидно, після цього року і до продовження зводу повідомленням звісток 1431 й дальших років.

Таким чином, цілком можливо, що Найстарший Литовський Звід 1428 р. закінчувався звісткою 1427 р., без вставки про річки, яку додано пізніше випадково, як цікаву для якогось з читачів літопису виписку з загальноруського зводу. Переписувач цього примірника літопису злив їх в один наче цілий твір. До цього останнього потім, як дальший додаток, було приписано нову частину власне-литовського літопису, як перше оригінально-творче до Зводу 1428 р. продовження новим редактором литовського тексту, що охопило, як побачимо, події 1431—1446 р.

Але перш, ніж проаналізувати склад та джерела цього додатку 1431—1446 р.р., переглянемо відміни інших, крім сп. С, списків короткої редакції литовського літопису в загальноруській частині його.

2. *Відміни інших списків короткої редакції західноруських літописів у загальноруській їхній частині.*

З решти списків короткої редакції литовських літописів список Н найближче підходить до сп. С у викладі загальноруської частини їх. Незначні його варіанти, переважно пропуски або заміни окремих слів і виразів, не мають, розуміється, значіння в питанні про склад їх. Лише дефектність сп. Н не дозволяє йому відограти таку саму значну роль між списками першої редакції, яка випала на долю сп. С.

Дуже близьким до сп. С є також сп. Ак. Починаючися, як дефектний, лише з кінця звістки 6847 р., сп. Ак. у даній частині в загальній формі текстуально подібний до викладу сп. С. Одрізняється він лише пропусками то окремих невеликих звісток (пор. звістки 6854, 6864, 6867, 6873, 6880 і 6923 р.р.), то цілих листків (наприклад, пропуск звісток з 6926 по 6935 р.р., що по тексту сп. С являє три листки, а також пропуск звісток з 6881 по 6923 р.р., що відповідає по сп. С двадцятьом листкам).

Збіг цих трьох текстів, з'окрема присутність у них візантійських записів 6861 р., свідчить про походження їх від одного тексту, який і був, можливо, їхнім протографом.

Почасти відхиляється від цього типічного тексту СНАк. список У. У загальноруській частині його в обсягу зводу 1428 р. сп. У є індивідуальним і єдиним в своєму роді, бо усі інші списки, крім зазначених чотирьох, зовсім не мають загальноруської частини, значить Зводу 1428 р.

З огляду на оригінальність складу сп. У займемося аналізом його. Після вступної фрази загального характеру, що могла бути підказаною кожним списком початкового літопису—придоша з Немець три брат в Новьгородокъ Трѣворь,—йде далі цікавий для датування текста У родовід руських князів. Цей родовід близький до тексту літопису Авраамки 1495 р., а так само до Комісійного списку 1-го Новгородського літопису, складеного в формі 1-ї редакції молодшого зводу 1433 р. Цікаве порівняння цих текстів, що свідчить про запозичення західноруським літописом з Новгородського літопису. Сп. У, виходить, скорочує навіть текст літопису Авраамки. Наведемо паралель з цих текстів:

Авр., 307:

сп. У, 111:

Сице родословятся велицѣи князѣ Роустѣи. Первый князь

Первыи кнѣзь Рюрикъ. пришедь из Немець и роди кнѣза

на Рускої землі Рюрикъ, пришедьи из Нѣмецъ; *Рюрикъ* же роди Игоря; Игорьъ роди Святослава, *иже ходи къ Царюграду ратью*; Святославъ роди Володимира великого, *иже крести всю Рускую землю*; Володимеръ роди Ярослава, *его же грамота в Великомъ Новгородѣ*; Ярославъ роди Всеволода; Всеволодъ роди Володимира Мономаха; Мономахъ роди Юрья; Юрьи роди Всеволода Великого Гнѣзда; Всеволодъ роди Ярослава; Ярославъ роди Александра Великого храбраго; Александръ роди Данила Московскаго; Данило роди Ивана, *иже исправи Рускую землю от татїи и от разбоиникъ*; Иванъ роди Сѣмона; Сѣмонъ роди Ивана; Иванъ роди Дмитрія; Дмитрій роди Василья; Василю роди Василья.

Игорга а Игорьъ роди Стѣслава. и Стѣславъ роди Володимира. *иже крѣсти Роускою землю* Владимиръ роди Ярославъ. Ярославъ роди Всеволода. Всеволодъ роди Мономаха Манамахъ роди Юрья и Юрьи роди Всеволода Великого Гнездо. а Всеволодъ роди Ярославъ. *при семь кнѣзи Батги быль Татарове взяли Роускою землю* Ярославъ роди Александра Храбраго. и Ярослава Александра роди Данила Данилеи роди Ивана *Доброго Калитѣ*. иже исправи Рускую землю ѿ татей и ѿ разброма. *ѿ всякого мѣтежа* Иванъ роди Дмитрія. *тои бо Дмитрій называється самодержень*. Дмитрей роди Василю. Василю роди Василю же *Василюи роды Иван. роди Иван. Иванны роди Дмитрей*.

Текстуальна загалом схожість наведених текстів свідчить про безсумнівне запозичення списком У родоводу в князів руських із загальноруського зводу типу Новгородського літопису. Це зайвий раз стверджує думку про звязки західноруського літописання, точніш першої редакції литовського літопису, з загальноруським літописанням типу Новгородського першого та четвертого літописів. Підкреслені в обох текстах відміни їх дуже характерні відносно приблизного датування, точніш-порівнюючої давности цих родоводів. Перший текст, більш повний спочатку, в найстарішій частині свого перелічування, являє з себе той, більш давній текст, скорочення якого є природним у пізніших текстах. Ідея самодержавства московського государя, що виявляється яскраво в характерній прибавці сп. У— „тои бо Дмитрій называється самодержень“,—веде нашу думку про редагування цього родоводу вже в к. XV в.¹⁾ Далі, коли перший текст родоводу кінчається Василем II Темним („Василіи роди Василья“), цеб-то при-

1) Сп. У писаний як раз не раніш другої половини XV в., а саме між 1462—1505 р.

близно першою половиною XV в., відповідно до наукових висновків про склад I-го Новгород. літопису коло 1433 року, то в другім тексті родовід продовжує перелічення далі. При де-якім псуванні всього тексту, особливо в кінці (теж ознака пізнішого походження його) все таки ясна в ньому вказівка на Івана Васильовича III (1462—1505 р.) в словах: „Василеи роді Иѡан“.

Таким чином, сп. У, в одміну від усіх інших списків західно-руського літопису, починає свою загальноруську частину родоводом в. кн. руських, запозичивши його з тексту загальноруського літопису XV в., але додавши перелічення, яке закінчувалось там Василем Темним, з новим додатком від себе ще Івана III († 1505 р.). Остання прибавка, яка не йде далі початку XVI в., зроблена не писарем сп. У, який писав значно пізніше (1542 р.), а, очевидно, автором оригінала цього списку, що його на підставі зазначеного, можливо датувати приблизно кінцем XV в. Раз ідея самодержавства виявилася в тексті У, значить редакції його не можна віднести до старіших часів, ніж кінець XV в.

Слідом за родоводом в. кн. руських у сп. У вміщено під 6498 р. перелічування 12 синів в. кн. Володимира, з зазначенням уділів трьох старших із них. Це уривок, запозичений з тексту тина Новгородського 4-го літопису (пор. стор. 89—90, л. 46): вони текстуально збігаються, наближаючися також і до списку С, але тільки зазначенням уділів, бо в сп. С перелічування усіх Володимирових синів зовсім немає. Наведемо цю паралель:

Новг. IV, стор. 89; вар. по У
сп., стор. 111.

Сп. С, стор. 14.

Бѣ бо оу него сыновѣ 12¹⁾: Вышеславъ, Изяславъ, Святополкъ, Ярославъ, Всеволодъ, Святославъ, Мъстиславъ, Борисъ, Глѣбъ, Станіславъ, Позвиздъ, Соудиславъ. И посади Вышеслава в Новѣгородѣ, а Изяслава Полотъски, Святополка Туровѣ²⁾, Ярослава в Ростовѣ²⁾...

Після оповідання про хрещення Русі:

По сиз же Владимиръ старшего сѣна Вышеслава. посади в Нове-городе Стѣслава в Полоцкоу Стополка в Тоурове. Ярослава в Новѣгородѣ...

¹⁾ У—оу Володимира 12 сѣновъ было. ²⁾ Нема.

Але в сп. С перелічування уділів продовжується, згідно з текстом Новгородського 4-го літопису, а в сп. У обривається на Святополкові.

Далі несподівано, без будь-яких звязків з попереднім текстом, у сп. У йде нове перелічування руських єпископій, чого нема в інших списках литовських літописів. Це місце в сп. У знову збігається загалом з Новгород. 4-м літ. (стор. 16). Лише до останнього, де маємо 20 назв єпископій, у сп. У, що містить їх у тому ж саме порядку, додається ще три нові назви, а саме: 1) „и Бранская“ — в додаток до Чернігівської, як одна єпископія з двома назвами, не порушуючи лічби, 2) „Володимерьская“ і „Галицкая“, під числами 6 і 7. Таким чином, замість 20 єпископій Новгород. 4-го літ. в сп. У читаємо про 22 єпископії, значить дві нові єпископії при трьох нових назвах.

Дальша частина загально-руського зводу сп. У має особливий заголовок: „Летописец ѿ великого кнѣзя Володимера Киевського“. Це дає підставу думати, що загальний заголовок з початку сп. У — „Летописецъ ѿ великомъ кнѣзи Московскомъ. како далеки ѿ род Володимирова“ — має переважно відношення до самого початку тексту У.

Ця дальша частина сп. У, з новим заголовком, починається звісткою 6478 р. про прихід новгородців до Святослава в Київ з проханням відпустити його сина до них на князівський стіл. Уся ця частина це таке ж саме скорочення тексту Новгородського 4-го літопису, як і в сп. С, що тут текстуально збігається з сп. У. Наведемо для ілюстрації паралель:

Новг. IV, 48.

В лѣто 6478. Святославъ посади Ярополка в Киевъ, а Ола въ Дрєвлянехъ. В се же время придоша людие Новгородстїи, просяще князя собѣ: «и аще вы не поидете к намъ, то мы нальзємъ князя собѣ». И рече к нимъ Святославъ: „а бы нашолъ кто к вамъ“. И отшрѣся Яро-

С, 9; вар. У, 112.

В лѣт 6478.

Придоша Новгородци ко Сѣо-славоу. во Кыєвъ просиша¹⁾ в него сѣна. и поустї к нимъ.

¹⁾ просити.

полкъ и Олегъ. И рече Добрыня к Новгородчємъ: „просите Володимира“; Володимиръ бо бѣ отъ Малоуши, ключницѣ Ольжины, сестра же бѣ Добрыня, отецъ бѣ има Малко Любчанинъ.

Блше сѣве Стославми Ярополкъ Шлеть. а Володимеръ а¹⁾ Малоуши ключници Шлѣжина. рече Стославъ. Новгородцемъ ажъ бы²⁾ дошелъ моихъ детей к вамъ. Ярополкъ Шречеса и Глѣбъ рече Добрыня Новгородчємъ. просите Володимера бѣ бо и Малоуша сестра Добрыни а шць им Малко Любеченинъ.

1) Ш. 2) *приб.* это.

Дальші за звісткою 6478 р. записи в Новгор. 4-м під 6479—80, 6482—84 р.р., як і багато інших, зовсім пропускаються в нашому литовському зводі, і не тільки в сп. У, а й у сп. С, очевидно, згідно з їх спільним оригіналом. Серед цих пропущених років під 6881 р. одначе заховалася коротка звістка—„нача кнѣжити Ярополкъ въ Киевѣ“. Вона є однаково в обох списках У і С скороченою випискою з текста типу Новгор. 4-го, де читається: „нача княжити Ярополкъ въ Киевѣ, и воевода бѣ оу него Блоудъ“.

Звістка 6485 р. є в списках С і У однако зредагованою переробкою текста Новгор. 4-го літопису, що значно скоротила свій оригінал. Ось початок її:

Новг. IV, 52.

Поиде Ярополкъ на Олга, брата своего, на Деревьскую землю. Изыде противоу емоу Олегъ, и вьнолчистася, и стоупивнемася полкома, побѣди Ярополкъ Олга. Побѣгшю же Олгоу съ дружиною въ градъ, рекомыи Вруцей, и бѣ мость чресъ грѣблю ко вратомъ граднымъ; и тесняше другъ друга спихахоу въ грѣблю; и Олга в дебрь спехноуша людне мнози, и оудавиша и коні и чловѣкі...

С 9, У 113 (варіанти).

И быс емоу брань со братомъ своимъ Шлгом. и победи Шлга. и побѣже въ град оу Дроучи¹⁾ спаде з мостоу в ров и тоу и скончаша²⁾.

1) У Оуроучин. 2) У скончаша.

В такому ж характері скорочення та пропуски цілих звісток, иноді великі в сп. У, як і в сп. С, цілком згідно з останнім (про сп. С див. вище), йдуть у сп. У до кінця (порівняй характерний перелом у тексті з величезним, однаковим для обох списків С і У пропуском на цілих 163 роки: після звістки 6582 р. про смерть Теодосія Печерського зразу ж до звістки 6745 р. про напад Батия; див. сп. У, стор. 119; пор. сп. С, стор. 16—17). Додатків нового тексту в сп. У понад записи сп. С у цій частині майже нема. Лише під 6494 р. читаємо коротку звістку, якої нема в сп. С—„избираша Владимирь веры кага лоучши. избра же вѣрѣ хрѣстианьскѣю“. Вона є також і в сп. Н, і під тим самим 6494 р.; значить, вона ввійходить до протографу цих списків.

Таким чином, за виключенням невеликої початкової частини, сп. У є по суті загалом цілком подібний до списків С Н Ак.

В чому ж значіння нового початку, одмінного в сп. У від сп. С? На нашу думку редактор загально-руської частини тексту в сп. У, вважаючи початкову частину компіляції, подібної до сп. С, незадовольняючою, задумав посвоєму впорядкувати її. І, дійсно, в початку сп. С ми маємо самий невпорядкований, поплутаний виклад: спочатку редактор цього тексту не зумів, як слід, наладити скорочення багатого матеріалом, але не в цілому потрібного йому оригіналу, ще й пересипаного чужоземними, переважно візантійськими звістками. Не знаючи, як краще збутися цього безладу в викладі, редактор тексту У вжив з свого боку дуже простих заходів: викинувши зовсім більшість малопотрібного йому невпорядкованого матеріалу, що зберігся на початку сп. С, він механічно й значно скоротив решту залишеного, замінивши викинутий текст популярним по староруських пам'ятках, особливо літописних, перелічуванням великих руських князів і єпископів. Результатом цієї спроби нової редакції в сп. У з боку формально-стилістичного є крок наперед у напрямі до стислості та короткості викладу, що були головною тенденцією редактора компілятивної загально-руської частини Найстарішого Литовського Зводу 1428 р. Ця тенденція, натурально, внесла зайву сухість у стиль викладу про нелитовські події в західноруському літопису.

Ми закінчили огляд складу та джерел загально-руської частини звісток, що утворили ту скорочену вибірку з зводу типа Соф. Временника 1423 р., відбитого в Новгород. 4-м, Воскрес. та Нікон. зводах, що в сполученні з литовськими по призначенню звістками про м. Фотія утворили так названий нами Найстаріший Литовський Звід 1428 р. Компілятивний до 1354 р. цілком, а з 1354 р. і до 1420-х рр.

лише почасти, в розбивку з оригінальними звітками, які ми приписуємо супутнику м. Фотія в литовській подорожі 1420 р. еп. Амвросію коломенському, Звід 1428 р. міг бути утворений цим останнім, як автором оригінальних записів, а доповнити їх компіляцією за попередні часи було йому зовсім не трудно. Скласти Звід цей можливо було як раз коло 1428 р. Відбився текст його найтипичніше в списках С, Н і Ак, найповніше зберігся в сп. С. Що до сп. У, то писар його спробував було утворити нову редакцію, що відбилося особливо з початку тексту. Але ця спроба обмежилася незначним по суті ухиленням від напряду списків СНАк: воно цікаве лише, як перша спроба ввести родоводи князів, характерні для пізніших редакцій наших літописів, але там вже в національному напрямку, чого ще нема в сп. У. Не рахуючися з цією невеликою одміною в сп. С, маючи на увазі його текстуальний збіг з рештою списків, ми повинні визнати в них захованою одну спільну редакцію найстарішої частини західноруського літопису; ця частина є для всього тексту її першої або старшої короткої редакції майже цілком загальноруською; вона тісно звязана своїм походженням, як і змістом своїх звісток, з московсько-новгородськими джерелами. Це був фундамент, відповідний матеріал для всього західноруського літописання старшої доби. Користаючися з нього, можливо було далі утворювати свої національно-місцеві надбудування. Останнім по часу зверненням до загальноруських джерел була випадкова гідрографічна приписка про Волгу, Дніпро та Двину, що механічно опала потім між зводом 1428 р. та його першим продовженням, що до його огляду ми й перейдемо.

Б. Аналіз литовської частини „Избранія літописанія“ (1431—1446 р.р.).

Нова, властиво національно-литовська частина західноруського літопису починається звітками, записаними під 6939 (1431) р. Виклад їх зовсім одрізняється від попередніх з боку зовнішнього значно більшою повнотою матеріалу й докладністю записів, а з внутрішнього боку—більш додержаним прагматизмом. Крім того, з боку характеру своєї творчості, що найважливіше, ця частина найбільш оригінальна у всьому „Избраніи літописанія“, значить, в першому, по розпорядку в сп. С, або в загальному властиво-літописному відділі литовського Зводу. Розміром своїм вона дуже невелика, порівнюючи як з попередньою, так і з дальшою частинами нашої пам'ятки: в сп. С вона має лише коло 10 листків (л.л. 70 об.—80 або

стор. 60—70 в. XVII т. П. С. Р. I). Кількість звісток в ній також дуже мала, усього лише за 17 років (з 1430¹⁾ по 1446 р.р.). Разом з тим перед нами начеб то не літопис з боку стилю, а щось подібне до хроніки: замість стисло-уривчатого щорічного викладу попередньої частини зводу, тут бачимо звязне оповідання з просторим викладом про захоплюючі для автора події.

Правда, вже в самому початку цієї частини літопису виставлено рік—„в лѣто 6939“—і далі також почувається в викладі автора навик літописця. Він перебиває свій текст чисто-літописними вказівками: „той же зими“, „на лѣто ж“, „на ту же осень“, „на лѣто жъ“, „на третее лѣто“ й т. и. Одначе, коли краще додивитись, виявляється, що всі ці терміни є щось цілком зовнішнє: вони не знищують викладу характерного прагматизму. По суті цільність усього уривку, з його звістками 1430—1446 р.р., настільки виразна, по стилістичних прийомах викладу (як, правда, і по змісту зосередженого на двох центральних фігурах—кн. Витовта й еп. Герасима, а разом з тим, як побачимо нижче, і на смоленських звістках), що дає тверду підставу для міркування про нового, безперечно, автора літопису, про його джерела, характер користування з них і т. и.

Почати з того, що невитримання літописно-щорічного викладу на користь прагматизму хроніки ілюструється об'єднанням під 1431 р. подій цілої низки років, а саме з 1430 і по 1435 р.р.

Перша звістка тут є про скликання в кн. Витовтом королів та князів, з докладним переліченням їх, для співучасті в задуманій ним коронації його; далі оповідається про перешкоду цьому з боку поляків, про слабість і смерть Витовта—мѣсяца октябрия 23 на память св. Іакова брата Господня. Ця точність зазначення свідчить, звичайно, про одночасність запису і самої події, у всякому разі про близькість її до нього, складеного вже ні в якому разі не раніш од смерті Витовта († 1430 р.).

Джерелом цієї звістки могла бути „Похвала Витовту“. Вона уля, звичайно, добре відома авторові даної частини літопису, що кінчався як раз текстом „Похвали“, яка існувала і раніш утворення зазначеної частини, відомої нам з запису 1428 р.²⁾ Правда, ця остання, себ-то „Похвала Витовту“ в тексті типу 1428 р., як

¹⁾ Пишемо з 1430, а не 1431, як вище, через те, що по суті тут оповідається про події, починаючи з 1430 р., а формально, хоч і неправдиво, виставлено з самого початку 1431 р.

²⁾ Див. XVII том П. С. Р. Л., стор. 417—420.

і другі, відомі нам тексти інших її редакцій¹⁾, мали інші завдання ніж зазначена звістка під 1431 р. про намір Витовтів коронуватися. У всіх майже редакціях „Похвали Витовту“, в одних більш, в других менш, виявляється риторично-панегіричний тон у її стилі, що було природним у спеціальному творі типу похвально-урочистого жанру. Цей тон дуже далеко стоїть від зовсім іншого стилю короткої, сухо-ділової звістки; через те не тільки повного, але хоч деякого тісного наближення по самих прийомах викладу цих двох, різних по завданню, літературних творів трудно було сподіватися. Одначе, все те, що з „Похвали Витовту“, в цілому більш цінного літературно-стилістичними прийомами і бідного історично-фактичними даними твору, може бути витягнуто строго фактичного, все це досить близько й повно збігається як у „Похвалі“, так і в матеріялі зазначеної звістки. При порівнянні їх виявляється, що перелічування государів, покликаних на коронацію, як у „Похвалі“ 1428 р., так і в звістці під 1431 р., є досить схожим: у більшій частині воно збігається по суті, а іноді і текстуально подібне. Різниця найчастіш у самому викладі, більш загальному по формі що до використання імен, як і слід було сподіватися, в риторичній „Похвалі“, й навпаки—більш точному, що цілком природно, в історичній звістці хроніки. Збіг текстів цих виявляється відносно таких государів:

в „Похвалі“ 1428 р.

- 1) великий князь Московський;
- 2) великий князь Тферський;
- 3) великий князь Рязанський;
- 4) великий Новгородський;
- 5) великий Псковський;
- 6) великий князь Татарський;
- 7) и Немецький князи, и мистрове;
- 8) Молдавські землі воєводи;

в звістці 1431 р.

князя великого Московского Василия Васильевича;
и князя великого Тферского Бориса Александровича;
великого князя Резанского Юна;
и великого Новгорода;
и то о Пскова;
и што ординского пра;
и мистра Немецького и Прусского мистра;
и Волоцкого воеводи.

Таким чином, фактичне, почасти текстуальне наближення між „Похвалою“ 1428 р. і літописною звісткою 1431 р. — безперечне.

¹⁾ Про редакції „Похвали Витовту“ див. нижче, в розділі VII-му, про повісті й епізоди західноруського літопису.

Це дає твердий ґрунт вважати першу джерелом другої, піднімаючи разом з тим питання про те, чи не була одна й таж сама особа автором обох цих творів. Про це останнє, одначе, скажемо пізніше.

Далі, в звязному, без перерви, викладі, маємо звістки, вміщені все під тим самим 1431 роком, а саме такі:

1) про закнязювання в Вільні та Троках в. кн. Швитригайла, що княжив усього два роки без двох місяців;

2) про відпуск ним Герасима, єп. смоленського, до Царгороду, аби його було поставлено на мітрополію литовську (1432 р.);

3) про посадження Литвою в. кн. Жигимонта Кестутовича на велике княжіння в Вільні та Троках „мѣсяца сѣнтября 1-го дня“;

4) про похід Швитригайла на Полоцьк і Смоленськ;

5) про посадження його руськими князями на велике княжіння руське;

6) про бійку його з Жигимонтом, „8 декабря въ понедѣльникъ“;

7) про другий похід його в Литву;

8) про похід його до Троків, — „на Спасовъ день, стоялъ дни“, — до Векшюшків — „4 дні“, — до Крева — „2 дни“, — до Молодечного, Жеславля, Смоленська, Минська, Борисова;

9) про похід в осени Жигимонта до Мстиславля, „26 октябрия въ среду“;

10) про похід літом Швитригайла в Литву;

11) про спалення ним у Витебську м. Герасима (1435 р.);

12) про боротьбу його з Жигимонтом, „1-го сѣнтября 1435 г.“, з характерною приміткою: „и за то Бѣ не пособе кнзю Швитригайлоу што сожьже митрополита Герасима“...

По літературно-стилістичних особливостях викладу, по одноцільності характеру його, по тісному звязку між собою всіх цих звісток, що утворюють доцільне без перерви оповідання, можливо вважати це останнє однорідним записом одної особи. Цєю особою як раз міг бути, на нашу думку, автор першої з цих звісток, а саме про невдалу коронацію Витовта, що, як ми бачили, возходить до „Похвали Витовту“ в редакції її 1428 р. і, можливо, належить знову ж таки одному й тому самому авторові.

Цікаво, що весь цей уривок нашої пам'ятки, що вміщає в собі перелічені звістки, закінчується престою „Похвалою Витовту“, але в редакції не 1428 р., а иншій, пізнішій, хоч і дуже близькій до неї. Вже М. Грушевський доказав їх тісні звязки між собою, визнавши нелітописну „Похвалу“ 1428 р. джерелом пізнішої, літописної¹⁾.

¹⁾ Див. Записки Наук. Тов. ім. Шевч., т. VIII, 1895, кн. 4, Львів, стор. 1—16.

Час складання останньої, на жаль, через відсутність певних даних, неможливо точно визначити. Можливо з певністю говорити лише, що складено її, очевидно, не раніше, 1428 р., і не пізніше, здається, 1430 р., коли помер Витовт. Що й остання дата є певною, видно от з чого: загальний тон усієї „Похвали Витовту“ є мажорний, урочисто — празниковий, і відгуків не тільки смерті, але навіть і невдачі коронування зовсім не відчувається в ній. Таким чином, час складання „Похвали“ можливо прийняти між 1428 і 1430 р.р., і як раз, можливо, 1429 р., коли був з'їзд у Витовта в Луцьку; на ньому, з початку 1429 р., де були присутні зазначені й у „Похвалі“ Ягайло, послі грецького імператора, Ордена, Данії, папський легат, імн. Сигизмунд та инш., вже одверто говорилося про майбутнє прийняття Витовтом королівської корони¹⁾.

Коли це наше твердження про походження літописної „Похвали“ 1429 р. правдиве, то в попередній редакції її; в нелітописній „Похвалі“ 1428 р. можливо добачати лише перший нарис цієї пам'ятки. Нарис той ще стилістично не оброблений, як слід панегіристичній пам'ятці, ще не підкрашений перлами похвальної риторики; словом „Похвала“ 1428 р. є, дійсно, перша редакція, схема або кістяк для дальшого оброблення. А літописна редакція „Похвали“, типу-сп. С, це вже з художнього боку закінчений, риторично підкрашений окремий твір, остаточно пристосований і з стилістичного боку до важливих подій 1429—1430 р.р. при дворі Витовта. Це є і взагалі найкращий в усьому литовському літописанні зразок панегіристичної літератури про найважливішого національного героя Литви; той зразок, очевидно, цілком задовольняв художній смак сучасників, через що має своє поважне значіння і в історії нашого письменства. І ми, дійсно, побачимо далі, що „Похвала Витовту“ була досить популярним твором для своїх часів. Утворена з початку XV в., вона була відома аж у чотирьох редакціях; утворена окремо від літопису, вона попадає на його сторінки вже в іншій формі, чи редакції, змінює свій характер втретє, переходячи до другої, складної редакції літопису, зникає з третьої повної редакції й нарешті виникає в формі нової четвертої редакції знову по за межами літопису...

Автором обох редакцій „Похвали Витовту“ скоріш усього можливо вважати того ж самого писаря Тимофія, що сам себе називає в запису 1420 р., скопійованому та продовженому 1428 року²⁾. А в відмінах, що виявляються в другій з цих редакцій „Похвали“ в

¹⁾ Див. сп. С, л. 70 об.

²⁾ Див. XVII т. П. С. Р. Л., стор. 417—420.

формі напластунів житійно-риторичного стилю, з додатком цитат з св. Письма, можливо добачати вплив редакторської руки єпископа Герасима, тоді ще смоленського. Може бути, що його особистій участі, як головного редактора, завдячує своє походження і остаточна обробка майже усього аналізуемого відділу літопису, зазначеного тут під 1431 р., але з звітками 1430—1435 р.р. Це та частина, що починається оповіданням про невдачу з коронацією Витовта й закінчується „Похвалою“ йому до звісток, розуміється, про спалення м. Герасима 1435 р. і пізніших, яких дуже мало.

Місцем походження чи складання цієї частини літопису був, очевидно, Смоленськ, судячи по багатству звісток про це місто та про його єпископа. Перелічимо їх:

- 1) про відпуск єп. смоленського Герасима до Царгороду за для посвячення в мітрополіти;
- 2) про похід в. кн. Жигимонта на Смоленськ;
- 3) про похід в. кн. Швитригайла на Смоленськ;
- 4) про спалення Швитригайлом м. Герасима;
- 5) про похід кн. Михайла Жигимонтовича на Русь; коли він стояв на Рши, сами Смоленяне стретили князя Михайла на Рши, и далися Смоленяне казю великомуу Жигимонтоу, и его сїюу кнзю Михайлоу и кнзъ Михайло к Смоленьскоу не поиде.

Що складачем цього всього уривку літопису, без сумніву, була особа, близька до м. Герасима, спершу смоленського єпископа, видно з того, що, зазначаючи уважно долю свого патрона, він протиставить його в. князю, добачаючи і в поразці його перет промисла божого, и за то кѣ не пособе кнзю Швинтригайлоу што сожъже мітрополита Герасима. Це більш переконуюче доводиться ця думка добором смоленських, чисто литовських звісток у дальшому відділі літопису, про що нижче.

Що до розпорядку звісток в аналізуемому відділі літопису, те розбивка оповідань про Витовта в сп. С — справа пізнішого редактора, а не першого автора чи укладчика цього тексту. Більш природнім, на нашу думку, є розпорядок в сп. У, де „Похвалу Витовту“ вміщено слідом за повідомленням про його смерть, ягд дань пошани до його пам'яті. В сп. С інша картина: „Похвалу“ віднесено на кінець всього літописного уривка, вже після звісток про боротьбу Швитригайла з Жигимонтом. Правда, не позбавлена де-якої рації й протилежна гадка про старшинство розпорядку в сп. С, але вже на іншій підставі: виклавши все в літописному порядку (но змісту, а не по стилю), далі, під кінець усього уривку

Подальші сторінки в книзі відсутні